

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18

Legal Bulletin

«KROK» University

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Issue 4 (18)

Випуск 4 (18)

Kyiv/Kiїв 2025

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №185 від 20 лютого 2023 року збірник наукових праць «Legal Bulletin» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» з права (спеціальність 081)

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Київ: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», 2025. Вип. 4 (18). 138 с.

Вісімнадцятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №4 від 18.12.2025 року)*

*Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020*

*ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих медіа
(ідентифікатор - R30-02916)*

According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 185 dated February 20, 2023, the scientific journal Legal Bulletin has been included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine, Category «B» in Law (specialty 081).

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi;
- Institutional repository of «KROK» University rights.

Legal Bulletin: Collection of Scientific Papers. Kyiv: Higher Educational Institution of «KROK» University, 2025. Issue 4 (18). 138 pages.

The eighteenth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions and research institutions of Poland and Ukraine. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of «KROK» University
(protocol №4 18 December 2025)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

The Higher Educational Institution of «KROK» University has been registered as an entity in the field of print media (identifier - R30-02916).

Головний редактор:

Скоморовський В.Б., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний
заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В., доктор філософії в галузі права, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»

Члени редколегії:

Міхневич Людмила Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри конституційного та
кримінального права КНЕУ ім. Вадима
Гетьмана, Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових
дисциплін Київський інститут
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія», Україна

Дідич Тарас Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з
науково-педагогічної роботи (навчальна
робота) навчально-наукового інституту
права Київського Національного
університету імені Тараса Шевченка,
Україна

Губська Олена Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
Україна

Кучук Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С. Макаренка,
Україна

Корольова Вікторія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Доляновська Інна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Палашакова Даніела,
доктор хабілітат, професор, професор
технічного університету у Кошиці,
Словацька Республіка

Stanislaw Leszek Stadniczenko,
доктор хабілітат, професор керівник
кафедри державного права і прав людини
Опольського Університету, м. Ополь,
Республіка Польща

Editors-in-Chief:

Skomorovskyi V. B., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Executive Editor:

Stepanenko N.V., Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Members of Editorial Board:

Lyudmila Mikhnevich,
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Criminal Law of KNEU
Vadym Hetman, Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets,
Doctor of legal sciences, Professor, Head of the department of Constitutional, International Law and Public Law disciplines, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University «Odesa Law Academy», Ukraine

Taras Didych,
Doctor of Law, Professor, Deputy Director of Scientific and Pedagogical Work (Study Work) of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

Olena Gubska,
Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Andriy Kuchuk,
Doctor of Law, Professor of the Department

of Law and Public Administration,
Sumy State Pedagogical University. A.S.
Makarenko, Ukraine

Viktoriya Koroleva,
Candidate of Legal Science, associate Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, «KROK» University, Ukraine

Dolianovska I.M.,
Ph.D. in Law,
Associate Professor of Department of the State Legal Disciplines, «KROK» University, Ukraine

Daniela Palaščakova,
Doctor of Habilitation, Professor, Technical University in Košice, Slovak Republic

Stanislaw Leszek
Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor, Head of the Department of State Law and Human Rights, Opole University, Opole, Republic of Poland

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Бакуменко А.В., Худолєй Я.Г.</i> Правосуб'єктність штучного інтелекту між юридичною фікцією та онтологічною реальністю	10
<i>Бєлявська С.Ю.</i> Римське право та євроінтеграційний курс України: значення класичних правових конструкцій	19
<i>Горєлова В.Ю.</i> Конвергенція: права людини, етика турботи та переосмислення професійної ідентичності медіатора	24
<i>Прилипка С.М., Доляновська І.М.</i> Справедливість і право: витоки та становлення юридичної відповідальності	38
<i>Яцишин М.М.</i> Правові основи організації та функціонування Київської судової палати (середина ХІХ – початок ХХ ст.)	44

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Герасименко О.О.</i> Правові засади та ефективність медіації у вирішенні господарських спорів	51
<i>Гулей Я.П.</i> Транснаціональне сурогатне материнство: колізійні норми, визнання батьківства і публічний порядок України	57
<i>Корольова В.В., Болкуневич В.І.</i> Особливості поділу спільного майна подружжя: умови та порядок його здійснення	64
<i>Зверховська В.Ф., Мінаєва К.Ю.</i> Спадкування за правом представлення: суть і проблемні питання	71
<i>Скоморовський В.Б.</i> Правове регулювання формалізації цивільних процесуальних норм в умовах розбудови сучасної демократичної держави	81
<i>Тарасова І.В.</i> Актуальні питання правового регулювання медіації в Україні	89

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Чуб А.В., Карпічков В.О.</i> Нормативне забезпечення функціонування мережі Інтернет	96
--	----

Француз-Яковець Т.А., Мунька О.М. Правові механізми модернізації реабілітаційної допомоги в Україні в умовах воєнного стану	103
Костенко Д.В. Міжнародно-правові стандарти свободи інформації та практика їх застосування в умовах надзвичайних ситуацій	109
Христинченко Н.П., Шеїн Д.К. Запобігання врегулювання конфлікту інтересів в діяльності публічної адміністрації: загальнотеоретичний аспект	119
Степаненко Н.В. Впровадження штучного інтелекту в юридичне діловодство: автоматизація рутинних процесів та ризики безпеки	125

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Чистякова А.С. Доцільність кримінально-правової охорони періодичності виборів та референдумів	130
--	-----

CONTENT

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL LAW. PHILOSOPHY OF LAW

- Bakumenko A.V., Khudoliei Ya.H.* Legal entity of artificial intelligence 10
between legal fiction and ontological reality
- Bieliavska S.Y.* Roman law and Ukraine's european integration course: the 19
significance of classical legal constructions
- Horielova V.Y.* Convergence: human rights, the ethics of care, and the 24
rethinking of the mediator's professional identity
- Prylypko S.M., Dolianovska I.M.* Justice and law: the origins and formation 38
of legal responsibility
- Yatsyshyn M.M.* Legal basis of the organization and functioning of the 44
Kyiv judicial chamber (middle XIX – early XX centuries)

SECTION 2. CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL LAW; ECONOMIC AND ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Gerasimenko O.O.* Legal basis and effectiveness of mediation in the 51
resolution of commercial disputes
- Hulei Y.P.* Transnational surrogacy: conflict of laws, recognition of 57
paternity, and public policy in Ukraine
- Korolova V.V., Bolkunevych V.I.* Features of the division of joint property 64
of spouses: conditions and procedure for its implementation
- Zverkhovska V.F., Minaieva K.Y.* Inheritance by right of representation: 71
essence and problematic issues
- Skomorovskyi V.B.* Legal regulation of formalization of civil procedural 81
norms in the conditions of development of a modern democratic state
- Tarasova I.V.* Current issues of legal regulation of mediation in Ukraine 89

SECTION 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCESS; FINANCIAL, INFORMATION, AND LAND LAW

- Chub A.V., Karpichkov V.O.* Regulatory framework for the functioning of 95
the internet
- Frantsuz-Yakovets T.A., Munka O.M.* Legal mechanisms for modernizing 103
rehabilitation assistance in Ukraine under martial law
- Kostenko D.V.* International legal standards of freedom of information and 109

their application in emergency situations

Khrystynchenko N.P., Shein D.K. Prevention of conflict of interest in public administration: general theoretical aspect 119

Stepanenko N.V. Introduction of artificial intelligence in legal paperwork: automation of routine processes and security risks 125

**SECTION 4. CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW AND CRIMINOLOGY;
FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL AND
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Chystiakova A.S. The expediency of criminal law protection of the periodicity of elections and referendums 130

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ,
МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 341.231

DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A1

**ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ШТУЧНОГО
ІНТЕЛЕКТУ МІЖ ЮРИДИЧНОЮ ФІКЦІЄЮ ТА ОНТОЛОГІЧНОЮ
РЕАЛЬНІСТЮ**

Бакуменко А.В.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: BakumenkoAV@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1859-0859>

Худолєй Я.Г.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: KhudolieiYH@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4024-7007>

**LEGAL ENTITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BETWEEN LEGAL
FICTION AND ONTOLOGICAL REALITY**

Bakumenko A.V.,

Graduate student of the Department of Theory and History

of the State and Law «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: BakumenkoAV@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1859-0859>

Khudoliei Ya.H.,

Graduate student of the Department of Theory and History

of the State and Law

«KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: KhudolieiYH@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4024-7007>

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу проблеми правосуб'єктності штучного інтелекту (далі – ШІ) у сучасному правопорядку. Розглянуто аргументи на користь і проти надання ШІ статусу суб'єкта права. З одного боку, підвищення автономності та когнітивних можливостей ШІ створює об'єктивні підстави для дискусії про можливість його участі у правовідносинах, особливо у сферах, де він уже виконує делеговані функції (медицина, фінанси, інтелектуальна власність). З іншого боку, відсутність у ШІ свідомості, волі та здатності до самосприйняття робить проблематичним його розгляд як «носія прав». Будь-яке юридичне закріплення такого статусу наразі розглядається як фікція, що може створити правову невизначеність, ускладнити систему відповідальності та навіть підірвати довіру до права.

Проаналізовано міжнародну практику, зокрема випадки надання правового статусу річкам та тваринам, що мали специфічне екологічне та гуманістичне підґрунтя. Показано, що такі приклади

не можуть бути автоматично перенесені на сферу ШІ, оскільки він позбавлений власних інтересів чи внутрішнього досвіду. Водночас у статті обґрунтовано перспективність концепції обмеженої цифрової суб'єктності (*Limited Digital Personhood*), яка передбачає наділення ШІ лише спеціальними та функціональними правами й обов'язками залежно від рівня автономності, ступеня ризику та характеру виконуваних функцій. Такий підхід дозволяє забезпечити правову визначеність і пропорційність регулювання без створення ілюзорних суб'єктів права.

Особливу увагу приділено людиноцентричному виміру проблеми. Наголошено, що першочерговим завданням правового регулювання є захист прав і свобод людини в умовах зростаючого впливу ШІ. Підкреслено актуальність Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, яка закріплює підхід *human-centric AI*. Автор доходить висновку, що дискусія про «права роботів» має залишатися предметом майбутнього, тоді як сьогодні пріоритетом є формування дієвих механізмів відповідальності та гарантій людиноцентричного використання технологій.

Ключові слова: штучний інтелект; електронна особа; юридична фікція; права людини; людиноцентризм; юридична відповідальність; етика технологій.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the problem of legal personality of artificial intelligence (AI) in the modern legal order. The arguments for and against granting AI the status of a legal subject are considered. On the one hand, the increase in the autonomy and cognitive capabilities of AI creates objective grounds for a discussion about the possibility of its participation in legal relations, especially in areas where it already performs delegated functions (medicine, finance, intellectual property). On the other hand, the absence of consciousness, will and the ability to self-perception in AI makes it problematic to consider it as a «rights holder». Any legal consolidation of such a status is currently considered a fiction that can create legal uncertainty, complicate the system of responsibility and even undermine trust in the law.

International practice is analyzed, in particular cases of granting legal status to rivers and animals that had a specific ecological and humanistic basis. It is shown that such examples cannot be automatically transferred to the field of AI, since it is devoid of its own interests or internal experience. At the same time, the article substantiates the prospects of the concept of limited digital personhood, which provides for granting AI only special and functional rights and obligations depending on the level of autonomy, degree of risk and nature of the functions performed. Such an approach allows ensuring legal certainty and proportionality of regulation without creating illusory subjects of law.

Particular attention is paid to the human-centric dimension of the problem. It is emphasized that the primary task of legal regulation is to protect human rights and freedoms in the context of the growing influence of AI. The relevance of the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law, which enshrines the human-centric AI approach, is emphasized. The author concludes that the discussion about «robot rights» should remain a subject of the future, while today the priority is to form effective mechanisms of responsibility and guarantees of human-centric use of technologies.

Key words: artificial intelligence; electronic person; legal fiction; human rights; anthropocentrism; legal responsibility; ethics of technology.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) та робототехніки піднімає фундаментальні правові питання щодо статусу таких систем. Автономність ШІ дедалі зростає, сучасні алгоритми здатні навчатися, приймати рішення, генерувати творчий контент та навіть імітувати елементи людської поведінки. Аналіз поточних можливостей ШІ вже підтверджує, що за багатьма індикаторами він перевершує можливості людини [1]. За прогнозами, у недалекому майбутньому ШІ може перевершити людські когнітивні здібності, набувши здатності самостійно вирішувати складні завдання. З одного боку це відкриває нові можливості для прогресу, але з іншого породжує цілий

ряд ризиків та загроз. Вже сьогодні постає проблема розподілу відповідальності за шкоду, заподіяну автономними системами. Залишається відкритим питання чи розглядати роботу як простий інструмент у руках людини, чи як самостійного учасника суспільних правовідносин? Зокрема, необхідно вирішити, чи штучний інтелект це лише об'єкт права (продукт), представник людських інтересів, чи потенційно нова категорія суб'єктів права, що вимагає окремого правового регулювання. Без відповіді на це питання складно запобігти зловживанням ШІ, належно розподілити ризики та встановити етичні обмеження його повсякденного використання.

Тому у даній статті ми розвинемо

дискурс довкола питання чи можуть і повинні роботи (системи ШІ) отримати юридичні права та обов'язки, тобто стати учасниками правовідносин? Якщо так, то якою є правова природа такої «електронної особи», а якщо ні, то які альтернативні механізми дозволять вирішити питання відповідальності та захисту прав без надання ШІ формального статусу суб'єкта?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового статусу штучного інтелекту перебуває у центрі уваги як міжнародних організацій, так і наукової спільноти. У глобальних аналітичних звітах, зокрема OECD AI Capability Indicators (2025) та AI Index Report Стенфордського інституту штучного інтелекту (2025), простежується акцент на зростанні автономності ШІ та необхідності формування механізмів оцінки його впливу на економіку, суспільство та права людини. Такі документи не пропонують безпосереднього наділення ШІ правосуб'єктністю, однак окреслюють ризики, які потребують правового реагування та етичного нагляду [1; 10].

Серед зарубіжних дослідників ключове місце займають роботи Д. Гункеля та М. Кокельберга. Кокельберг обґрунтовує можливість морального та правового ставлення до роботів на основі реляційного підходу, що враховує соціальний характер взаємодії між людьми і машинами [5]. Гункель наголошує, що «права роботів» не повинні ототожнюватися з правами людини, але можуть формувати особливі набори привілеїв і обов'язків, які суспільство готове визнати [6].

В українській науці ця тематика активно розробляється. Є. Харитонов та О. Харитонova ще у 2018 році висунули концепцію «кіберздатності» як елемента спеціальної правосуб'єктності роботів, що дозволяє їм брати участь у правовідносинах у сфері цифрових технологій [7]. О. Баранов у низці публікацій (2018; 2023) аргументував можливість розгляду робота з ШІ як «правового еквівалента фізичної особи», якщо він володіє когнітивними функціями, наближеними до людських [8; 9].

Водночас сучасні міжнародні документи роблять акцент не на правах ШІ, а на захисті прав людини в умовах його використання. Зокрема, створення етичних інституцій, як-от DeepMind Ethics & Society (2017), спрямоване на вироблення принципів безпечного і відповідального розвитку ШІ [11]. Рамкова конвенція Ради Європи «Штучний інтелект, права людини, демократія та верховенство права» (2024) закріплює технологічно нейтральний і людиноцентричний підхід: від проєктування до виведення з експлуатації систем ШІ всі процеси мають відповідати стандартам прав людини й демократії [12].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Отже, сучасний стан наукової розробки свідчить про відсутність єдності у підходах: від радикальних ідей щодо правосуб'єктності роботів до обережних моделей «обмеженої суб'єктності» або «кіберздатності». Водночас провідною тенденцією міжнародних і національних досліджень є закріплення пріоритету людини та розроблення механізмів юридичної відповідальності за використання ШІ, що відображає загальну установку на людиноцентричний розвиток технологій ШІ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясувати можливості й межі наділення систем штучного інтелекту правосуб'єктністю. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити такі наукові завдання: проаналізувати наукові підходи «за» і «проти» визнання правового статусу ШІ; визначити основні ризики юридичної фікції правосуб'єктності ШІ; проаналізувати модель обмеженої цифрової суб'єктності, що враховує рівень автономності, ризики та функції ШІ; сформулювати орієнтири для правового регулювання ШІ з пріоритетом захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія правосуб'єктності у праві традиційно передбачає здатність мати юридичні права й обов'язки, бути носіями правового статусу. Класично до суб'єктів права належать фізичні особи

(люди) та юридичні особи (організації). Правосуб'єктність людини у правових системах набувається від народження та не потребує доведення, кожна людина з моменту народження наділена правоздатністю і потенційно дієздатністю, які обмежуються лише у випадках, встановлених законом. Натомість правосуб'єктність робота з ШІ не дана від природи, а може лише бути визнана за певних умов, і то лише шляхом правового коригування. Інакше кажучи, для наділення ШІ правами та обов'язками необхідно обґрунтувати, що він є правовим еквівалентом суб'єкта-людини за основними ознаками.

У розрізі нашої проблематики дослідження, вважаємо доцільним розрізнити філософсько-антропологічний та юридично-технічний аспекти поняття правосуб'єктності ШІ. Поширеною є антропоцентрична позиція, за якої повноцінним носієм прав і обов'язків може бути лише людина, тобто жива істота, наділена свідомістю, волею, емоціями та моральною відповідальністю. З цієї точки зору всі права (особливо фундаментальні, такі як право на життя, гідність та ін.) є невід'ємними атрибутами людської природи, і надання їх нелюдському об'єкту виглядає неприродним. Однак у праві відомі приклади визнання правосуб'єктності юридичних осіб (корпорації, установи), які вже давно отримали правовий статус та здатні виступати в цивільному обороті, бути позивачами і відповідачами, власниками майна тощо. З урахуванням наявності такої правової фікції, можемо зробити висновок, що правова природа суб'єкта досить гнучке поняття. Правосуб'єктність може бути сконструйована законодавцем і надана тим утворенням, які він вважатиме за потрібне. Слушним прикладом у цьому контексті може слугувати надання у 2017 році річці Вангануї, що в Новій Зеландії, статусу «живої юридичної особи» з правом бути представлена через уповноважених осіб. Це стало результатом угоди між урядом і маорі, які вважають річку своїм предком [2]. У 2016 році Конституційний суд Колумбії визнав

річку Аtrato як суб'єкт права, з правом на захист, відновлення і збереження. Суд у своєму рішенні послався на принципи екологічної справедливості та права майбутніх поколінь [3]. Юридична практика має аналогічні приклади й щодо тварин, так у 2014 році суд у Буенос-Айресі визнав орангутана Сандру як «нелюдську особу», що має право на свободу та гідність [4].

Таким чином, постає закономірне питання: чи можливо і доцільно вважати високорозвинених роботів з штучним інтелектом таким новим видом «осіб» з певним пакетом прав?

Якщо підійти до цього питання з точки зору технічної доцільності, то визнання за роботами правосуб'єктності могло б спростити вирішення низки практичних проблем. Зокрема, у випадку завдання шкоди автономним роботом наявність у нього юридичного статусу дозволила б безпосередньо притягати до відповідальності самого робота (наприклад, через його страховий фонд), не вдаючись відразу до відповідальності людини. Це забезпечило б певну правову визначеність для виробників і користувачів ШІ, було б зрозуміло, хто саме відповідає у разі інциденту. Крім того, правосуб'єктність є умовою для набуття суб'єктом цивільних прав, зокрема, прав власності, права бути стороною договору, авторських та патентних прав тощо. Якщо ШІ створює якийсь твір чи винахід, то без надання йому юридичного статусу виникає колізія, він не може юридично бути власником результатів своєї творчості. У протилежному випадку це спростило б розподіл прав інтелектуальної власності на продукти ШІ.

Серед вчених, які обережно допускають можливість певного виду правосуб'єктності роботів виокремимо дослідника Віденського університету М. Кокельберга. Вчений припускає, що моральне ставлення до роботів може бути обґрунтоване не їхніми внутрішніми властивостями, а характером взаємодії з людьми. Тобто, якщо ми поведимося з ними як із моральними агентами, це створює підстави для їх правового захисту [5]. Професор Іллінойського університету

Д. Гункель вважає, що права роботів – це не те саме, що набір прав людини. Права людини дуже специфічні для окремого виду, людини. Роботи можуть мати деякі перекриваючі повноваження, претензії, привілеї чи імунітети, які повинні бути визнані людьми, але їхнє групування чи набори прав, можливо, будуть дуже різними [6]. Досить аргументованою є пропозиція українських дослідників Є. Харитонова та О. Харитонові «включити до переліку видів правосуб'єктності юридичної особи також «кіберздатність», під якою мається на увазі здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, приймати участь в інтерактивних акціях тощо). «Кіберздатність» варто розглядати як елемент спеціальної правосуб'єктності роботів зі штучним інтелектом» [7]. Досить прогресивним у контексті нашого дослідження є підхід відомого дослідника О. Баранова, який обґрунтовував, що роботи з ШІ можуть виступати не лише об'єктами, а й суб'єктами правовідносин за умови наявності когнітивних функцій, аналогічних людським. Вчений обґрунтовував гіпотезу про можливість визнання робота з ШІ як «правового еквівалента фізичної особи», якщо він демонструє автономну поведінку, здатність до прийняття рішень та виконання дій у правовому полі [8].

Наведені позиції українських та зарубіжних дослідників становлять лише невелику частину широкої дискусії, яка активно розгортається у світі протягом останніх років. З великою повагою ставлячись до наукового доробку тих авторів, які обґрунтовують можливість надання роботам правосуб'єктності, принаймні у певному обсязі, варто зупинитися на кількох суттєвих застереженнях, що вимагають глибшого осмислення: роботи не мають власної свідомості, самосприйняття чи свободи вибору. Відтак їхнє наділення статусом «носія прав» залишається проблематичним, адже традиційно право виходить з того, що

суб'єкт права здатний усвідомлювати та контролювати свою поведінку; існує небезпека, що компанії або фізичні особи, які створюють і використовують роботів, зможуть «сховатися» за статусом так званої електронної особи, перекладаючи на неї обов'язки й відповідальність. Це може створити серйозні прогалини у правовому регулюванні та ускладнити доступ до справедливості для потерпілих; рівень розвитку ШІ постійно змінюється, а правова система має справу зі стабільними категоріями. Передчасне закріплення правосуб'єктності може виявитися невідповідним реальному рівню технологій у найближчому майбутньому.

Отже, попри наявність вагомих аргументів «за», проблема правосуб'єктності роботів потребує зваженого, поетапного підходу, з урахуванням як правових, так і соціально-етичних наслідків. Тому, на нашу думку, з урахуванням сьогоденних тенденцій та швидкості розвитку технологій ШІ, доцільним є розширення функціонально-ситуативної моделі наділення суб'єктністю або об'єктністю ШІ, яка запропонована професором О. Барановим [9].

Подальший розвиток моделі О. Баранова доцільно здійснювати через впровадження концепції обмеженої цифрової суб'єктності (Limited Digital Personhood). Її суть полягає в тому, щоб поступово наділяти штучно-інтелектуальні системи певним набором прав і обов'язків, залежно від таких факторів: рівень автономності від простих автоматизованих дій до самостійного прийняття рішень; ступінь ризику, наскільки система може вплинути на права людини, безпеку суспільства чи майнові інтереси; тип виконуваних функцій чи виконує ШІ інформаційні, сервісні, управлінські або регуляторні завдання.

На цій основі варто розробити багаторівневу модель, де цифрова суб'єктність не є повноцінною правосуб'єктністю, а має обмежений і спеціальний характер. Такий підхід дозволяє поєднати потребу в правовій визначеності з принципом пропорційності ризиків.

Показовими прикладами є фінансовий сектор і медицина, де ШІ вже виконує делеговані функції, наприклад, ухвалює торгові рішення або надає медичні рекомендації. У таких випадках доцільно запровадити режим делегованої агентської відповідальності, тобто включити ШІ до складу цифрової інституційної особи.

Такий задум може бути реалізований через різні правові механізми: трастові моделі, створення спеціального фонду з чітко визначеними правами та обов'язками; API-контур, правосуб'єктність, що діє в межах техніко-правових інтерфейсів; корпоративна структура, включення ШІ до юридичної особи як окремої «цифрової одиниці» зі спеціальним статусом.

Як результат даного підходу, концепція обмеженої цифрової суб'єктності може стати збалансованим рішенням, яке враховує потреби цифрової економіки, забезпечує правову безпеку та гарантує захист прав людини. На підтвердження свого припущення, зазначимо, що дискусії щодо таких форм ведуться у Стенфордському інституті штучного інтелекту [10], а також у межах етичної ради DeepMind Ethics & Society [11]. Проте, на сьогодні наділення правосуб'єктністю роботів можна порівняти з видачою водійських прав манекенам. Зробити це можливо, але в чому доцільність таких кроків.

Вважаємо, що правовий статус без реальної сутності є фікцією, яка може лише ускладнити правову систему. У випадку зі ШІ головне питання полягає у тому, що наразі він не має ані свідомості, ані самосприйняття, ані внутрішньої волі, які традиційно вважаються фундаментом суб'єктності. Тому його наділення правами виглядатиме не як обґрунтований розвиток права, а як технічна підміна понять. Такі фікції несуть кілька небезпек:

запровадження «порожніх» суб'єктів права створює додаткові рівні правовідносин без реального соціального наповнення. Це ускладнює застосування норм і може породжувати суперечності між чинними категоріями;

юридична фікція може бути

використана для уникнення юридичної відповідальності: люди чи корпорації, що контролюють технологію, перекладатимуть провину на «електронну особу», фактично уникаючи санкцій;

якщо суспільство бачить, що правовий статус надається об'єктам без реальної сутності, це може підірвати довіру до права як системи, що відображає справедливі та обґрунтовані соціальні відносини;

універсалізація суб'єктності ризикує знецінити особливий статус людини, зруйнувавши унікальний зв'язок між правом і людською гідністю.

Наведені у даній статті приклади надання правового статусу річкам та тваринам виправдані специфічними ціннісними та екологічними підставами, захистом природи, забезпеченням сталого розвитку, гарантіями гуманного ставлення до тварин. Іншими словами, правовий статус там спирається на суспільну й моральну необхідність охорони довкілля та захисту тварин. У випадку ж ШІ відсутня така онтологічна та аксіологічна база. ШІ не є живим, не має інтересів чи внутрішнього досвіду, а його функціонування цілком залежить від людини.

Отже, надання ШІ правосуб'єктності безреальної сутності є юридичною фікцією, яка здатна лише ускладнити правову систему. Натомість доцільним є розвиток режимів обмеженої функціональної регламентації, які б забезпечували юридичну відповідальність людини чи організації за дії автономних систем, але не створювали ілюзорного суб'єкта права там, де його насправді немає.

У цьому контексті наведемо ще один аргумент. Неможливість притягнути ШІ до реальної відповідальності. Загальновідомо, що відповідальність передбачає здатність суб'єкта зазнавати негативних наслідків. Людина несе відповідальність майном, свободою; юридична особа своїми активами, діловою репутацією. Що може втратити або чим ризикує робот? Якщо навіть теоретично накласти на нього штраф, хто його сплатить? Якщо «покарати» вимкненням, то це

покарання для власника, а не для машини. Таким чином, робот по суті неосудний і некаранний. Навіть якщо закон вважатиме його винним, практичний зміст такого визнання нульовий, адже страждатимуть не роботи, а люди (споживачі, потерпілі, власники). Отже, введення роботів у коло суб'єктів не додасть ефективності правозастосуванню, а навпаки може знизити його превентивний і компенсаційний потенціал.

На наше переконання, сьогодні ми повинні дискутувати не про правосуб'єктність роботів, а про розвиток законодавства відповідно до принципів, визначених Рамковою конвенцією про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, яку 5 вересня 2024 р. було відкрито для підписання, яку у травні 2024 року ухвалив Комітет міністрів Ради Європи [12]. Конвенція спрямована на забезпечення того, щоб процеси розроблення, впровадження та використання систем штучного інтелекту відбувалися у повній відповідності до стандартів прав людини, принципів демократії та верховенства права. Вона сформульована у технологічно нейтральний спосіб та охоплює весь життєвий цикл ШІ від проєктування й створення до практичного застосування та виведення з експлуатації. Водночас Конвенція має рамковий характер, що передбачає можливість подальшого ухвалення протоколів, які деталізуватимуть регулювання окремих сфер і аспектів використання ШІ.

Вважаємо за необхідне першочергово ефективно захистити людину від ризиків ШІ та гарантувати її права в цифрову добу, і тільки якщо колись постане нагальна потреба, розглядати питання правового статусу самих машин. Права роботів – це розмова про віддалене майбутнє, наразі ж наш пріоритет полягає в тому, щоб зробити так, щоб роботи не порушували права людей. Така позиція віддзеркалюється і в офіційних міжнародних документах, що акцентують на принципі людиноцентричності розвитку ШІ (human-centric AI), зокрема у стратегіях ЄС і рекомендаціях ЮНЕСКО

підкреслюється, що всі нормативні новації у сфері ШІ мають ставити на чільне місце права і свободи людини, а не гіпотетичні права самих технологій.

Висновки. Розгляд правової природи, дискусійності та перспектив визнання прав за роботами дозволяє зробити низку узагальнень. Питання про наділення штучного інтелекту юридичною правосуб'єктністю є надзвичайно складним і багатовимірним, воно перебуває на стику права, етики, технологій та філософії. Станом на 2025 рік жодна держава світу не визнала роботів повноправними учасниками правових відносин, однак наукові й суспільні дебати тривають і набувають усе більш предметного характеру.

Науково обґрунтована постановка проблеми полягає в тому, що з підвищенням автономності та «розумності» систем ШІ класичні підходи до розуміння суб'єктів права демонструють свою обмеженість. Прихильники вказують на об'єктивні передумови розширення правосуб'єктності: роботи дедалі частіше виконують функції, наближені до людських, впливають на права інших, створюють результати, що потребують правового врегулювання. Звідси постає аргумент про необхідність уточнення їхнього статусу для вирішення питань відповідальності, інтелектуальної власності чи етичної взаємодії. Радикальніші підходи навіть прогнозують неминучість визнання за ШІ певних прав у разі появи систем, що імітуватимуть повноцінний людський інтелект.

Противники, своєю чергою, наголошують, що сучасний ШІ не володіє свідомістю, волею чи здатністю до самосприйняття, тому надання йому правового статусу зараз є передчасною і потенційно небезпечною конструкцією. Юридична фікція такого типу може призвести до розмивання меж відповідальності, що безпосередньо загрожує захисту прав і свобод людини. Більше того, чинна правова база дає можливість вирішувати наявні проблеми, притягуючи до відповідальності саме людей, розробників, користувачів і власників технологій.

Аналіз міжнародного досвіду підтверджує відсутність єдності у підходах. Європейський Союз допускає концепцію «робо-персон», але з огляду на значні ризики відклав її реалізацію. США, Японія, Україна та інші країни дотримуються традиційного погляду: роботи – це об’єкти, а регулятивний акцент робиться на контролі діяльності людини, відповідальності за використання ШІ та дотриманні етичних норм. Спільною для всіх юрисдикцій є орієнтація на людиноцентризм: пріоритетом залишається збереження і розвиток прав людини, запобігання їх порушенню внаслідок технологічних інновацій.

Перспективи визнання роботів учасниками правовідносин залежать від майбутніх технологічних проривів і від здатності права адекватно реагувати на них. Якщо розвиток ШІ залишатиметься поступовим, найімовірнішим буде вдосконалення регулювання без надання йому суб’єктності: йтиметься про закони й стандарти, що забезпечують прозорість алгоритмів, аудит, підзвітність і найголовніше гарантують, щоб у кожному рішенні була визначена відповідальна людина. Україна, з огляду на курс євроінтеграції, рухатиметься саме цим шляхом, через

імплементацію європейських актів, які утверджують принцип безпечного й контрольованого використання технологій.

У випадку появи потужних систем, здатних імітувати людський інтелект у повному обсязі, дискусія може перейти у нову фазу. Ймовірними стануть компромісні сценарії: обмежена модель «електронної особи» з вузьким колом прав і чітко визначеними обов’язками, або «суб’єктність за аналогією» у конкретних сферах (медицина, фінанси тощо). Проте і в такому разі пріоритетом має залишатися захист людини як центральної цінності.

Таким чином, право повинно адаптуватися до нових технологічних реалій, але робити це у спосіб, який не підриває гуманістичні основи правової системи. Головним критерієм будь-яких трансформацій має залишатися людина, її права, гідність і свободи. Інновації мають служити людству, а не ставити під сумнів його цінності. Відповідно, питання «чи повинні роботи мати юридичні права?» наразі залишається відкритим. Проте вже очевидно, що ключ до відповідей полягає не у створенні фіктивних «електронних осіб», а у формуванні дієвих механізмів захисту прав людини в умовах зростаючого впливу штучного інтелекту.

Література:

1. Introducing the OECD AI Capability Indicators. OECD. 03.06.2025. URL: <https://surl.li/hcjjsi> (дата звернення: 04.12.2025)
2. Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017. Version as at 27 August 2025. URL: <https://surl.li/kskzkt> (дата звернення: 04.12.2025)
3. Principio de precaucion ambiental y su aplicacion para proteger el derecho a la salud de las personas. Sentencia Corte Constitucional de Colombia. T-622/16 URL: <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/t-622-16.htm> (дата звернення: 04.12.2025)
4. Суд в Аргентині надав орангутангу права людини. BBC. 22.12.2014 URL: <https://surl.li/jcdhms> (дата звернення: 04.12.2025)
5. Coeckelbergh M. Robot rights? Towards a social-relational justification of moral consideration. Ethics Inf Technol. 2010. URL: https://ris.utwente.nl/ws/files/6899742/robot_rights.pdf (дата звернення: 04.12.2025)
6. David Gunkel on robot rights. The Sentience Institute Podcast. 05.12.2022 URL: <https://surl.li/msoncs> (дата звернення: 04.12.2025)
7. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. До проблеми цивільної правосуб’єктності роботів. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження : Матеріали другої наук.-практ. конф., 29 лист. 2018 р., м. Київ / Упоряд. :В. М. Фурашев, С. О. Дорогих. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. 168 с. URL: <https://surl.li/bruewf> (дата звернення: 04.12.2025)
8. Баранов О.А. Інтернет речей (IoT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6. С. 75-95
9. Баранов О.А. Особливості визначення правового статусу робота із штучним інтелектом. *Інформація і право*. №24. 2023 DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291581](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291581)
10. The 2025 AI Index Report. The Stanford Institute for Human-Centered AI (HAI) URL: <https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report> (дата звернення: 04.12.2025)

11. Sean Legassick, Verity Harding Why we launched DeepMind Ethics & Society. URL: <https://surl.li/gjnyoc> (дата звернення: 04.12.2025)

12. Council of Europe opens first ever global treaty on AI for signature. Council of Europe. 05.09.2024 URL: <https://surl.li/bswffq> (дата звернення: 04.12.2025)

References:

1. OECD. (2025, June 3). *Introducing the OECD AI Capability Indicators*. <https://surl.li/hejjsi>
2. New Zealand Parliament. (2017). *Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017* (Version as at 27 August 2025). <https://surl.li/kskzkt>
3. Constitutional Court of Colombia. (2016). *Environmental precautionary principle and its application to protect the right to health* (Judgment T-622/16) [in Spanish]. <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/t-622-16.htm>
4. BBC News. (2014, December 22). *Court in Argentina grants an orangutan human rights* [in Ukrainian]. <https://surl.li/jcdhms>
5. Coeckelbergh, M. (2010). Robot rights? Towards a social-relational justification of moral consideration. *Ethics and Information Technology*, 12(3), 209–221. https://ris.utwente.nl/ws/files/6899742/robot_rights.pdf
6. Sentience Institute. (2022, December 5). *David Gunkel on robot rights* (Podcast episode). <https://surl.li/msoncs>
7. Kharytonov, Y. O., & Kharytonova, O. I. (2018). On the problem of civil legal personality of robots. In V. M. Furashev & S. O. Dorohykh (Eds.), *Internet of Things: Problems of legal regulation and implementation* (pp. 168). Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Polytechnika Publishing House [in Ukrainian]. <https://surl.li/bruewf>
8. Baranov, O. A. (2018). Internet of Things (IoT): A robot with artificial intelligence in legal relations. *Yurydychna Ukraina*, (5–6), 75–95 [in Ukrainian].
9. Baranov, O. A. (2023). Peculiarities of determining the legal status of a robot with artificial intelligence. *Information and Law*, 4(47). [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291581](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291581)
10. Stanford Institute for Human-Centered Artificial Intelligence. (2025). *The 2025 AI Index Report*. <https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report>
11. Legassick, S., & Harding, V. (n.d.). *Why we launched DeepMind Ethics & Society*. <https://surl.li/gjnyoc>
12. Council of Europe. (2024, September 5). *Council of Europe opens first ever global treaty on AI for signature*. <https://surl.li/bswffq>

Стаття надійшла до друку 05 грудня 2025 року

УДК 340.5:341.242(477)
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A2

РИМСЬКЕ ПРАВО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КУРС УКРАЇНИ: ЗНАЧЕННЯ КЛАСИЧНИХ ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

Белявська С.Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: beliaivskas@krok.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

ROMAN LAW AND UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION COURSE: THE SIGNIFICANCE OF CLASSICAL LEGAL CONSTRUCTIONS

Bieliavska S. Y.,

Candidate of Law
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: beliaivskas@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Анотація. У статті комплексно досліджується значення римського приватного права для модернізації цивільного законодавства України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу та переходу до сучасних європейських стандартів правового регулювання. Підкреслюється, що гармонізація українського приватного права з правом Європейського Союзу не може обмежуватися технічним відтворенням чи формальним адаптуванням окремих норм. Вона передбачає глибше завдання, узгодження концептуальних принципів, які лежать в основі європейських кодифікацій, більшість з яких історично спираються на римську правову традицію. Римське приватне право забезпечує фундаментальну методологічну основу для впорядкування інститутів цивільного законодавства, визначення логіки його структури та формування стійких правових підходів, зрозумілих і прийнятних для правових систем країн ЄС.

У роботі показано, що застосування римських правових ідей має прямий вплив на визначення співвідношення речових і зобов'язальних прав, на формування принципів договірних відносин, правил належного виконання зобов'язань, засад відшкодування шкоди та механізмів захисту права власності. Особливу увагу приділено тому, як ці положення відображені у структурі та змісті Цивільного кодексу України, а також тому, які прогалини та внутрішні суперечності українського приватного права можуть бути вирішені через більш цілісне використання класичних правових конструкцій.

Проаналізовано канали прямого й опосередкованого впливу римської правової думки, зокрема через німецьку, французьку, італійську та інші європейські кодифікації, що слугують орієнтиром для модернізації Цивільного кодексу України. В роботі окреслено перспективні напрями розвитку приватного права, які активно формуються в країнах ЄС і можуть бути ефективно впроваджені в Україні, удосконалення інститутів договірного права, переддоговірної відповідальності, зміцнення гарантій добросовісності сторін, підвищення рівня логічної узгодженості та прогнозованості правового регулювання.

Зроблено акцент на тому, що значення римської правової традиції є насамперед практичним: вона забезпечує системність, стабільність та універсальність правових рішень, сприяє підвищенню правової визначеності та формує єдиний інтелектуальний простір приватноправового мислення. Показано, що опора на ці класичні засади дозволяє Україні вибудувати сучасну, узгоджену з європейськими підходами модель приватного права, що є необхідною умовою для ефективної імплементації стандартів ЄС та подальшого розвитку національного законодавства. У підсумку робиться висновок, що римське право має залишатися ключовим інструментом для глибинної модернізації цивільно-правової системи України, забезпечення її конкурентоспроможності та інтегрованості в правовий простір Європейського Союзу.

Ключові слова: римське право; цивільне законодавство України; євроінтеграція; модернізація права; цивільний кодекс, гармонізація законодавства.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 6.

Abstract. The article comprehensively examines the significance of Roman private law for the modernization of Ukrainian civil legislation in the context of European integration and the transition to modern European standards of legal regulation. It is emphasized that the harmonization of Ukrainian private law with European Union law cannot be limited to technical reproduction or formal adaptation of individual norms. It involves a deeper task, namely the harmonization of conceptual principles underlying European codifications, most of which are historically based on the Roman legal tradition. Roman private law provides a fundamental methodological basis for the systematization of civil law institutions, the definition of the logic of its structure, and the formation of stable legal approaches that are understandable and acceptable to the legal systems of EU countries.

The paper shows that the application of Roman legal ideas has a direct impact on determining the relationship between property rights and contractual rights, on the formation of principles of contractual relations, rules for the proper performance of obligations, principles of compensation for damage, and mechanisms for protecting property rights. Particular attention is paid to how these provisions are reflected in the structure and content of the Civil Code of Ukraine, as well as to what gaps and internal contradictions in Ukrainian private law can be resolved through a more holistic use of classical legal constructs.

The channels of direct and indirect influence of Roman legal thought are analyzed, in particular through German, French, Italian, and other European codifications, which serve as a guideline for the modernization of the Civil Code of Ukraine. The work outlines promising areas of development of private law that are actively being formed in EU countries and can be effectively implemented in Ukraine, improving the institutions of contract law, pre-contractual liability, strengthening guarantees of good faith of the parties, and increasing the level of logical consistency and predictability of legal regulation.

Emphasis is placed on the fact that the significance of the Roman legal tradition is primarily practical: it ensures the consistency, stability, and universality of legal decisions, contributes to greater legal certainty, and forms a unified intellectual space for private law thinking. It is shown that reliance on these classical principles allows Ukraine to build a modern model of private law that is consistent with European approaches, which is a necessary condition for the effective implementation of EU standards and the further development of national legislation. In conclusion, it is argued that Roman law should remain a key instrument for the in-depth modernization of Ukraine's civil law system, ensuring its competitiveness and integration into the legal space of the European Union.

Key words: Roman law; civil legislation of Ukraine; European integration; modernization of law; civil code; harmonization of legislation.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 6.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс України потребує глибокого оновлення цивільного законодавства відповідно до європейських стандартів. Проте сучасні правові моделі ЄС значною мірою ґрунтуються на римському приватному праві, яке історично сформувало структуру й логіку континентальної правової системи. В українському праві ці засадничі підходи відтворені лише частково, що зумовлює фрагментарність регулювання та концептуальні прогалини. Тому постає проблема: модернізація Цивільного кодексу України неможлива без повернення до римських правових конструкцій як методологічної основи, що забезпечує системність, узгодженість і сумісність із правовим простором ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу римського приватного права на сучасне українське цивільне законодавство

знаходить відображення у працях низки дослідників. Питання рецепції римських правових конструкцій у національній правовій системі висвітлюються у роботах Романіва Х. та Породька В., які розглядають римське право як методологічну основу європейської правової традиції. Теоретичні аспекти інститутів римського цивільного права, зокрема речових і зобов'язальних прав, систематизовано у навчальних і довідкових виданнях Козуб І., Боднарук М. та в матеріалах спеціалізованої юридичної літератури. Окремі напрями впливу римського права на сучасні правові відносини, зокрема сімейно-приватні та майнові інститути, аналізуються у працях Пономаренко О., Мешкової К. та Белявської С.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, комплексного аналізу того, як саме римські приватноправові

конструкції можуть бути використані для модернізації Цивільного кодексу України в умовах євроінтеграційного курсу, наразі бракує. Недостатньо опрацьованими залишаються питання практичного застосування класичних інститутів під час оновлення структури національного законодавства, а також механізмів гармонізації українського приватного права з європейською моделлю через звернення до римської правової традиції.

Формулювання мети. Метою статті є з'ясування значення римського приватного права для розвитку та модернізації цивільного законодавства України

Виклад основного матеріалу. Проголошений євроінтеграційний курс України поставив перед національною правовою системою завдання глибокої трансформації, що виходить далеко за межі технічного запозичення актів права ЄС. Йдеться про системне оновлення цивільного законодавства, яке повинно бути концептуально узгодженим із правовими традиціями європейського континентального простору. Необхідність такої адаптації є прямим наслідком виконання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка вимагає гармонізації приватного права відповідно до європейських стандартів. Саме тому звернення до римського приватного права як до фундаменту романо-германської правової сім'ї є не просто доцільним, а методологічно необхідним. Повернення до римських витоків дозволяє вибудувати модернізацію Цивільного кодексу України не стихійно, а на основі перевірених, логічно довершених принципів, які є спільними для правових систем держав Європейського Союзу.

Римське право сформувало універсальну правову матрицю, яка стала інтелектуальною основою усієї континентальної юридичної традиції. Його спадщина – це не лише історичний артефакт, а дієва методологія, здатна забезпечити системність, логічність та прогнозованість правового регулювання. Класичний поділ правової матерії на особи, речі та позови, запропонований римськими юристами, заклав стійку

структуру, на основі якої вибудовувалися всі великі європейські кодифікації від Code civil до Німецького цивільного укладення. Ця ж система вплинула на формування канонічного права та стала йому методологічною основою. Українське цивільне законодавство, належачи до романо-германської правової сім'ї, природно продовжує цю традицію, а модернізація ЦКУ в умовах євроінтеграції вимагає повернення до цих засад, оскільки саме вони забезпечують максимальну сумісність з правовим простором ЄС [1, с. 393].

Не менш вагомим є значення пандектної системи, створеної німецькою історичною школою, яка, ґрунтуючись на римських конструкціях, виробила метод глибокої систематизації норм приватного права. Пандектна методологія, орієнтована на логічне впорядкування інститутів, стала взірцем для більшості сучасних цивільних кодексів Європи [2]. У контексті реформування ЦКУ застосування такої моделі дає можливість впорядкувати інститути майнових та зобов'язальних прав, усунути дефекти структури Кодексу та зробити українське право зрозумілим для іноземних інвесторів, що є важливою складовою євроінтеграції.

Рецепція римського права в Україні не була механічним копіюванням. Це багатовіковий творчий процес, у якому споконвічні правові ідеї адаптувалися до соціальних умов різних епох. Цивільний кодекс України містить як прямі рецепції, норми, що відтворюють римські конструкції безпосередньо, так і непрямі, які перейшли в українське право через німецьку, французьку або інші європейські правові системи. Така подвійна природа рецепції пояснює схожість ЦКУ з європейськими кодифікаціями та водночас демонструє належність українського цивільного права до тієї ж правової сім'ї.

Одним із найважливіших внесків римського приватного права є доктрина розмежування речових та зобов'язальних прав. Відмінність між *jus in rem* та *jus obligationis* є фундаментальною, оскільки визначає природу майнових відносин. Римські юристи сформулювали концепцію

абсолютного характеру речових прав, які діють проти всіх, та відносного характеру зобов'язань, що існують лише між кредитором і боржником [3]. Ця логіка повністю відтворена у ЦКУ. Інститути захисту власності – виндикація та негаторний позов також прямо походять із римського права й сьогодні виконують важливу функцію забезпечення стабільності правопорядку. Саме наявність цих універсальних інструментів робить українську систему захисту власності зрозумілою для інвесторів з країн ЄС, де аналогічні конструкції діють понад тисячу років.

Ще одним прикладом глибинного впливу римського права є принцип *pacta sunt servanda*, який лежить в основі як цивільного, так і міжнародного права. Верховний Суд України активно використовує цю доктрину для обґрунтування обов'язковості виконання рішень ЄСПЛ та інших міжнародних зобов'язань України, що підкреслює єдність національного правового ладу з європейським [4]. Римська правова традиція демонструє, що дотримання договорів є не лише юридичним, а й морально-ціннісним імперативом, без якого не можливе існування правового порядку.

Окрему увагу привертають напрями модернізації цивільного законодавства, що безпосередньо ґрунтуються на класичних засадах. Одним із них є інститут переддоговірної відповідальності – *culpa in contrahendo*. Хоча в українському праві цей інститут ще не кодифікований, його активне дослідження свідчить про орієнтацію України на європейську договірну модель. Пошук оптимальної концепції цієї відповідальності повторює римську логіку розмежування між деліктами та зобов'язаннями, а також дозволяє впровадити у ЦКУ механізм, що давно використовується в Німеччині, Австрії та Швейцарії.

Римська спадщина проявляється також у спробах відновити структурну логіку цивільного законодавства, властиву європейським кодифікаціям. Це особливо помітно при аналізі такого джерела, як *Draft Common Frame of Reference* модельного акту, який став результатом

багаторічних наукових досліджень у ЄС. Основою більшості правил DCFR є саме римські конструкції, адаптовані до сучасних потреб внутрішнього ринку. Тому орієнтація України на DCFR природно передбачає опору на римську нормативну традицію.

Римська правова традиція продовжує впливати і на правозастосування. Українські суди дедалі частіше використовують латинські сентенції для точного формулювання правових позицій, посиляються на класичні поняття та підходи, що свідчить про формування в Україні правового мислення, характерного для європейського правового простору. Латинізація судових рішень не є даниною моді – це ознака транснаціонального характеру права і свідчення того, що українські суди долучаються до уніфікованої європейської юридичної традиції [6, с. 100].

Римське право виступає не лише історичним підґрунтям, але й актуальним інструментом побудови модернізованої моделі приватного права України. Його концептуальна довершеність, універсальність і гнучкість дозволяють забезпечити сумісність української правової системи з європейською, створюють передумови для ефективної імплементації стандартів ЄС та формують культуру правового мислення, необхідну для розвитку демократичної та правової держави. Рецепція римського права в Україні є не механічним відтворенням, а свідомим поверненням до спільних європейських коренів, що й становить сутність євроінтеграційного процесу в галузі приватного права.

Висновки. Римське приватне право продовжує відігравати ключову роль у формуванні сучасної моделі українського цивільного законодавства, особливо в контексті євроінтеграції. Гармонізація права України з правом ЄС неможлива без опори на класичні правові конструкції, які забезпечують системність, логічність і передбачуваність правового регулювання. Саме римські принципи стали основою європейських кодифікацій, а тому повернення до них є природним кроком у

модернізації Цивільного кодексу України.

Рецепція римського права в Україні має як прямий, так і опосередкований характер, що зближує українське цивільне право з правовими системами держав ЄС. Ключові інститути розмежування речових і зобов'язальних прав, класичні способи захисту власності, принцип *resta sunt servanda* залишаються актуальними та забезпечують відповідність українського законодавства європейським стандартам.

Зростання ролі римської правової доктрини у судовій практиці та наукових

дослідженнях свідчить про формування в Україні правового мислення, притаманного континентальній традиції. Це підсилює інтеграцію нашої правової системи в спільний європейський простір.

Отже, римське право виступає не лише історичним фундаментом, а й практичним інструментом модернізації приватного права України. Спирання на його засади є необхідною умовою успішної реалізації євроінтеграційного курсу та побудови сучасної, гармонізованої з ЄС правової системи.

Література:

1. Романів Х.Б. Рецепіювання римського приватного права у цивільному праві України як підтвердження приналежності до європейської правової сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород. 2024. Т. 1. Вип. 84. С. 390–396. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/311827/302974>.
2. Основи римського цивільного права : навч. посібник / Козуб І.Г., Боднарук М.І. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Федьковича Ю., 2020. 488 с. URL: <https://cgp.nmu.org.ua/ua/doc/osnovi.pdf>.
3. Римське приватне право. 1. Поняття речового і зобов'язального права. *Безкоштовна бібліотека підручників*. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-7653.html>.
4. Пономаренко О.М., Мешкова К.О. Рецепція римського приватного права у сфері правового регулювання передшлюбних відносин. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія: Право*. 2024. № 40. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16422>.
5. Белявська С.Ю. Поняття власності в римському цивільному праві та його еволюція. *Правові горизонти*. 2025. Т. 26. № 3. С. 29-39. URL: <https://legalhorizons.com.ua/lh/article/view/217>.
6. Породько В.В. Римське приватне право в контексті уніфікації та гармонізації європейського приватного права. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 1(91). С. 97–102. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343259>.

References:

1. Romaniv, K. B. (2024). Reception of Roman private law in the civil law of Ukraine as confirmation of belonging to the European legal family. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 1(84), 390–396 [in Ukrainian]. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/311827/302974>
2. Kozub, I. H., & Bodnaruk, M. I. (2020). *Fundamentals of Roman civil law: A study guide*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University [in Ukrainian]. <https://cgp.nmu.org.ua/ua/doc/osnovi.pdf>
3. *Roman private law. 1. The concept of property law and law of obligations*. (n.d.). Free Textbook Library [in Ukrainian]. <https://www.info-library.com.ua/books-text-7653.html>
4. Ponomarenko, O. M., & Meshkova, K. O. (2024). Reception of Roman private law in the field of legal regulation of premarital relations. *Collection of Scientific Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Law*, (40) [in Ukrainian]. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16422>
5. Bieliavska, S. Y. (2025). The concept of ownership in Roman civil law and its evolution. *Legal Horizons*, 26(3), 29–39 [in Ukrainian]. <https://legalhorizons.com.ua/lh/article/view/217>
6. Porodko, V. V. (2025). Roman private law in the context of unification and harmonization of European private law. *Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 1(91), 97–102 [in Ukrainian]. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343259>

Стаття надійшла до друку 01 грудня 2025 року

КОНВЕРГЕНЦІЯ: ПРАВА ЛЮДИНИ, ЕТИКА ТУРБОТИ ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕДІАТОРА

Горелова В.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

CONVERGENCE: HUMAN RIGHTS, THE ETHICS OF CARE, AND THE RETHINKING OF THE MEDIATOR'S PROFESSIONAL IDENTITY

Horielova V.Yu.,

PhD in Law, Associate Professor
Associate Professor, Department of Public Law Disciplines
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

Анотація. У статті проаналізовано кризу професійної ідентичності медіатора, що постала внаслідок соціальних трансформацій, посилення структурної нерівності та зростання кількості конфліктів із виразним етичним навантаженням. Підкреслено, що традиційне уявлення про медіацію як нейтральну та «ціннісно вільну» процедуру призвело до етичного дефіциту: формальна рівність сторін підмінює реальну справедливість, а неупередженість – моральну позицію. У таких умовах медіатор ризикує стати інструментом легітимації нерівності під виглядом добровільного компромісу.

Метою дослідження є здійснення ціннісного повороту в теорії та практиці медіації, а саме переходу від процедурного до етично орієнтованого підходу. Запропоновано нову нормативно-етичну рамку, в якій мир трактується не лише як відсутність конфлікту, а як наявність гідності, довіри та субстантивної справедливості. Методологічну основу становить синтез Етики Турботи (емпатія, відповідальність, чутливість) і концепції Прав Людини (універсальність, моральна сталість). Цей підхід формує «Моральну Архітектуру Медіації», де медіатор виступає як етичний навігатор, здатний виявляти приховану асиметрію та захищати гідність сторін.

Розкрито концепцію «Медіаційної Справедливості», що охоплює три рівні: процедурний (рівність участі), відновний (усунення шкоди, відновлення стосунків) і субстантивний (змістова справедливість угоди відповідно до прав людини). На цій основі розроблено етичні індикатори та практичні протоколи, зокрема Протокол Відмови від Сприяння це інструмент визначення моральних меж участі медіатора у випадках порушення недискусійних прав (безпека, захист від насильства, гідність).

Доведено, що справжня автономія сторін можлива лише за умови гарантування їхньої гідності та моральної безпеки. Професійна ідентичність медіатора XXI століття має ґрунтуватися не лише на нейтральності, а насамперед на відповідальності – активній позиції на захист справедливості. Запропонована модель має як теоретичну, так і практичну цінність: вона формує підґрунтя для підготовки нового типу фахівців – «етичних навігаторів», здатних поєднувати професійну компетентність із моральною чутливістю. Це відкриває перспективу розвитку медіації як простору етичного діалогу, що утверджує гідність кожної людини.

Ключові слова: етика, медіація, права людини, конфлікт, модель медіації.

Формул: 0, рис.: 1, табл.: 9, бібл.: 12.

Abstract. The article examines the crisis of the mediator's professional identity, which has emerged as a

consequence of social transformations, the intensification of structural inequality, and an increase in conflicts with pronounced ethical dimensions. It is emphasised that the traditional conception of mediation as a neutral and «value-free» procedure has resulted in an ethical deficit: formal equality between the parties substitutes for genuine justice, while impartiality replaces a moral stance. Under such conditions, the mediator risks becoming an instrument for legitimising inequality under the guise of voluntary compromise.

The aim of the study is to effect a value-oriented shift in the theory and practice of mediation, specifically a transition from a procedural to an ethically oriented approach. A new normative-ethical framework is proposed, in which peace is understood not merely as the absence of conflict but as the presence of dignity, trust, and substantive justice. The methodological foundation is a synthesis of the Ethics of Care (empathy, responsibility, sensitivity) and the Human Rights framework (universality, moral consistency). This approach establishes a «Moral Architecture of Mediation,» wherein the mediator functions as an ethical navigator, capable of detecting latent asymmetries and safeguarding the dignity of the parties.

The concept of «Mediation Justice» is elaborated, encompassing three levels: procedural (equality of participation), restorative (remediation of harm and restoration of relationships), and substantive (the substantive fairness of the agreement in accordance with human rights). On this basis, ethical indicators and practical protocols have been developed, including the Protocol of Refusal to Facilitate, which serves as an instrument for defining the moral boundaries of the mediator's involvement in cases of violation of non-negotiable rights (safety, protection from violence, dignity).

It is demonstrated that genuine autonomy of the parties is achievable only when their dignity and moral security are guaranteed. The professional identity of the twenty-first-century mediator should be grounded not solely in neutrality but, above all, in responsibility – that is, an active commitment to the defence of justice. The proposed model possesses both theoretical and practical value: it lays the foundation for training a new type of specialist – «ethical navigators» – capable of combining professional competence with moral sensitivity. This, in turn, opens the prospect for the development of mediation as a space for ethical dialogue that affirms the dignity of every individual.

Key words: ethics, mediation, human rights, conflict, mediation model.

Formulas: 0; fig.: 1; tabl.: 9; bibl.: 12.

Постановка проблеми. Сучасна медіація опинилася у стані глибокої професійної та ціннісної кризи. Її традиційне визначення як нейтральної процедури, покликаної забезпечити компроміс між сторонами, більше не відповідає складності соціальних реалій. В умовах зростання структурної нерівності, соціальної вразливості та появи конфліктів, у яких моральна асиметрія є ключовою, принцип нейтральності починає виконувати не захисну, а виправдальну функцію. Це призводить до ситуацій, коли під прикриттям «добровільного компромісу» фактично легітимізується несправедливість, а сам процес медіації стає співучасником нормалізації насильства. Таким чином, перед медіацією постає потреба у глибокому переосмисленні її етичних підвалин і професійної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика моральної відповідальності медіатора та етичного виміру медіації посідає помітне місце у сучасному гуманітарному дискурсі. У працях Керол Гілліган [1], Нел Ноддінгз [2], Джона Ролза [3] і Томаса Сканлона [4] сформовано

етичні підвалини для осмислення медіації як морально значущої практики, що виходить за межі технічного посередництва. Їхні концепції поєднують вимір справедливості, турботи та гідності, пропонуючи бачення медіатора як морального суб'єкта, а не лише процедурного арбітра.

У вітчизняному науковому полі питання гуманістичного потенціалу медіації активно розробляють українські дослідниці. Зокрема, Горелова В. Ю. наголошує на потребі інтеграції прав людини як етичного стандарту медіаційної практики, застерігаючи від ризику формалізації несправедливості через надмірну нейтральність [5]. Ковальчук О. В. трактує медіацію як чинник утвердження гідності в правовій культурі [6], тоді як Сидоренко Л. М. акцентує на ролі моральної чутливості медіатора у забезпеченні справедливого діалогу [7].

Попри наявність різноманітних підходів, більшість досліджень усе ще тяжіє до аналізу процедурних і правових аспектів, залишаючи поза фокусом глибинний етичний вимір професійної суб'єктності медіатора. Саме він визначає, чи може медіація бути не лише технологією примирення,

а справжнім простором морального вибору й утвердження людської гідності.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значну кількість праць, у науковому дискурсі досі бракує системної спроби поєднати нормативну силу прав людини з філософським потенціалом етики турботи. Недостатньо осмисленим залишається питання про те, яким чином медіатор може поєднати моральну чутливість із професійною об'єктивністю, не втрачаючи етичної цілісності. Відсутня цілісна концепція, здатна інтегрувати етичні принципи в практичний інструментарій медіації та надати їй нову моральну архітектуру, яка б відповідала викликам сучасності.

Метою статті є здійснення ціннісного повороту в теорії медіації шляхом формування нової нормативно-етичної рамки, у якій мир визначається не як відсутність конфлікту, а як наявність гідності, довіри та субстантивної справедливості. Дослідження спрямоване на обґрунтування необхідності синтезу Етики Турботи та концепції Прав Людини як взаємодоповнювальних моральних систем, що забезпечують медіатору можливість перейти від ролі «нейтрального фасилітатора» до ролі «етичного каталізатора» – активного гаранта гідності сторін. Такий підхід покликаний не лише оновити теоретичну базу, але й закласти підвалини практичної трансформації медіації в етичну практику соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіація як соціально-правове явище потребує не лише процедурного осмислення, а й етичного переосмислення її глибинних підстав. Традиційні підходи формуються в межах позитивістської епістемології, де істинним вважається лише те, що можна закріпити нормою чи правилом. Такий спосіб мислення підпорядковує конфлікт формі, зводячи його до набору процедур і правових приписів. Проте людські суперечки не є лише юридичними фактами – вони містять моральний і ціннісний вимір, який не піддається формалізації. Позитивістське право, яким

би чітким воно не було, не здатне повністю охопити етичну складність людських стосунків. Саме тому медіація потребує ширшого епістемологічного підґрунтя (такого, що визнає гідність, моральну вразливість і цінність людського досвіду). У цьому контексті вона постає не просто як правовий інструмент, а як простір морального діалогу, де важливо не лише знайти рішення, а й зберегти людське обличчя взаємодії.

Більшість сучасних професійних стандартів медіації спираються на деонтологічну етику. Її витoki починаються у філософії Іммануїла Канта. Він наголошував на пріоритеті морального обов'язку перед емоціями чи наслідками дії [8]. Так виникла етика правил – система, де ключовими цінностями стали нейтральність, конфіденційність і неупередженість. Проте у практиці це часто перетворюється на надмірну прив'язаність до форми. Коли дотримання процедури стає самоціллю, медіація ризикує втратити моральну глибину. Медіатор, який залишає за собою лише позицію спостерігача, може мимоволі сприяти несправедливості, особливо у випадках, де конфлікт має етичну або соціальну нерівність. Проблема не в самій деонтології, а в тому, що її часто зводять до мінімального набору правил, забуваючи про її первісне завдання – служити людині та її гідності.

На цьому тлі дедалі більшого значення набуває етика турботи, представлена у працях Керол Гілліган [1] та Джоан Тронто [9]. Вона розвиває іншу логіку, не логіку обов'язку, а логіку взаємозв'язку. Турбота в цьому контексті означає не лише допомогу, а й здатність побачити в іншому його вразливість, потребу бути почутим. Для медіатора це означає особливу компетентність, а саме уміння слухати неформально, без шаблонів, і розуміти приховану асиметрію між сторонами. Етика турботи не відкидає правила, але наголошує: нейтральність не може бути байдужістю, а процедура самоціллю. Моральна присутність медіатора полягає не лише у стриманості, а й у готовності діяти етично, визнаючи людську гідність

навіть там, де закон ще не знаходить для цього форми.

Поєднання деонтології та етики турботи формує те, що можна назвати моральною архітектонікою медіації. Цей синтез надає процесу подвійного виміру: структурна форма забезпечує неупередженість і професійну рамку, а зміст – моральну чутливість і відповідальність. У такій взаємодії медіатор перестає бути технічним посередником. Він стає носієм етичного вибору, який виявляється не у словах, а у ставленні до сторін конфлікту. Моральна архітектоніка не є компромісом між правом і мораллю. Вона є їхнім поєднанням, у якому законність набуває людського виміру, а моральність – структурної опори. Це і є підґрунтям для формування універсального етичного стандарту, який не суперечить праву, а поглиблює його

гуманістичний зміст.

Ця логіка може бути виражена через образну модель, таку своєрідну карту морального простору медіації. Горизонталь у ній уособлює деонтологічний вимір (формальні правила, рамку професійної поведінки, що підтримує нейтральність і порядок). Вертикаль – це етика турботи, яка підносить медіацію до рівня морального діалогу, звертаючись до гідності, емпатії та розуміння вразливості. У центрі цієї схеми перебувають права людини, які поєднують вимогу норми з вимогою співчуття. Саме в цій точці відбувається справжній акт медіаційної справедливості, а саме коли угода є не лише законною, а й морально виправданою. Ця логіка може бути візуалізована через образну модель, представлену на Малюнку 1.

Малюнок 1. Моральна архітектоніка медіації: синтез деонтології та етики турботи

Таким чином медіація, осмислена крізь цю теоретичну призму, постає як практика, що виходить за межі правового позитивізму. Вона стає простором етичного вибору, де закон і мораль не протистоять одне одному, а діють разом для відновлення гідності, взаємоповаги та довіри. У цій гармонії між процедурою і людяністю відкривається справжній сенс медіації як інструмента не лише примирення, а й морального зростання суспільства.

У цій гармонії між процедурою і людяністю відкривається справжній сенс медіації як інструмента не лише примирення, а й морального зростання суспільства. Для втілення цієї гармонії у практику необхідний універсальний нормативний стандарт. Таким стандартом, що поєднує етичну чутливість і правову форму, є права людини.

Права людини у сучасній медіації стають тим етичним і нормативним містком, що поєднує формальну процедуру з моральним виміром справедливості. У цьому контексті вони не зводяться лише до набору юридичних норм чи міжнародних стандартів, а набувають значення морального орієнтиру, який визначає глибину і якість взаємодії між сторонами. Медіація, як простір пошуку згоди, потребує не лише процесуальної точності, а й етичної основи, що дозволяє виходити за межі суто правових формулювань. Саме тут права людини виконують функцію ціннісного посередника – вони легітимізують моральну чутливість і надають їй нормативної сили.

Якщо етика турботи навчає медіатора бачити вразливість і чути те, що не завжди артикулюється словами, то права людини надають йому мову для її захисту. Вони створюють простір, у якому гідність перестає бути абстрактним поняттям і стає реальним критерієм професійної дії. Права людини – це не лише юридична норма, а радше етичний імператив, що визначає межу допустимого у будь-якому діалозі. У цьому полягає їхня подвійна природа: з одного боку, вони забезпечують правову легітимність угоди, а з іншого формують моральну структуру її справедливості.

Медіатор, діючи в межах прав людини, отримує інструмент, який дозволяє поєднати

нейтральність із відповідальністю. Він може залишатися неупередженим щодо сторін, але не може бути байдужим до гідності. Саме гідність стає тим критерієм, що визначає якість досягнутої угоди. Компроміс без гідності, це поступка без справедливості. Таким чином, роль медіатора виходить за рамки технічного фасилітатора (здатності допомагати сторонам усвідомити моральні наслідки власних позицій та дій не висловлюючи власної позиції, не оцінюючи учасників і не впливаючи на зміст рішень), він виступає своєрідним «етичним фільтром», що пропускає кожне рішення крізь призму людяності.

Права людини також допомагають подолати один із головних парадоксів медіації, а саме суперечність між нейтральністю та моральною позицією. Формальна безсторонність не повинна перетворюватися на етичну пасивність. Права людини дають медіатору право і обов'язок визнавати, коли нейтральність стає мовчазною підтримкою несправедливості [5]. Саме через них він може утримувати рівновагу між процедурною коректністю та моральним змістом дії.

У багатьох конфліктах сторони не є рівними, як соціально, так економічно чи емоційно. У таких випадках права людини стають не зовнішнім арбітром, який оцінює їхні дії, а внутрішнім компасом, що спрямовує медіатора у процесі пошуку рішень [10]. Вони дають йому змогу бачити за межі аргументів, помічати приховану асиметрію й відновлювати порушений баланс. Саме через цей підхід медіація перестає бути лише формою переговорів і стає практикою етичного відновлення, тобто способом повернення до гідності як найвищої форми справедливості [11].

Відмова від цього морального компаса має глибокі наслідки. Без прав людини медіація ризикує перетворитися на процедуру узгодження інтересів без змістовної моральної опори. У такому випадку вона втрачає свій гуманістичний сенс і зводиться до технічної взаємодії, позбавленої етичного стрижня. Саме тому права людини повинні розглядатися не як зовнішня вимога, а як внутрішній імператив, що формує культуру медіації як простору

моральної відповідальності та справжнього взаєморозуміння. Однак саме цей внутрішній імператив ігнорується традиційним підходом.

Традиційне розуміння медіації часто спирається на принцип етичного мінімалізму (переконання, що професійна доброчесність медіатора полягає лише у точному дотриманні процедури) [5]. Такий підхід підкреслює технічну бездоганність процесу, але водночас звужує його моральний зміст. Медіація, позбавлена ціннісного виміру, ризикує стати нейтральним механізмом примирення, у якому людська гідність розчиняється у процедурній формі. Проте справжня етика медіації починається там, де закінчується формальна коректність, а саме у зоні морального вибору та відповідальності за наслідки прийнятих рішень.

У контексті структурної нерівності між сторонами медіатор, який наполягає на абсолютній нейтральності, ризикує стати частиною системи, що відтворює несправедливість. У таких умовах формальна безсторонність перетворюється на етичну байдужість, а байдужість на співучасть. Тому нейтральність не може бути самоціллю; вона має поступатися місцем ціннісній фасилітації. Це означає зміщення етичного фокусу від безсторонності до відповідальності. Медіатор не є суддею, але й не повинен залишатися мовчазним свідком несправедливості. Його професійна роль полягає не лише у створенні умов для діалогу, а й у підтриманні морального балансу в ситуаціях, де формальна рівність може приховувати фактичну асиметрію – соціальну, економічну чи емоційну. Такий підхід узгоджується з етикою турботи, зокрема у трактуванні Джоан Тронто, яка наголошує: справжня професійна відповідальність полягає не в дотриманні

нейтральної позиції, а в активному визнанні вразливості іншого та реагуванні на неї [9].

У цьому контексті можна сформулювати етичний імператив: нейтральність у конфлікті між справедливістю та несправедливістю завжди стає вибором на користь несправедливості. Така афористична формула розкриває сутність моральної дилеми сучасної медіації. Вона показує, що неучасть у моральній оцінці це теж дія, а іноді й форма моральної капітуляції.

Парадокс моральної нейтральності полягає в тому, що прагнення до формальної неупередженості може призвести до сутнісно несправедливого результату. Коли нейтральність поєднується з асиметрією між сторонами, результатом стає не відновлення справедливості, а її закріплення у вигляді формальної угоди. Це своєрідна пастка процедурного фетишизму, коли дотримання процесуальних норм витісняє моральний зміст взаємодії. Умовно цей механізм можна виразити формулою: нейтральність + асиметрія → формальна угода → субстантивна несправедливість [12].

Етичний мінімалізм, який часто маскується під професійну обережність, насправді є способом уникнення моральної відповідальності. Він створює ілюзію об'єктивності, дозволяючи медіатору дистанціюватися від ціннісних наслідків своєї діяльності. Проте така дистанція має свою ціну: вона позбавляє медіацію її гуманістичного сенсу. Коли компроміс досягається ціною гідності, угода перестає бути актом примирення. Це не мир, а лише заморожена несправедливість (стан, у якому мовчання підмінює справедливість, а формальна згода приховує моральну порожнечу). Ці теоретичні загрози знаходять своє підтвердження у практиці, як ілюструє Таблиця 1.

Таблиця 1. Етичні провали медіації: Наслідки процедурного фетишизму в умовах асиметрії

Кейс	Тип конфлікту	Етичний провал (Тип несправедливості)	Порушене право	Результат (Етичний провал)
------	---------------	--	----------------	-------------------------------

Комерційний тиск (Фермер vs Корпорація)	Екологічна шкода	Субстантивна несправедливість	Право на сприятливе довкілля	Формалізація несправедливості
Мобінг на роботі	Дискримінація	Відновна несправедливість	Захист від дискримінації та гідність	Інституційна нормалізація насильства
Сімейне насильство	Психологічне насильство/Травма	Процедурна/Етична несправедливість	Право на безпеку та гідність	Добровільність без усвідомлення

Ці провали слугують підставою для валідації нової парадигми, демонстрації ефективності «Медіаційної Справедливості»

(МС) та її практичної переваги над нейтральністю, ми застосовуємо порівняльний наскрізний аналіз (Таблиця 2).

Таблиця 2. Наскрізний Кейс-Аналіз та Валідація «Медіаційної Справедливості»

Критерій	Традиційна Медіація (Нейтральність)	Медіаційна справедливість (Етичний Навігатор)
Фокус успіху	Досягнення угоди про звільнення та компенсацію.	Досягнення угоди, що гарантує відновлення гідності та безпеку (принцип Do No Harm).
Результат (Недолік)	Формалізація несправедливості: Працівник змушений піти, а системна проблема (культура мобінгу) легітимізується під виглядом «добровільного компромісу».	Субстантивна справедливість: Етичний Навігатор відмовляється сприяти угоді, яка не включає визнання шкоди та запобіжні заходи для інших працівників.
Індикатор МС	Кількісний: Факт підписання угоди.	Якісний: Успіх вимірюється наративним аналізом угоди на предмет включення елементів Відновної справедливості (відновлення репутації, вибачення, механізми захисту).

Таким чином, професійна ідентичність медіатора ХХІ століття не може бути визначена «відсутністю упередженості», а лише «наявністю відповідальності».

Цей висновок про відповідальність знаменує собою перехід до нового етапу осмислення медіації. Це перехід від нормативно-процедурного до морально-смыслового рівня, де ключовим стає поняття «ціннісного повороту». Йдеться не просто про зміну методики, а про глибинну трансформацію ролі медіатора, який перестає бути технічним фасилітатором нейтрального діалогу й постає як

носіє етичної свідомості, здатної формувати простір справедливості. Кризу «ілюзії нейтральності» можна вважати відправною точкою цього переходу: вона виявила межі традиційного підходу, де етична байдужість прикривалася формальною безсторонністю. Саме тому медіаційна практика потребує переосмислення через призму ціннісної фасилітації (процесу, що поєднує логіку права з логікою моральної відповідальності).

У цій парадигмі медіація набуває нового виміру. Вона стає не просто технікою врегулювання конфліктів, а

механізмом досягнення справедливості, у якій моральна гідність кожного учасника є центральною категорією. Цей підхід отримав назву «Медіаційна Справедливість» (МС). На відміну від традиційного уявлення про успіх медіації як факт укладення угоди, концепція МС визначає успіх через її ціннісну відповідність принципам гідності та прав людини [12]. Такий підхід дозволяє зберегти баланс

між формальною правильністю, відновним виміром процесу та змістовною етичністю результату. Умовно ці взаємозв'язки можна простежити у структурі, поданій у (Таблиці 3), де окреслено три головні рівні МС – процедурний, відновний і субстантивний. Кожен із них відповідає певній ролі медіатора: гаранта неупередженості, каталізатора емпатії та фільтра нормативної відповідності.

Таблиця 3. Рівні Медіаційної Справедливості та ролі медіатора

Рівень МС	Сутність	Роль медіатора
Процедурний	Безсторонність, рівний доступ	Гарант процедурної неупередженості
Відновний	Визнання шкоди, відновлення гідності	Каталізатор емпатії та відповідальності
Субстантивний	Угода не порушує базові права та гідність	Фільтр нормативної відповідності

Для забезпечення практичної застосовності цієї моделі необхідним стає процес операціоналізації (переведення етичних принципів у вимір професійних дій). Такий підхід дозволяє не лише зберегти етичний потенціал медіації, а й створити чіткий набір критеріїв, які допомагають оцінювати її якість. В основі цього процесу лежить розрізнення між процедурними та якісними індикаторами. Процедурні індикатори зосереджені на виявленні асиметрії влади, забезпеченні

інформованої згоди та фіксації базових прав. Вони виконують роль етичного контролю, який дозволяє уникнути легітимації нерівності. Якісні індикатори, навпаки, вимірюють глибину результату (чи відновлено гідність, чи визнано завдану шкоду, чи забезпечено моральну сталість домовленостей). Цей аналітичний інструментарій, представлений у (Таблиці 4), визначає межу між компромісом як поступкою і компромісом як формою справедливості.

Таблиця 4. Індикатори операціоналізації Медіаційної Справедливості

Тип індикатора	Мета	Дія «Етичного Навігатора»
Процедурні	Виявлення асиметрії, захист прав	Перевірка інформованої згоди, фіксація базових прав, вирівнювання інформаційної нерівності
Якісні	Стійкість результату	Визнання шкоди, відновлення репутації, запобіжні заходи для системних конфліктів

У практичному вимірі операціоналізована модель МС потребує концептуального моделювання, яке демонструє, як теоретичні індикатори проявляються у реальних ситуаціях. Для

цього використовуються ілюстративні сценарії. Наприклад, випадки трудового мобінгу, де традиційна модель нейтральності та модель етичного навігатора показують різні результати. У першому

випадку нейтральність призводить до формальної угоди, що не містить визнання шкоди й фактично легітимізує несправедливість. У другому, це застосування процедурних і якісних індикаторів забезпечує наявність відновних елементів:

публічного вибачення, запобіжних заходів чи заходів репутаційної реабілітації. Цей порівняльний підхід, описаний у (Таблиці 5), наочно демонструє перевагу етичної моделі, у якій метою стає не просто згода, а справедливість як ціннісний результат.

Таблиця 5. Порівняльне моделювання: Традиційна модель і Медіаційна Справедливість

Аспект	Традиційна модель (нейтральність)	Модель МС (етичний навігатор)
Фокус	Інтереси, фінансова компенсація	Гідність, безпека, відновна справедливість
Результат	Відсутність визнання шкоди, формалізація несправедливості	Включення елементів відновної справедливості
Індикатор успішності	Кількісний: факт укладення угоди	Якісний: наративне визнання шкоди, репутаційна реабілітація

Методологічний висновок цього розділу полягає у тому, що концептуальне моделювання підтвердило теоретичну життєздатність операціоналізованих індикаторів Медіаційної Справедливості. Попри відсутність емпіричної валідації, отримані результати свідчать про потенційну ефективність цієї моделі для подальших досліджень. Її практичне застосування може стати основою для формування нової етичної культури медіації – культури, у якій право й мораль не протистоять одне одному, а взаємно підсилюють спільну мету: відновлення гідності як головного критерію справедливості.

Ця зміна професійної ідентичності знаменує собою «ціннісний поворот» у медіації. Сучасна медіація переживає ціннісний поворот – від уявної нейтральності до усвідомлення власної моральної природи. Кризу «ілюзії нейтральності» можна розглядати як симптом глибшої трансформації професії: медіатор уже не може бути просто спостерігачем, він стає моральним суб'єктом процесу. Ціннісна фасилітація, що приходить на зміну нейтральній, розширює межі діалогу, а

саме від функціональних рішень до тих, що мають етичну стійкість і не суперечать людській гідності. У цьому полягає перехід від медіації як техніки до медіації як практики справедливості.

Концепція «медіаційної справедливості» (МС) пропонує новий критерій успіху, а саме не сам факт угоди, а її ціннісну відповідність принципам гідності та прав людини. МС – це нормативна рамка, що поєднує три взаємопов'язані виміри: процедурний, відновний і субстантивний (Таблиця 6). У процедурному вимірі медіатор виступає гарантом рівного доступу та безсторонності, забезпечуючи неупередженість самої структури процесу. Відновний вимір передбачає глибшу роботу – визнання шкоди, відновлення гідності, пробудження емпатії та відповідальності сторін. Нарешті, субстантивний рівень орієнтований на змістовну якість угоди: вона не може порушувати базові права людини, навіть якщо формально досягнута за згодою сторін [5]. Таким чином, медіатор стає не лише фасилітатором переговорів, а й фільтром нормативної відповідності – охоронцем етичної цілісності угоди.

Таблиця 6. Виміри Медіаційної Справедливості та професійні ролі медіатора

Вимір МС	Змістовна характеристика	Роль медіатора
Процедурний	Рівний доступ, безсторонність, неупередженість структури процесу	Гарант процедурної справедливості
Відновний	Визнання шкоди, відновлення гідності, емпатія, відповідальність	Каталізатор моральної чутливості
Субстантивний	Змістовна якість угоди, відповідність базовим правам людини	Фільтр нормативної відповідності угоди

Операціоналізація МС передбачає переклад цих принципів у практичні інструменти професійної діяльності. Для подолання методологічного розриву пропонується модель «Етичного Навігатора», що дозволяє поєднати етичні орієнтири з процедурними діями. Вона розрізняє два типи індикаторів – процедурні та якісні (Таблиця 7). Процедурні індикатори фіксують асиметрії влади й інформації, контролюють усвідомленість

згоди, перевіряють дотримання базових прав і принципу безпеки. У цьому сенсі вони виконують функцію «контрольного списку справедливості». Якісні індикатори, своєю чергою, оцінюють результативну стійкість – тобто глибину досягнутої угоди. Вона вважається повноцінною лише тоді, коли містить елементи визнання шкоди, морального відновлення та запобіжних заходів, спрямованих на уникнення повторення конфлікту.

Таблиця 7. Індикатори операціоналізації Медіаційної Справедливості

Тип індикатора	Цільове призначення	Дія «Етичного Навігатора»
Процедурні	Виявлення асиметрії, контроль базових прав	Перевірка інформованої згоди, фіксація прав, вирівнювання інформаційної нерівності
Якісні	Оцінка глибини та стійкості результату	Визнання шкоди, моральне відновлення, запобіжні заходи для уникнення повторного конфлікту

Щоб перевірити життєздатність цієї концепції, застосовано концептуальне моделювання інструментарію МС, у межах якого аналізуються ілюстративні сценарії, зокрема випадки мобінгу на робочому місці (Таблиця 8). Порівняння традиційної моделі нейтральності з моделлю етичного навігатора виявило принципові відмінності. Традиційна модель фокусується на інтересах і

фінансовій компенсації, уникаючи моральної складової. Результатом є угода, що формально залагоджує конфлікт, але не визнає завданої шкоди, тим самим відтворюючи несправедливість у новій формі. Модель МС, навпаки, орієнтована на гідність, безпеку та відновну справедливість: угода стає не лише формальним документом, а моральним актом, що повертає суб'єктність і гідність обом сторонам.

Таблиця 8. Порівняння традиційної моделі нейтральності та моделі «Етичного Навігатора» в ситуації мобінгу

Критерій	Традиційна модель (нейтральність)	Модель МС («Етичний Навігатор»)
Фокус	Інтереси сторін, фінансова компенсація	Гідність, безпека, відновна справедливість
Підхід до шкоди	Ігнорування моральної складової, відсутність визнання шкоди	Визнання шкоди, моральне відновлення, емпатійна фасилітація
Результат	Формальна угода, що легітимізує несправедливість	Угода як моральний акт, що повертає суб'єктність і гідність
Індикатор успішності	Кількісний: факт підписання угоди	Якісний: наративне визнання шкоди, запобіжні заходи, репутаційна реабілітація
Роль медіатора	Пасивний фасилітатор	Активний етичний суб'єкт, фільтр нормативної відповідності

Методологічний висновок полягає в тому, що концептуальне моделювання підтвердило теоретичну життєздатність операціоналізованих індикаторів медіаційної справедливості. Хоча результати мають концептуальний характер і не є емпіричною валідацією, вони демонструють практичний потенціал цієї моделі як основи нової етичної парадигми медіації. Подальше кількісне дослідження стане наступним кроком у підтвердженні того, що справедливість у медіації може бути не лише моральною метафорою, а конкретним професійним стандартом.

Переосмислення ролі медіатора у сучасному соціально-етичному контексті неминуче пов'язане з потребою встановлення нових меж професійної відповідальності. Традиційна модель нейтрального посередництва вже не забезпечує ані етичної глибини, ані моральної легітимності процесу. Сучасна медіація,

що орієнтується на цінності гідності та справедливості, вимагає від медіатора усвідомлення його ролі як морального суб'єкта, який не лише спостерігає за процесом, а й гарантує його людяність. Водночас постає складна дилема: як уникнути ризику перетворення медіатора на морального арбітра, не втрачаючи при цьому етичного змісту самої професії.

Для підтримання цього балансу формується система етичних протоколів, що визначають межі компетентності медіатора і запобігають суб'єктивному трактуванню понять справедливості чи гідності. Їхня мета полягає не у створенні жорстких правил, а у впровадженні внутрішніх орієнтирів, які забезпечують моральну стійкість професійної дії. Етична рамка ґрунтується на трьох ключових принципах, які фіксують співвідношення між автономією медіатора, правами сторін і моральною легітимністю угоди.

Таблиця 9. Етичні протоколи медіатора: баланс між нейтральністю та відповідальністю

Принцип	Зміст етичного орієнтиру	Об'єктивний критерій застосування
---------	--------------------------	-----------------------------------

Неінструменталізація	Права людини – не аргумент сторони, а нормативний орієнтир для медіатора	Порушення недискусійних прав (наприклад, ст. 3 ЄКПЛ: життя, безпека, гідність)
Розширення свідомості	Медіатор забезпечує усвідомлення прав слабкою стороною без нав'язування рішення	Фасилітація інформованої згоди, збереження автономії сторони
Відмова від сприяння	Вихід медіатора з процесу у випадку порушення базових прав, без ухвалення морального вироку	Професійна цілісність, дія на основі нормативної межі, а не суб'єктивного судження

Перший принцип (неінструменталізація) визначає, що права людини мають бути не знаряддям сторін, а внутрішнім етичним орієнтиром для самого медіатора. Його професійна дія не може ґрунтуватися на суб'єктивному відчутті справедливості, а повинна мати чітку опору на об'єктивні стандарти, закріплені у беззаперечних нормах, таких як право на життя, безпеку чи заборона нелюдського поводження. Саме це обмеження мінімізує ризик морального релятивізму й утримує процес у межах нормативної визначеності.

Другий принцип (розширення свідомості, або *empowerment*), вимагає щоб медіатор діяв не як суддя чи арбітр, а як фасилітатор усвідомлення. Його завдання – не нав'язати рішення, а створити умови, за яких навіть слабша сторона здатна усвідомлено приймати рішення, розуміючи межі своїх прав і можливостей. Це забезпечує рівновагу між емпатією та автономією, між підтримкою і невтручанням. Таким чином, процес медіації зберігає свою сутність – вільний, але морально орієнтований діалог.

Третій принцип (відмова від сприяння) формує етичну межу професійної участі. Якщо досягнута сторонами угода суперечить безальтернативним стандартам прав людини, медіатор зобов'язаний вийти з процесу. Йдеться не про ухвалення морального вироку, а про акт професійної цілісності, який утримує межу між

посередництвом і моральною байдужістю. Відмова у такому випадку не є проявом суб'єктивізму, а виявом відповідальності перед базовими принципами людяності.

У цій системі координат формується нова ідентичність медіатора – не як технічного посередника, а як етичного суб'єкта, здатного діяти у полі моральної напруги. Ця ідентичність не заперечує нейтральності, але наповнює її етичним змістом. Медіатор залишається безстороннім до сторін, проте він не може бути нейтральним до гідності. Саме ця спрямованість до гідності перетворює його діяльність із механічної процедури на морально осмислену практику.

У цьому сенсі концепція медіаційної справедливості займає унікальне місце серед існуючих моделей. Вона поєднує чутливість етики турботи з нормативністю прав людини, створюючи синтетичну рамку, де моральна емпатія поєднується з принциповістю. На відміну від трансформативної медіації, яка зосереджується на внутрішньому досвіді сторін, медіаційна справедливість додає зовнішній, об'єктивний критерій – стандарти прав людини. Це забезпечує не лише етичну послідовність, а й захист від узаконення несправедливих компромісів. Порівняно з відновною медіацією, яка діє переважно реактивно, нова парадигма має превентивний характер, адже виявляє вразливість і нерівність ще до виникнення шкоди.

Медіатор у межах цієї концепції постає не як мовчазний спостерігач, а як етичний навігатор, який супроводжує сторони не лише до угоди, а й до відновлення внутрішньої рівноваги. Його присутність не обмежується процедурним регламентом – вона набуває морального виміру. Саме ця зміна перспективи дозволяє говорити про нову якість медіаційного процесу, де результат оцінюється не за фактом досягнутої домовленості, а за її відповідністю гідності та справедливості.

Концепція конвергенції, що лежить в основі моделі медіаційної справедливості, підтверджує: етика турботи та права людини не є протилежними підходами, а двома вимірами однієї гуманістичної традиції. Їхнє поєднання створює моральну архітектоніку нового професіоналізму, де безсторонність до сторін поєднується з безумовною упередженістю до гідності. Такий медіатор не лише сприяє порозумінню, а й гарантує, що процес залишається у межах морального поля, у якому людська вразливість не може бути знецінена.

Висновки. Практичний вимір цієї моделі передбачає зміни у підготовці медіаторів. Сучасна освіта в цій галузі має виходити за межі технічних процедур і охоплювати дві взаємопов'язані сфери: розвиток емпатійної чутливості та нормативної грамотності. Перший напрям зосереджується на формуванні здатності розпізнавати вразливість і моральні наслідки рішень, другий – на вмінні

застосовувати права людини як критерій для оцінки угоди та контролю інформованої згоди. Таким чином, професійна підготовка стає не лише технічним, а й моральним процесом. Запропонована модель юридично життєздатна, оскільки не потребує змін у законодавстві. Вона органічно розширює чинні кодекси етики, посилюючи принцип належної професійної турботи. Її впровадження сприятиме зміцненню довіри до медіації як соціального інституту, що здатен не лише вирішувати конфлікти, а й відновлювати почуття гідності та справедливості. Подальші дослідження мають зосередитися на кількісному та якісному підтвердженні ефективності цієї моделі. Кількісна валідація може передбачати створення Індексу медіаційної справедливості, який вимірюватиме рівень відчуття безпеки, гідності та стійкості до повторних конфліктів. Якісний напрям може включати нарративний аналіз угод, що дозволить оцінити, наскільки вони містять елементи визнання шкоди, відновлення репутації чи морального балансу.

У фінальному підсумку можна ствердити: медіація, заснована на гідності, є формою справедливості, яка не потребує примусу. Вона повертає у правову і соціальну практику вимір людяності, роблячи процес не лише інструментом домовленості, а актом морального зцілення. Це не компроміс між правом і етикою, а їхня гармонійна співприсутність, у якій гідність стає непорушним критерієм будь-якої угоди.

Література:

1. Gilligan C. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge (MA), 1982. 184 p.
2. Noddings N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley, 1984. 216 p.
3. Rawls J. *A Theory of Justice*. Cambridge (MA), 1971. 607 p.
4. Scanlon T. *What We Owe to Each Other*. Cambridge (MA), 1998. 420 p.
5. Горелова В. Ю. Етичний вимір медіації: права людини як стандарт моральної відповідальності медіатора. *Вісник Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 4. С. 112–118.
6. Ковальчук О. В. Медіація як чинник утвердження гідності у правовій культурі. *Юридична Україна*. 2021. № 5. С. 45–51.
7. Сидоренко Л. М. Етика діалогу в медіаційній практиці: моральна чутливість як умова справедливості. *Філософські обрії*. 2022. № 1. С. 83–90.
8. Кант І. *Основы метафизики моральности* / пер. з нім. І. Бугайова. Київ, 1995. 182 с.
9. Tronto J. C. *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York, 1993. 272 p.
10. Thomas N. *Human Rights and the Ethics of Recognition*. Cambridge, 2012. 248 p.
11. Доннеллі Д. *Загальна теорія прав людини* / пер. з англ. О. Коваленко. Київ, 2002. 312 с.
12. Mayer B., Font-Guzmán J. *The Neutrality Trap: Disrupting and Connecting for Social Change*. San

Francisco, 2022. 256 p.

References:

1. Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
2. Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. University of California Press.
3. Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
4. Scanlon, T. M. (1998). *What we owe to each other*. Harvard University Press.
5. Horielova, V. Yu. (2020). Ethical dimension of mediation: Human rights as a standard of mediator's moral responsibility. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, (4), 112–118.
6. Kovalchuk, O. V. (2021). Mediation as a factor of dignity affirmation in legal culture. *Yurydychna Ukraina*, (5), 45–51.
7. Sydorenko, L. M. (2022). Ethics of dialogue in mediation practice: Moral sensitivity as a condition of justice. *Filosofski obrii*, (1), 83–90.
8. Kant, I. (1995). *Groundwork of the metaphysics of morals* (I. Buhaïova, Trans.). Abrys. (Original work published 1785)
9. Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Routledge.
10. Thomas, N. (2012). *Human rights and the ethics of recognition*. Cambridge University Press.
11. Donnelly, J. (2002). *Universal human rights in theory and practice* (O. Kovalenko, Trans.). Osnovy Publishing.
12. Mayer, B., & Font-Guzmán, J. (2022). *The neutrality trap: Disrupting and connecting for social change*. Jossey-Bass.

Стаття надійшла до друку 10 жовтня 2025 року

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПРАВО: ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Прилипко С.М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
«Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: PrylipkoS@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9763-0719>

Долянська І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
«Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

JUSTICE AND LAW: THE ORIGINS AND FORMATION OF LEGAL RESPONSIBILITY

Prylypko S.M.,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Theory and History of State and Law
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: PrylipkoS@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9763-0719>

Dolianovska I.M.,

Ph.D. in Law,
Associate Professor of Department of the State Legal Disciplines
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Анотація. У статті здійснено дослідження еволюції інституту юридичної відповідальності як фундаментальної категорії сучасної системи права в історико-правовому аспекті. Проаналізовано розвиток уявлень про юридичну відповідальність від давніх цивілізацій; висвітлено трансформацію її філософських, моральних, релігійних та правових засад. Особлива увага приділяється античним мислителям (Демокрит, Софокл, Сократ, Платон, Арістотель), які розглядали відповідальність як внутрішню якість особи, її свідомий вибір та взаємодію індивіда і суспільства, закладаючи морально-правові критерії оцінки поведінки людини.

Досліджено формування римської юриспруденції, виділення права як автономної науки, а також підхід до юридичної відповідальності на основі раціоналізму та принципів справедливості. Проаналізовано вплив християнської теології у Середньовіччі, коли поняття відповідальності формувалося через релігійні норми й моральні обмеження, а також Реформації та гуманістичних ідей Відродження, що сприяли відновленню концепції індивідуальної свободи дій та персональної відповідальності перед законом і суспільством. Особливу увагу приділено розвитку юридичної думки в епоху Нового часу та Просвітництва, внеску таких мислителів, як Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гроцій, Ч. Беккарія, Ж.-Ж. Руссо, у формування принципів доцільності, співрозмірності, законності та гуманізму в юридичній відповідальності. Розглянуто

становлення посткласичного правознавства та позитивістської доктрини в працях І. Бенґама, Г. Кельзена та Дж. Мілля, які визначили юридичну відповідальність як обов'язкову реакцію на порушення правових норм, пов'язану зі свободою вибору поведінки особи та пропорційністю покарання.

У статті простежено формування принципів юридичної відповідальності у зв'язку з розвитком теорії держави і права, а саме взаємозв'язок свободи дії особи та правових обмежень, дієвості правосуддя у визначенні меж відповідальності, співвідношення моральних та правових критеріїв, а також історичну трансформацію підходів до інституту відповідальності від морально-релігійного до правового розуміння. Підкреслюється, що юридична відповідальність є ключовим механізмом забезпечення верховенства закону та стабільного функціонування правової системи, що об'єднує всі сфери суспільних відносин.

Ключові слова: юридична відповідальність, справедливість, верховенство права, право, законність.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. The article studies the evolution of the institution of legal responsibility as a fundamental category of the modern legal system in a historical and legal aspect. The development of ideas about legal responsibility from ancient civilizations to the present day is analyzed, the transformation of its philosophical, moral, religious and legal foundations is highlighted. Special attention is paid to ancient thinkers (Democritus, Sophocles, Socrates, Plato, Aristotle), who considered responsibility as an internal quality of a person, its conscious choice and the interaction of the individual and society, establishing moral and legal criteria for assessing human behavior. The formation of Roman jurisprudence, the isolation of law as an autonomous science, as well as an approach to legal responsibility based on rationalism and the principles of justice are investigated. The influence of Christian theology in the Middle Ages, when the concept of responsibility was formed through religious norms and moral restrictions, as well as the Reformation and humanistic ideas of the Renaissance, which contributed to the restoration of the concept of individual freedom of action and personal responsibility before the law and society, is analyzed. Particular attention is paid to the development of legal thought in the era of Modern Times and the Enlightenment, the contribution of such thinkers as T. Hobbes, J. Locke, G. Grotius, C. Beccaria, J.-J. Rousseau, to the formation of the principles of expediency, proportionality, legality and humanism in legal responsibility. The formation of post-classical jurisprudence and positivist doctrine in the works of I. Bentham, G. Kelsen and J. Mill, who defined legal responsibility as a mandatory reaction to a violation of legal norms, associated with the freedom of choice of a person's behavior and the proportionality of punishment, is considered.

The article traces the formation of the principles of legal responsibility in connection with the development of the theory of state and law, namely the relationship between the freedom of action of an individual and legal restrictions, the effectiveness of justice in determining the limits of responsibility, the correlation of moral and legal criteria, as well as the historical transformation of approaches to the institution of responsibility from a moral-religious to a legal understanding. It is emphasized that legal responsibility is a key mechanism for ensuring the rule of law and the stable functioning of the legal system, which unites all spheres of social relations.

Key words: legal responsibility, justice, rule of law, law, legality.

Formulas: 0, fi g.: 0, tabl.: 0, bibl.: 13.

Постановка проблеми. Інститут юридичної відповідальності є одним із фундаментальних інститутів сучасної правової системи, оскільки пронизує всі сфери суспільних відносин. Важко уявити верховенство права без його належного функціонування. Посєднання норм юридичної відповідальності служить своєрідним захисним механізмом для всієї системи права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми становлення та розвитку інституту юридичної відповідальності в історико-правовому вимірі стали предметом уваги багатьох дослідників. Зокрема, питання генези норм відповідальності та еволюції санкцій у різні історичні періоди розглядали у своїх працях А.В. Андрушко, І.А. Мацелюх, Л.

Білецький, С.В. Клименко, П. Берзін та інші науковці-правники. Вони проаналізували розвиток законодавства, що регулювало злочини проти особистої свободи, систему покарань у пам'ятках давнього права, а також вплив європейських правових традицій на формування українського законодавства. Звернення значної кількості авторів до історико-правових аспектів правової відповідальності засвідчує актуальність цієї тематики, її важливе значення для розуміння сучасних правових підходів і потребу подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. У сучасному науково-правовому дискурсі інститут юридичної відповідальності нерідко залишається поза належною увагою. У більшості навчальних

та монографічних праць його аналіз здійснюється переважно в контексті окремих галузей права, що звужує його загальнотеоретичне розуміння.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у науковій розвідці еволюції інституту юридичної відповідальності та дослідженні етапів формування теоретичних підходів до його розуміння від античності до посткласичного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інституту юридичної відповідальності відображається в еволюції поглядів на цю концепцію та її роль у суспільстві. Протягом історії юридична відповідальність зазнавала змін, як у своїй філософській основі, так і у своєму практичному застосуванні.

Віддавні часів до середини XX століття. У багатьох античних та середньовічних цивілізаціях юридична відповідальність часто спиралася на релігійні та моральні норми. Винагорода або покарання за порушення правил визначалися надприродною силою або волею богів. Протягом раннього періоду правової історії ідеї щодо формування систематичних правил і санкцій для вирішення конфліктів з'являлися, але інститут юридичної відповідальності не був розвинутий у сучасному розумінні.

У цьому контексті слід погодитись з поглядом А.О. Осауленка, що виникнення ідей про юридичну відповідальність сягає часів Античної Греції [1, с. 12]. Праці Демокріта, Софокла, Сократа, Платона, Арістотеля та інших мислителів, наводять на думку, що дані мислителі розуміли відповідальність як через призму відносин держави, людини та суспільства загалом.

Зокрема Демокріт вважав відповідальність внутрішньою якістю людини та зовнішнім впливом суспільств на її волю [2, с. 11]. У свою чергу Софокл вказував, що виникненню відповідальності передував переворот суспільної свідомості.

Отже, з'являються дві концепції виникнення відповідальності:

- перша виражається в тому, що вчинки людей призводять зрештою до негативного або позитивного результату, що не залежать від її намірів,

- друга характеризується тим, що відповідальність є пов'язаною зі свідомим вибором поведінки людини.

Не менш важливого значення для дослідження генезу поняття юридичної відповідальності є розуміння античними мислителями співвідношення поведінки людини та реакції на неї з боку суспільства і держави.

Так, Сократ говорив, що ніхто не може залишитися безкарним за свої проступки [3, с. 315]. Мислитель пояснював це тим, що кожному проступку людини варто надати моральну оцінку [3, с. 308]. Водночас Арістотель вказував на те, що доброзичливість людини виражається у вмінні володарювати та бути підвладним [4, с. 452].

Як зазначає Терещук М.М., виникає морально-правовий критерій оцінки поведінки людей, в основі якого лежать закон і справедливість як основа існування суспільства. Дану концепцію підтримав Арістотель, який розрізняв дві необхідні риси в поведінці людини: відрізнити добро від зла та вчиняти дії відповідно до морально-правових принципів [5, с. 59]. Звідси виходить, що філософи Стародавньої Греції здійснили спробу зрозуміти термін «відповідальність» через призму морально-етичних норм, що діяли в суспільстві.

Наступного розвитку дослідження проблем відповідальності набуло в епоху Стародавнього Риму. Як вказував А.О. Осауленко, на відміну від Стародавньої Греції, розуміння відповідальності в Римі було іншим, оскільки ідея справедливості, на думку римських філософів, була згубною і людина повинна творити благо заради себе [1, с. 15].

Проблема феномену відповідальності в епоху Стародавнього Риму розглядалася у працях видатних мислителів того часу, таких як Цицерон, Ульпіан, Павел, Помпоній та ін.

Характерною рисою даного періоду було виділення юриспруденції як окремої науки від філософії. Так, Цицерон розглядав відповідальність як взаємозв'язок суспільства та особи, які пов'язані між собою взаємним впливом [6, с. 232]. Римський період розвитку думки про

відповідальність характеризується перш за все встановленням юридичної науки та розумінням відповідальності з позицій раціоналізму, а не філософії.

Виникнення божественної концепції розуміння держави і права пов'язується з поширенням християнства. В епоху Середньовіччя значний вплив на право мала християнська ідея буття. Розуміння відповідальності в даний період є пов'язаним із теологічними поглядами Августина Блаженного, Ф. Аквінського, М. Падуанського та ін. А.О. Осауленко з цього приводу вказує, що мірою можливої поведінки людини того часу були релігійні норми [1, с. 13].

Отже, в епоху Середньовіччя людина обмежувалася свободою в любові до Бога, тому це знайшло свій прояв у гіпертрофованому розумінні відповідальності [7, с. 31].

В епоху Відродження відповідальність розумілась як наслідок свободи дій індивіда. Головною ідеєю Реформації стала індивідуальна відповідальність людини перед Богом. Дану проблему досліджували М. Лютер, Ж. Кальвін. Головною ідеєю іншого розуміння відповідальності стало поєднання принципів гуманізму з релігійними нормами [8, с. 59].

Таким чином, була відкинута ідея тотальної відповідальності людини на основі релігійних норм, відбулося повернення до античного розуміння відповідальності, заснованої на категорії справедливості та посилювались ідеї гуманізму.

Виникнення буржуазного ладу дало поштовх до створення плюралістичного розуміння відповідальності. У цей час з'являються праці видатних учених Нового часу та Просвітництва, зокрема: Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінози, Ж.-Ж. Руссо та ін. Теоретична база юридичного осмислення категорії відповідальності з'являлась у працях Г. Гроція. Мислитель вказує, що при притягненні особи до відповідальності слід врахувати головні моменти:

- 1) мета покарання за вчинене правопорушення має реалізуватися на підставі природного права;
- 2) покарання має відповідати ступеню вини.

Наступні розробки теоретичної моделі юридичної відповідальності розвивалися в напрямку визначення її принципів: доцільності, співрозмірності, законності, гуманізму.

Ч. Беккарія ввів принцип гуманізму, що мав проявитися у скасуванні смертної кари та застосуванні менш суворих покарань до правопорушників [9, с. 67].

Епохи Нового часу та Просвітництва залишили значний внесок у розуміння юридичної відповідальності та виокремлення її принципів.

Кінець XVIII – початок XIX ст. характеризується остаточним формуванням юриспруденції як окремої науки. Саме це дало поштовх до формування вченими юридичних понять, а також розкриття їх ознак і принципів.

Чималий внесок у цей період в осмислення юридичної відповідальності зробили німецькі філософи – І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах та ін. Зокрема І. Кант розвиває ідею взаємної відповідальності держави та особи як основи правової держави. Філософ бачить межу юридичної відповідальності в реалізації права потерпілої сторони від дій правопорушника на відплату, яка здійснюється виключно в межах правосуддя, яке й визначає міру покарання [10, с. 135].

Г. Гегель розумів юридичну відповідальність як усвідомлення особою своєї поведінки. При цьому філософ наголошував, що поведінка людини може вважатися протиправною виключно у випадку, якщо це передбачено законом, або іншим критерієм, що встановлює норму правопорядку, та якому суперечать дії суб'єкта. Окрім цього, Л. Фейєрбахом вперше була обґрунтована теоретична конструкція категорії «відповідальність» [11, с. 10].

Отже, представники німецької ідеалістичної школи зосереджували увагу на співвідношенні свободи волевиявлення особи та її відповідальності, здійснивши поступ до розуміння відповідальності як правової, а не лише моральної категорії. Посткласичний підхід до трактування юридичної відповідальності послідовно відображений у працях І. Бентама, Дж. Міля, Р.

Спенсера, Г. Кельзена, Ф. Енгельса та інших дослідників. І. Бентама справедливо вважають засновником юридичного позитивізму, який заперечує існування будь-якого права поза межами позитивного. У своїх працях він сформулював концепцію юридичної відповідальності як універсальної мети законодавства, центральною ідеєю якої є забезпечення «пропорції між покаранням і злочином» та визначення умов, що можуть виключати або пом'якшувати відповідальність. [12, с. 214]. Іншим представником позитивістського напрямку був Г. Кельзен. Він розумів юридичну відповідальність як обов'язок поводитися певним чином, якщо протилежну поведінку зумовлює акт примусу [13, с.177].

Важливим здобутком юридичної науки стало введення Дж. Міллем терміна «відповідальність» у його ретроспективному значенні – як покарання за вчинене правопорушення. Це дає підстави стверджувати, що для правових ідей посткласичного періоду характерним було тлумачення юридичної відповідальності у нерозривному зв'язку зі свободою вибору поведінки особи.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інститут юридичної відповідальності пройшов тривалий і складний шлях історичного становлення, у межах якого поступово формувалися його філософські, моральні та правові засади. Еволюція цього інституту тісно пов'язана зі зміною уявлень про людину, суспільство, державу та їх взаємодію, а також зі зміною домінантних світоглядних і правових доктрин кожної історичної епохи.

В античний період закладено фундаментальні ідеї щодо співвідношення свободи волі, моральних норм і суспільної реакції на людські вчинки. Мислителі Давньої Греції вперше здійснили спробу пояснити відповідальність через внутрішній вибір особи

та етичну оцінку поведінки. Стародавній Рим зробив наступний крок – від філософського осмислення до раціоналістичного та правового підходу, що заклав підвалини для розвитку юридичної науки. Середньовічний період характеризувався домінуванням релігійно-теологічних уявлень, у межах яких відповідальність тлумачилася як моральний та духовний обов'язок перед Богом. Епоха Відродження та Реформації повернула увагу до людини як автономної особистості, підсилюючи ідеї свободи вибору й гуманізму, що сприяло поступовому звільненню юридичної відповідальності від абсолютного релігійного впливу. У Новий час та епоху Просвітництва сформувалися раціональні підходи до визначення сутності юридичної відповідальності та її принципів: законності, гуманізму, доцільності, співрозмірності. Філософи та юристи цього періоду заклали теоретичну базу, яка стала основою сучасного розуміння відповідальності як правової категорії.

Подальший розвиток інституту юридичної відповідальності у XIX-XX ст. відбувався у межах становлення юридичної науки як самостійної дисципліни та розвитку позитивістських концепцій, які надали відповідальності чітко нормативного змісту. Представники посткласичного напрямку остаточно закріпили розуміння відповідальності у зв'язку зі свободою вибору поведінки та правовими наслідками її порушення. Інститут юридичної відповідальності сформувався як результат багатовікової еволюції, що поєднала філософсько-етичні, релігійно-моральні та юридичні підходи. У сучасному праворозумінні юридична відповідальність виступає фундаментальним інструментом забезпечення правопорядку, реалізації принципу верховенства права та гармонізації взаємин між особою, суспільством і державою.

Література:

1. Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 18 с.
2. Грабович Т. А. Генеза концепцій міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. С. 55–61.
3. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної Української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

4. Тацій В. Я., Рогожин А. Й., Гончаренко В. Д. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. Т. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 368 с.
5. Джуган В. О. Інститут юридичної відповідальності як елемент системи права: погляди сучасних науковців. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 56–61.
6. Теорія держави і права : навчальний посібник / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. Київ : Академія, 2013. 348 с.
7. Романинець М. Р. Генеза ідеї відповідальності в праві : філософсько-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 195 с.
8. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, В. В. Лемак, С. І. Максимов та ін. Харків : Право, 2020. 568 с.
9. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 448 с.
10. Бєлая Л. В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 23 с.
11. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. № 1(5). С. 137–142.
12. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
13. Кельзен Г. Чисте правознавство. З дод. «Проблема справедливості». Київ, 2004. 495с.

References:

1. Osaulenko, A. O. (2007). *Normatyvna konstruktsiia retrospektyvnoi yurydychnoi vidpovidalnosti v publichnomu pravi suchasnoi Ukrainy* [Normative construction of retrospective legal responsibility in the public law of modern Ukraine] (Author's abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
2. Hrabovych, T. A. (2020). *Heneza kontseptsii mizhnarodnoi vidpovidalnosti derzhav* [Genesis of the concepts of international responsibility of states]. *Pravova derzhava*, 55–61 [in Ukrainian].
3. Ivanchuk, N. V. (2007). *Vzaiemna vidpovidalnist osoby i derzhavy v konteksti rozbudovy suchasnoi Ukrainiskoi derzhavy* [Mutual responsibility of the individual and the state in the context of building the modern Ukrainian state] (Author's abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
4. Tatsii, V. Ya., Rohozhyn, A. Y., & Honcharenko, V. D. (2003). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy*. Tom 1 [History of the state and law of Ukraine. Vol. 1]. Kyiv: Vydavnychi Dim "In Yure" [in Ukrainian].
5. Dzhugan, V. O. (2016). *Instytut yurydychnoi vidpovidalnosti yak element systemy prava: pohliady suchasnykh naukovtsiv* [The institute of legal responsibility as an element of the legal system: views of modern scholars]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3, 56–61 [in Ukrainian].
6. Bostan, S. K., Husariev, S. D., Parkhomenko, N. M., et al. (2013). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of the state and law]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
7. Romanynets, M. R. (2012). *Heneza idei vidpovidalnosti v pravi: filosofsko-pravovyi vymir* [Genesis of the idea of responsibility in law: philosophical and legal dimension] (PhD dissertation). Lviv [in Ukrainian].
8. Petryshyn, O. V., Lemak, V. V., Maksymov, S. I., et al. (2020). *Zahalna teoriia prava* [General theory of law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Bezklubyi, I. (Ed.). (2014). *Vidpovidalnist u pravi: filosofii, istoriia, teoriia* [Responsibility in law: philosophy, history, theory]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
10. Bielaya, L. V. (2009). *Udoskonalennia instytutu yurydychnoi vidpovidalnosti yak faktor formuvannia demokratychnoi, sotsialnoi, pravovoi derzhavy* [Improving the institute of legal responsibility as a factor in forming a democratic, social, rule-of-law state] (Author's abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
11. Chepulchenko, T. O. (2010). *Sotsialna vidpovidalnist: poniattia ta sutnist* [Social responsibility: concept and essence]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 1(5), 137–142 [in Ukrainian].
12. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V., et al. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Kelsen, H. (2004). *Chyste pravoznavstvo. Z dodatkom "Problema spravedlyvosti"* [Pure Theory of Law. With the supplement "The Problem of Justice"]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 17 жовтня 2025 року

ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Яцишин М. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
та порівняльного права Волинського національного
університету імені Лесі Українки*

Луцьк, вул. Винниченка, 30 (корпус В), Україна, 43025

e-mail: 9999mm@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-9563>

LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE KYIV JUDICIAL CHAMBER (MIDDLE XIX – EARLY XX CENTURIES)

Yatsyshyn M. M.,

*Doctor of Law, Full Professor, Head of Theory and History of State and Law and Comparative Law Department
Lesya Ukrainka Volyn National University*

30, Vinnichenko Str., 43025, Lutsk, Ukraine

e-mail: 9999mm@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4502-9563>

Анотація. У статті розглянуто ключову роль Київської судової палати, яка була наділена не лише судовими функціями, але й широким колом організаційних та координаційних повноважень. Керівна роль судової палати проявлялась, перш за все, у кримінальних провадженнях, які вона здійснювала в ході своєї діяльності як суд першої інстанції у законодавчо визначених категоріях справ, та як апеляційна інстанція для підзвітних їй окружних судів. Як суд першої інстанції Київська судова палата розглядала справи політичного характеру, державні злочини, справи про службові злочини та справи щодо порушення законів про друк тощо. Узагальнено причини та передумови проведення судової реформи: відсутність міцної законодавчої бази судочинства та судоустрою; велика кількість судових установ, а тому і запутаність процесуальних процедур, проблеми з підсудністю справ, хабарництво, безграмотність служителів феміди, їхня юридична неосвіченість, теорія формальних доказів, панування інквізиційного процесу в ході розгляду справ, невідповідність тогочасної судової системи Російської імперії системам судоустрою передових європейських країн; відсутність розмежування адміністративної та судової влади; хаос законодавства, безправність обвинувачених; кадровий «голод», неперестигність роботи в судах, недовіра до судової влади тощо. Зазначено, що судові палати забезпечували якість розгляду кримінальних і цивільних справ, по-перше, вони не допускали до розгляду справи, завідомо позбавлені перспективи в суді, по-друге, мали широкі повноваження щодо перегляду вже винесених судових рішень. Також судові палати успішно функціонували в якості суду першої інстанції щодо відмови від зобов'язань загального порядку кримінального та цивільного судочинства. Окрім того, судовим палатам були передані повноваження щодо касаційних проваджень на околицях імперії, що істотно спростило діяльність Сенату. Також судові палати були наділені широкими правами контролю за діяльністю окружних судів, мирових судів, адвокатури, нотаріату, судових слідчих. Зроблено висновок про те, що складний процес формування округів судових палат (з численними реорганізаціями, зі створенням нових, а іноді зі скасуванням діючих судів, з перерозподілом територій в межах округу) свідчить про домінування раціонального підходу, що говорить про те, що при здійсненні судової політики враховувалися, в першу чергу, потреби населення та економіки. Підсумовано, що утворення судових палат на території Російської імперії укріпило авторитет судової влади. Зокрема, що Київська судова палата, попри нелегкі умови її функціонування у Південно-Західному краї Російської імперії, через багатотічність населення, політичні, соціально-економічні та культурні розбіжності, діяла ефективно та результативно, виконуючи покладені на неї функції судового, організаційного та координаційного характеру.

Ключові слова: Київська судова палата, судові палати, судова влада, судова реформа 1864 р., Правобережна Україна.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7

Abstract. The article examines the key role of the Kyiv Judicial Chamber, which was endowed not only with judicial functions, but also with a wide range of organizational and coordination powers. The leading role of the judicial chamber was manifested, first of all, in criminal proceedings, which it carried out in the course of its activities as a court of first instance in legislatively defined categories of cases, and as an appellate instance for district courts subordinate to it. As a court of first instance, the Kyiv Judicial Chamber considered cases of a political nature, state crimes, cases of official misconduct and cases of violation of printing laws, etc. The reasons and prerequisites for the implementation of judicial reform are summarized: the absence of a solid legislative basis for judicial proceedings and the judicial system; a large number of judicial institutions, and therefore the complexity of procedural procedures, problems with the jurisdiction of cases, bribery, illiteracy of the servants of the Themis, their legal ignorance, the theory of formal evidence, the dominance of the inquisitorial process during the consideration of cases, the inconsistency of the then judicial system of the Russian Empire with the judicial systems of advanced European countries; lack of distinction between administrative and judicial power; chaos of legislation, the lack of rights of the accused; personnel «hunger», the lack of prestige of work in the courts, distrust of the judiciary, etc. It is noted that the judicial chambers ensured the quality of consideration of criminal and civil cases, firstly, they did not allow the consideration of cases knowingly deprived of prospects in court, secondly, they had broad powers to review already issued court decisions. Also, the judicial chambers successfully functioned as a court of first instance regarding the waiver of obligations of the general order of criminal and civil proceedings. In addition, the judicial chambers were given the authority to conduct cassation proceedings on the outskirts of the empire, which significantly simplified the activities of the Senate. The judicial chambers were also granted broad rights to control the activities of district courts, justices of the peace, the bar, notaries, and judicial investigators. It is concluded that the complex process of forming judicial chamber districts (with numerous reorganizations, the creation of new, and sometimes the abolition of existing courts, and the redistribution of territories within the district) indicates the dominance of a rational approach, which suggests that when implementing judicial policy, the needs of the population and the economy were taken into account, first of all. It is concluded that the formation of judicial chambers on the territory of the Russian Empire strengthened the authority of the judiciary. In particular, the Kyiv Judicial Chamber, despite the difficult conditions of its functioning in the Southwestern region of the Russian Empire, due to the multi-ethnicity of the population, political, socio-economic and cultural differences, acted effectively and efficiently, performing the judicial, organizational and coordination functions assigned to it.

Key words: Kyiv court chamber, court chambers, judicial power, judicial reform of 1864, Right-Bank Ukraine.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

Постановка проблеми. Судова система, що її Україна отримала в спадок з набуттям незалежності, ментально формувалась за імперських та радянських часів, чим, власне, і зумовлено необхідність звернення до досвіду функціонування судової системи в історико-правовому аспекті, який хоча і вважається корисним, проте потребує глибокого критичного та всебічного аналізу з метою виявлення як позитивних аспектів, так і негативних наслідків, прорахунків та помилок, які необхідно враховувати в сучасних умовах [1].

Беззаперечним є той факт, що наявна судова система відображає ступінь цивілізованості тієї чи іншої держави, адже доступ населення до правосуддя та можливість захищати свої права в суді становлять собою невід'ємну гарантію

демократії та умову для побудови правової держави.

Судова реформа 1864 р. докорінно змінила традиційний судовий устрій, який ґрунтувався на верховенстві виконавчої влади. Реформа здійснювалася на принципах модерної правової думки: незалежність суду, рівність всіх громадян перед законом, змагальність та публічність судового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення судових інститутів Російської імперії лежить у площині історичних та правознавчих досліджень, проте питання реалізації судової реформи на теренах Правобережної України є малодослідженим. Значний внесок у вивчення судової реформи зробили К. К. Арсен'єв, І. В. Блінов, І. Й. Бойко, М. Ю. Бурдін, Є.

В. Васьковський, Б. В. Віленський, Т. У. Воробейкова і А. Б. Дубровіна, О. А. Гавриленко, М. М. Гернет, І. В. Гессен, О. О. Головачов, Г. А. Джаншиєв, А. І. Карабегов, О. Ф. Кістяківський, М. М. Колмаков, А. Ф. Коні, М. М. Коркунов, М. Г. Коротких, К. П. Краковський, Т. Л. Курас, В. О. Максимов, О. О. Самойленко, О. Д. Святоцький, О. В. Середа, М. С. Таганцев, Д. Г. Тальберг, А. Т. Тімановський, І. Б. Усенко, Б. І. Утін, М. А. Філіппов, І. Я. Фойницький, Н. В. Черкасова, М. П. Чубинський, В. С. Шандра, Т. О. Шаравара, В. А. Шувалова, П. Ф. Щербина, О. Н. Ярмиш та інші. Зокрема, варто відзначити сучасне ґрунтовне монографічне дослідження Ю. Левчук та М. Яцишина, де комплексно проаналізовано питання створення та функціонування Київської судової палати як елементу державного механізму Російської імперії з 1880 по 1917 рр. [2].

Мета дослідження. Метою цієї статті є вивчення правових особливостей організації та функціонування Київської судової палати як елементу правосуддя державного механізму в українських землях після проголошення судової реформи 1864 р. та вагомій складової комплексу трансформаційних процесів у Російській імперії середини XIX століття.

Результати дослідження. Шлях до проведення судової реформи 1864 року в Російській імперії та до створення Київської судової палати зокрема, бере свій початок з кінця XVIII століття. А. Б. Дубровіна вважала, що судова система на Україні в першій половині XIX століття була частиною механізму управління, нерозривно пов'язаною з адміністративними та поліцейськими органами, діяла як система судових органів дворянсько-поміщицької держави. Суди служили справі зміцнення та захисту економічного та політичного панування дворянства. Ці функції забезпечувались інквізиційним характером процесу, системою формалізму доказів, феодальним законодавством, яке застосовувалось судами [2].

Якщо за часів правління Миколи

I питання проведення судової реформи фактично гальмувалось, то ситуація змінилась з приходом до влади Олександра II у 1855 р. Усвідомлена верхівкою правління криза політичної, економічної, соціальної, культурної, правової сфери суспільного життя означала неминуче проведення буржуазних реформ. Зокрема, криза судової системи імперії проявлялась у ряді наступних обставин. «Корупція, хабарництво, беззаконня, некваліфікованість суддів різних рівнів характеризували судову систему першої половини XIX століття, яка в цілому була нездатна вирішувати проблеми правосуддя» [3]. Олександр II, ліберал за своїми поглядами, став прихильником проведення низки реформ, в тому числі і судової.

Серед причин та передумов проведення судової реформи варто виділити наступні обставини. Перш за все, це відсутність міцної законодавчої бази судочинства та судоустрою, оскільки використання законів Катерини II та Петра I, систематизованого законодавства М. М. Сперанського зумовлювало плутанину та не відповідало потребам суспільства на даному етапі розвитку. Далі, це надзвичайно велика кількість судових установ, а тому і заплутаність процесуальних процедур, і проблеми з підсудністю справ. Це зумовлювало тяганину та значну тривалість розгляду судових справ. Міністр юстиції В. Панін у своєму щорічному звіті за 1842 рік констатував, що розгляд окремих справ тривав десятками років і навіть досягав 28 років з їх початку [2]. Наступною причиною проведення судової реформи було хабарництво. Варто констатувати, що воно було характерним для всього державного апарату імперії, адже більшість чиновників розглядали свою посаду як спосіб наживи. До хабарництва можна додати й безграмотність служителів феміди, їх юридичну неосвіченість. Серед причин також виділяють й теорію формальних доказів, чим керувались судді при вирішенні справ. Тобто, суд спирався на матеріали справи, підготовлені слідством, не розглядав докази самостійно, не оцінював їх, не допитував

обвинувачених, свідків по справі тощо. Також панування інквізиційного процесу в ході розгляду справ судом вважають однією з причин судової реформи.

На наш погляд, до причин та передумов також доцільно віднести невідповідність тогочасної судової системи Російської імперії системам судоустрою передових європейських країн; відсутність розмежування адміністративної та судової влади; хаос законодавства, безправність обвинувачених; кадровий «голод», неprestижність роботи в судах, неосвіченість суддів, недовіра до судової влади. Також серед причин проведення судової реформи необхідно назвати селянську реформу 1861 р. та скасування кріпосного права.

У 1861 році Олександр II створює спеціальну комісію для узагальнення основних начал судових перетворень з блудовських проєктів, що були створені протягом останніх років. До комісії увійшли С. І. Зарудний (очолював цивільний відділ), К. П. Победоносцев, М. І. Стояновський, О. М. Плавський (очолював відділ судоустрою), М. А. Буцковський (очолював кримінальний відділ), Д. О. Ровинський. Комісія розробила проєкт перетворення системи судочинства та судоустрою. У вересні 1862 року Олександр II затвердив Основні положення перетворення судової частини в Росії, розроблені комісією. Цей документ складався з трьох частин, присвячених судоустрою, цивільному та кримінальному судочинству. Встановлювалось відокремлення суду від адміністрації, всестановий виборний мировий суд, вводились інститут присяжних засідателів, інститут адвокатури, інститут мирового суду, реорганізовувався інститут прокуратури; закріплювались принципи змагальності, гласності, диспозитивності, принцип здійснення правосуддя тільки судом, скасовувалась система формальних доказів [4].

У тому ж 1862 році царем була затверджена записка державного секретаря В. Буткова щодо подальшого ходу судових перетворень. Комісія була доповнена іншими фахівцями, зокрема

і університетськими професорами, поліцейськими, представниками громадськості. Очолив комісію С. І. Зарудний. За два роки комісія підготувала проєкти Судових статутів, які були затверджені Олександром II 20 листопада 1864 року.

Судові статuti 1864 року, на наш погляд, можна вважати основною правовою підставою проведення судової реформи в Російській імперії. Судові статuti складались з чотирьох основних документів: Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, Статут цивільного судочинства, Статут кримінального судочинства та Заснування судових установ.

За судовою реформою створювалась наступна система судоустрою: місцеві суди (одноосібний мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів і Сенат) та загальні суди – окружні суди, судові палати і Сенат. Таким чином, нова система судоустрою в Російській імперії базувалась на демократичних принципах судочинства: виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність, інстанційність, диспозитивність. Також запроваджувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура, слідство, нотаріат. Зберігалось і станове судочинство – судова влада духовних, військових, комерційних, селянських судів [5].

В українських губерніях першим судовим округом, що запрацював у 1867 р., став Харківський на чолі з Харківською судовою палатою, діяльність якої поширювалася на Харківську, Курську, Орловську і Воронезьку губернії, частину Катеринославської та Тамбовської губерній. У 1869 р. до нього приєднано Полтавську, в 1874 р. – Чернігівську губернії. У віданні Харківської судової палати перебувало вісім окружних судів, три з яких територіально розташовувались у Харківській губернії – Харківський, Сумський та Ізюмський суди. Харків, як судовий центр, територіально охоплював 434 тис. квадратних кілометрів та нараховував

приблизно 17 млн. населення. У в 1868 р. засновано Одеський судовий округ на чолі з Одеською судовою палатою, до якої віднесено Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Подільську губернії та Бессарабську область [2].

Варто зазначити, що судова реформа 1864 року в Російській імперії характеризується поетапністю свого впровадження. Зокрема, якщо вести мову про Південно-Західний край імперії, то загальні судові місця були запроваджені тут лише у 1880 році, що збіглось в часі з контрреформаційними подіями в імперії. Реформа була впроваджена на Правобережній Україні лише у 1880 році через низку об'єктивних причин, головна з яких полягала у протистоянні російської влади та польської шляхти. Російське самодержавство не бажало допускати польське населення до участі в судочинстві ні за яких обставин, оскільки останнє було освіченим та правосвідомим, володіло землею, значними маєтностями, а тому становило загрозу в контексті лояльності до системи самодержавства [6].

Лише у 1877 р. було видано указ про запровадження у 9-ти західних губерніях (в тому числі і на Правобережжі: в Київській, Волинській та Подільській) Судових статутів у повному обсязі. Цей нормативно-правовий акт передбачав утворення Київської судової палати та підзвітних їй окружних судів, причому без визначених строків. Уже указ від 1879 року конкретно передбачав утворення палати та судів на 1880 рік.

29 червня 1880 року була урочисто відкрита Київська судова палата у складі кримінального і двох цивільних департаментів, згодом були відкриті ще два цивільних департаменти. Діяла палата на підставі положення Заснування судових установ від 20 листопада 1864 року. До округу Київської судової палати входили Київська, Волинська, Чернігівська та Могильовська губернії. Таким чином, юрисдикція Київської судової палати охоплювала окружні суди вищезгаданих губерній, а саме Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський,

Черкаський та Чернігівський суди [7].

Територія Київського судового округу, очолюваного з 1880 р. Київською судовою палатою, охоплювала Київську, Волинську, Чернігівську та Могильовську губернії. Київська губернія, за переписом від 1897 року, мала населення 3 559 229 осіб та охоплювала територію в 44 777, 9 кв. км.; Волинська губернія, за даними перепису 1897 року, відповідно – 2 989 482 осіб та територією в 71 736 кв. км.; Чернігівська губернія, за переписом 1897 року – 2 297 854 осіб та 53 918, 2 кв. км. станом на 1905 рік; Могильовська губернія, за даними перепису 1897 року – 1 686 764 осіб та займала площу 42 134, 6 кв. км. Таким чином, територія Київського судового округу, за даними 1897 року, становила 212 566, 7 кв. км. та населенням в кількості 10 533 329 осіб [2].

Таким чином, хоча із тривалим запізненням та власною специфікою, судова реформа була проведена на території Південно-Західного регіону імперії, зокрема в окрузі Київської судової палати 29 червня 1880 р. шляхом створення Київської судової палати та підзвітних їй окружних судів.

Судові палати, виступаючи органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, а також судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, були також осередком слідства, прокуратури, адвокатури та нотаріату. Судові палати були наділені широкою родовою та територіальною підсудністю, широкими правами контролю за діяльністю окружних судів, мирових судів, адвокатури, нотаріату, судових слідчих

Судову палату очолював голова судової палати. У 1881 р. головою Київської судової палати був призначений Іван Миколайович Орлов, який мав звання сенатора. Судова палата поділялась на 1 кримінальний та 2 цивільні департаменти, які, в свою чергу, очолювали голови департаментів судової палати. З 1914 року у Київській судовій палаті почало функціонувати ще 2 цивільних департаменти. До департаментів судової палати входила визначена штатним розписом кількість членів судової палати. Станом на 1884 рік у Київській судовій палаті працювало 15

суддів. З часом їх кількість збільшувалась в силу збільшення кількості справ, що були підсудними палаті, і станом на 1914 рік у палаті працював уже 31 суддя [7].

Київська судова палата була наділена не лише судовими функціями, але й широким колом організаційних та координаційних повноважень. В контексті реалізації судових функцій, палата виступала в якості суду апеляційної інстанції для вирішення справ підзвітних їй окружних судів: Київського, Житомирського, Луцького, Могильовського, Ніжинського, Стародубського, Уманського, Черкаського та Чернігівського. Це підтверджується численними архівними справами як цивільної, так і кримінальної юрисдикції, що розглянула Київська судова палата в ході реалізації судової функції [2].

Висновки. Судові палати, виступаючи органом апеляційного оскарження рішень окружних судів, а також судом першої інстанції у законодавчо визначеній категорії справ, були водночас осередком слідства, прокуратури, адвокатури та нотаріату. Київська судова палата, попри нелегкі умови її функціонування

у Південно-Західному краї Російської імперії, через багатоетнічність населення, політичні, соціально-економічні та культурні розбіжності, діяла ефективно та результативно, виконуючи покладені на неї функції судового, організаційного та координаційного характеру, до яких можемо віднести: перевірку судових рішень та вироків окружних судів в апеляційному порядку; розгляд в якості суду першої інстанції кримінальних справ про злочини, віднесені до її відання Статутом кримінального судочинства; розгляд щорічних звітів голів окружних судів про їхню діяльність та підготовка звітів для подачі вищестоячим органам; вирішення спорів про підсудність між окружними судами їхніх округів, згідно зі ст. 231–235 Статуту кримінального судочинства. Координаційні функції палати, на нашу думку, полягали у тому, що Київська судова палата була осередком нотаріату, адвокатури, прокуратури та інституту слідства в своєму окрузі. Виходячи з цього, палата координувала діяльність вищезазначених інституцій в ході реалізації ними власних функцій.

Література:

1. Яцишин М. М. Судова влада в державному механізмі Російської імперії (середина 19 – початок 20 ст.). Збірник матеріалів круглого столу «Перспективи законодавчого закріплення та реалізації четвертого покоління прав людини в національному та зарубіжному законодавстві» (м. Луцьк, 13 травня 2021 р.). Луцьк : ФОП Гадяк Ж.В., «Волиньполіграф», 2021. С. 5-9.
2. Левчук Ю. М., Яцишин М. М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 172 с.
3. Лісова К.С. Судоустрій та судочинство на території України (X–XIX ст.): історико-правовий аналіз. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 30. 2021.
4. Француз А. Й., Гаряга О. О. Система правосуддя в українських землях після судової реформи 1864 р. *Юридична наука*. № 12(114). 2020. С. 13-19.
5. Яцишин М. М. Прокуратура в державному механізмі Російської імперії (середина XIX – початок XX ст.). *Історико-правовий часопис*. Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Видавничий дім «Гельветика», 2021. №1(16). С.35-43.
6. Левчук Ю. М. Правові підстави формування Київської судової палати. *Історико-правовий часопис*. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2015. № 2 (6). С. 204–207.
7. Левчук Ю. М. Київська судова палата: місце в судовій системі Російської імперії. *Юридична Україна*. Випуск 10-12 (154-156). К. : «Юрінком Інтер», 2015. С. 35-40.

References:

1. Yatsyshyn M. M. Judicial power in the state mechanism of the Russian Empire (mid.19th – early 20th centuries). Collection of materials of the round table «Prospects for legislative consolidation and implementation of the fourth generation of human rights in national and foreign legislation» (Lutsk, May 13, 2021). Lutsk: FOP Hadyak Zh.V., «Volynpoligraf», 2021. P. 5-9.
2. Levchuk Yu. M., Yatsyshyn M. M. Kyiv Judicial Chamber in the State Mechanism of the Russian Empire (1880–1917): Historical and Legal Research: Monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2021. 172 p.

3.Lisova K.S. Judiciary and judicial proceedings in Ukraine (10th–19th centuries): historical and legal analysis. Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series. Issue 30. 2021.

4.Frantsuz A. J., Gariaga O. O. The justice system in Ukrainian lands after the judicial reform of 1864. Legal Science. №. 12(114). 2020. P. 13-19.

5.Yatsyshyn M. M. The Prosecutor's Office in the State Mechanism of the Russian Empire (mid.19th - early 20th centuries). Historical and Legal Journal. Lesya Ukrainka Volyn National University. Helvetica Publishing House, 2021. №. 1(16). P. 35-43.

6.Levchuk Yu. M. Legal grounds for the formation of the Kyiv Judicial Chamber. Historical and Legal Journal. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. №2 (6). P. 204–207.

7.Levchuk Yu. M. Kyiv Court Chamber: Place in the Judicial System of the Russian Empire. Legal Ukraine. Issue 10-12 (154-156). Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. P. 35-40.

Стаття надійшла до друку 20 жовтня 2025 року

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7: 347.91/.95: 347.9.02

DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Герасименко О.О.,

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-0906-8744>

LEGAL BASIS AND EFFECTIVENESS OF MEDIATION IN THE RESOLUTION OF COMMERCIAL DISPUTES

Gerasymenko O.O.,

Doctor of philosophy in law,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0906-8744>

Анотація. У статті комплексно досліджено правові засади застосування медіації у вирішенні господарських спорів, визначено її місце та роль у сучасній системі правосуддя, а також окреслено потенціал цього інструменту для підвищення ефективності судового захисту прав суб'єктів господарювання. Особливу увагу приділено з'ясуванню правової природи медіації як добровільного, неупередженого, структурованого та конфіденційного процесу, що ґрунтується на активній участі сторін, їх автономії у прийнятті рішень та орієнтації на мирне врегулювання спору. У роботі розкрито зміст основних принципів медіації та показано їх практичне значення для бізнес-середовища.

Проаналізовано нормативно-правову базу, яка регламентує застосування медіації в Україні, зокрема положення Закону України «Про медіацію», норми Господарського процесуального кодексу України щодо можливості зупинення провадження для проведення медіації, а також положення Директиви 2008/52/ЄС, що визначають європейські стандарти у сфері альтернативного вирішення спорів. Здійснено порівняльну характеристику українського правового регулювання та зарубіжних моделей медіації, що дає змогу визначити подальші напрями вдосконалення національної системи ADR.

У статті виділено ключові переваги медіації для суб'єктів господарювання: істотне скорочення фінансових витрат, уникнення тривалих судових процедур, збереження партнерських та договірних відносин, оперативність прийняття рішень, мінімізацію комунікативних бар'єрів і зниження конфліктності між сторонами. Окремо обґрунтовано значення принципу конфіденційності, який забезпечує безпеку комерційної інформації та сприяє формуванню довіри до процедури. Наведено аналіз міжнародного досвіду, який демонструє тенденцію до широкого впровадження медіації в комерційних справах та підтверджує її високу результативність від 60 % до 80 % успішно врегульованих справ у різних юрисдикціях.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що активне запровадження та популяризація медіації у господарському процесі є складовою модернізації правосуддя в Україні, спрямованою на підвищення ефективності судової системи та забезпечення її доступності для бізнесу. Медіація розглядається як комплексний правовий і соціальний інститут, що інтегрує комунікативні, економічні та правові механізми врегулювання спорів. Її розвиток сприятиме не лише зменшенню навантаження на суди, а й формуванню нової правової культури, орієнтованої на конструктивний діалог, партнерство та відповідальність сторін.

Ключові слова: медіація; господарський спір; альтернативне вирішення спорів; господарське

судочинства, досудове врегулювання.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. The article comprehensively examines the legal basis for the use of mediation in the resolution of commercial disputes, defines its place and role in the modern justice system, and outlines the potential of this tool for improving the effectiveness of judicial protection of the rights of business entities. Particular attention is paid to clarifying the legal nature of mediation as a voluntary, impartial, structured, and confidential process based on the active participation of the parties, their autonomy in decision-making, and a focus on peaceful dispute resolution. The paper reveals the content of the basic principles of mediation and shows their practical significance for the business environment.

The regulatory framework governing the use of mediation in Ukraine is analyzed, in particular the provisions of the Law of Ukraine «On Mediation», the provisions of the Commercial Procedure Code of Ukraine regarding the possibility of suspending proceedings for mediation, as well as the provisions of Directive 2008/52/EC, which define European standards in the field of alternative dispute resolution. A comparative analysis of Ukrainian legal regulation and foreign models of mediation is carried out, which makes it possible to identify further directions for improving the national ADR system.

The article highlights the key advantages of mediation for business entities: significant reduction of financial costs, avoidance of lengthy court proceedings, preservation of partnership and contractual relations, prompt decision-making, minimization of communication barriers, and reduction of conflict between the parties. The importance of the principle of confidentiality, which ensures the security of commercial information and promotes trust in the procedure, is separately substantiated. An analysis of international experience is provided, demonstrating a trend towards the widespread use of mediation in commercial disputes and confirming its high effectiveness, with 60% to 80% of cases successfully settled in various jurisdictions.

Based on the research, it is concluded that the active introduction and promotion of mediation in commercial proceedings is part of the modernization of justice in Ukraine, aimed at improving the efficiency of the judicial system and ensuring its accessibility for business. Mediation is seen as a comprehensive legal and social institution that integrates communicative, economic, and legal mechanisms for dispute resolution. Its development will not only help reduce the burden on the courts, but also shape a new legal culture focused on constructive dialogue, partnership, and responsibility of the parties.

Key words: mediation; commercial dispute; alternative dispute resolution; commercial litigation; pre-trial settlement.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 9.

Постановка проблеми. Зростання кількості господарських спорів та перевантаженість судів знижують ефективність правового захисту бізнесу, що робить необхідним пошук альтернативних механізмів врегулювання конфліктів. Медіація, як добровільний і конфіденційний спосіб досягнення згоди між сторонами, має значний потенціал у господарських правовідносинах. Однак її практичне застосування в Україні залишається обмеженим через недостатню обізнаність учасників бізнес-середовища, відсутність усталеної судової практики та потребу в подальшому удосконаленні нормативного регулювання. Це зумовлює необхідність аналізу правових засад, переваг та особливостей використання медіації у господарському процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика медіації в господарському процесі широко висвітлена в сучасній науковій літературі та нормативних актах. Закон України «Про

медіацію» визначає базові засади функціонування медіації в правовій системі. Питання застосування медіації у господарському судочинстві розглядаються у працях Мелех Л.О., Доляновської І.М., а також у дослідженнях зарубіжного досвіду, зокрема у публікації Позова Д.А. Європейські стандарти медіації окреслено в Директиві 2008/52/ЄС і в роботах Степаненко Т.В.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявні дослідження та нормативне регулювання, низка аспектів застосування медіації в господарському процесі залишається недостатньо розкритою. Зокрема, невизначеними залишаються питання практичних механізмів інтеграції медіації в судові процедури, ефективності взаємодії суддів і медіаторів, критеріїв оцінки результативності медіаційних процедур, а також реального впливу медіації на скорочення строків розгляду спорів та зменшення судового навантаження.

Потребують подальшого вивчення і проблеми впровадження європейських стандартів медіації в українську правозастосовну практику.

Формулювання мети. Метою статті є дослідження особливостей застосування медіації в господарському процесі України.

Виклад основного матеріалу. Медіація як альтернативний спосіб врегулювання спорів є одним із ключових напрямів модернізації системи правосуддя, зокрема у сфері господарських правовідносин. В умовах зростання кількості комерційних конфліктів, переважності господарських судів та потреб бізнесу у швидких і конфіденційних рішеннях медіація набуває якісно нового значення. Вона розглядається не лише як інструмент позасудового врегулювання спорів, але й як елемент сучасної концепції партнерського правосуддя, що ґрунтується на самоорганізації сторін, їхній автономії та пошуку взаємовигідного рішення.

Правове підґрунтя медіації у господарських спорах формується комплексом нормативних актів, серед яких центральне місце належить Закону України «Про медіацію». Саме цей закон уперше на національному рівні дає офіційне визначення медіації як добровільного, конфіденційного, структурованого процесу, у межах якого сторони за допомогою медіатора намагаються досягти взаємоприйнятної рішення [1]. Медіація розглядається не як альтернатива суду, а як ефективний доповнюючий механізм, що зменшує навантаження на судову систему і сприяє формуванню культури мирного врегулювання бізнес-конфліктів.

Закон «Про медіацію» також гармонізує українське законодавство з європейськими підходами. Його положення корелюють із Директивою № 2008/52/ЄС про деякі аспекти медіації у цивільних і комерційних справах, що визначає медіацію як структурований процес, спрямований на досягнення згоди між сторонами спору на добровільній основі. Цей документ заклав основу для розвитку

єдиного підходу до альтернативного врегулювання спорів у державах ЄС, а для України став орієнтиром щодо формування якісних стандартів позасудового діалогу [3].

У свою чергу, Господарський процесуальний кодекс України після внесення змін також детально регламентує можливість застосування медіації в межах судового розгляду. Норми ГПК дозволяють сторонам зупинити провадження у справі для проведення медіації, укласти мирову угоду за її результатами та розраховувати на часткове повернення судового збору у разі успішного завершення процесу. Така модель стимулює бізнес звертатися до медіації, забезпечуючи не лише економію витрат, але й скорочення часу вирішення спору, що особливо важливо у сфері господарської діяльності, де оперативність є критичним фактором [4].

Однією з ключових гарантій ефективності медіації у господарському процесі є принцип конфіденційності. ГПК прямо встановлює, що медіатори не можуть бути допитані як свідки щодо відомостей, отриманих у процесі медіації [4]. Ця норма покликана забезпечити довіру сторін до процедури, створити умови для відвертого обговорення конфлікту і пошуку рішень без страху, що інформація може бути використана проти них у суді. Аналогічний підхід закріплений і в Цивільному процесуальному кодексі України, що свідчить про інтегровану політику законодавця щодо унормування інституту медіації.

Сутність медіації в господарському процесі полягає у зміщенні акценту з правової позиції сторін на їхні реальні комерційні інтереси та стратегічні потреби. Якщо судовий процес має суто змагальний характер і базується на формальних доказах, то медіація використовує гнучкі інструменти комунікації, пошуку компромісу, генерації варіантів рішень і побудови партнерських відносин [5, с. 133]. У цьому аспекті медіація має переваги, недоступні традиційному судовому розгляду: вона забезпечує збереження

ділового партнерства, дозволяє врахувати особливості конкретного бізнес-процесу, мінімізує репутаційні ризики та сприяє більш природному виконанню досягнутих домовленостей.

Порівняно із судовими процедурами медіація має значно коротші строки, що дозволяє швидко відновити стабільність господарської діяльності. Судові розгляди, особливо у складних комерційних справах, можуть тривати роками, а затримки у вирішенні спору часто призводять до фінансових втрат, призупинення контрактів чи навіть банкрутства [6, с. 38]. Медіація дозволяє уникнути цих ризиків і повернути підприємствам можливість ефективного функціонування без тривалих правових бар'єрів.

Важливо підкреслити, що медіація має міжнародно визнаний статус ефективного методу врегулювання спорів. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію, рекомендації Європейської Комісії та успішна практика світових корпорацій свідчать, що медіація здатна не лише знизити витрати на врегулювання спорів, але й збільшити економічну ефективність компаній [7, с. 102]. Досвід таких компаній, як Siemens, Deutsche Bank, Bayer чи Bombardier, демонструє, що приблизно 70 % комерційних спорів вирішуються шляхом медіації із подальшим добровільним виконанням домовленостей.

Для України розвиток медіації у господарському процесі має стратегічне значення. По-перше, це шлях до розвантаження господарських судів, які традиційно розглядають велику кількість спорів, що могли б бути вирішені позасудовим шляхом. По-друге, популяризація медіації сприятиме формуванню нової бізнес-культури, у центрі якої діалог, компроміс та відповідальність сторін за результат. По-третє, медіація дозволяє підвищити рівень довіри бізнесу до правосуддя та інститутів альтернативного врегулювання спорів.

У ширшому контексті медіація відповідає положенням Конституції України, яка у статті 55 гарантує право кожного

захищати свої права будь-якими не забороненими законом засобами [8]. Медіація повністю вписується у цю концепцію, забезпечуючи громадянам і суб'єктам господарювання реальний, доступний та ефективний спосіб відновлення порушених прав.

Практика медіації в господарських спорах поступово розширюється й набуває системного характеру, що підтверджується як офіційними прикладами від медіаторів та бізнес-асоціацій, так і судовими рішеннями, у яких зафіксовано завершення спорів шляхом укладення мирових угод після проведення процедури медіації.

У міжнародній практиці медіація у господарських спорах уже давно стала стандартним механізмом. Наприклад, Європейський центр медіації наводить відомий кейс спору між авіабудівною компанією та її постачальником комплектуючих, який міг призвести до мільйонних збитків та зупинки виробництва. За допомогою медіації сторони домовилися про зміну технологічних умов поставок, розробили спільний графік постачання та створили внутрішню систему превентивної комунікації. Такий формат розв'язання спору був визнаний одним з найуспішніших прикладів у європейській практиці [9].

Медіація в господарському процесі – це не просто альтернативний інструмент, а сучасний комплексний механізм, який дозволяє забезпечити баланс між економічними інтересами сторін, швидкістю правового захисту та збереженням ділових відносин. Її розвиток в Україні свідчить про поступовий перехід до європейських стандартів вирішення спорів та формування зрілої правової культури у сфері господарської діяльності. З огляду на інтенсивні трансформації у сфері економіки та правосуддя, роль медіації лише зростатиме, а її ефективність залежатиме від рівня правової обізнаності бізнес-середовища, професійності медіаторів та подальшої інтеграції альтернативних процедур у національну систему правосуддя.

Висновки. Медіація у

господарському процесі посідає дедалі важливіше місце в системі сучасного правосуддя, оскільки відповідає потребам бізнесу в оперативному, конфіденційному та економічно вигідному врегулюванні спорів. Проведений аналіз засвідчує, що нормативно-правова база України, зокрема Закон України «Про медіацію» та оновлені положення Господарського процесуального кодексу, створюють комплексне та узгоджене підґрунтя для розвитку цього інституту. Гармонізація із європейськими стандартами, зокрема з Директивою 2008/52/ЄС та рекомендаціями міжнародних організацій, формує умови для запровадження в Україні якісних процедур альтернативного вирішення спорів.

Особливу роль у підвищенні ефективності медіації відіграє принцип конфіденційності, який забезпечує довіру сторін і створює простір для відкритого діалогу без ризику розголошення інформації. Надаючи можливість зупиняти провадження, укладати мирові угоди та повертати частину судового збору, ГПК фактично стимулює бізнес обирати медіацію як пріоритетний

спосіб врегулювання конфліктів.

Порівняння із зарубіжною практикою підтверджує, що медіація у сфері господарських спорів вже давно стала важливим інструментом корпоративного управління та ризик-менеджменту. Міжнародний досвід провідних компаній демонструє високу результативність цього механізму, що свідчить про його здатність забезпечувати економію ресурсів, збереження партнерських відносин і стійкість фінансово-комерційних процесів.

Для України розвиток медіації у господарському судочинстві є стратегічним напрямом модернізації правової системи. Її популяризація сприятиме зменшенню навантаження на суди, формуванню культури ділового діалогу, підвищенню рівня довіри до правосуддя та забезпеченню реалізації конституційного права на захист інтересів у будь-який незаборонений законом спосіб. Ефективність медіації надалі залежатиме від рівня правосвідомості бізнесу, професійного розвитку медіаторів та подальшого удосконалення нормативного регулювання.

Література:

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
2. Мелех Л.О. Окремі питання медіації у господарському судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 2. С. 209-215. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/sep/22160/34.pdf>.
3. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. L 136. 24.5.2008. p. 3–8. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення: 20.11.2025).
4. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
5. Степаненко Т.В. Європейські стандарти медіації в цивільно-правових спорах та їх запровадження в Польщі та Чехії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 131–135. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/34.pdf.
6. Доляновська І.М., Долянська Я.Л. Медіація як один з ефективних способів врегулювання конфліктів в господарському судочинстві. *Legal Bulletin*. 2024. № 11. С. 35–41. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/436>.
7. Позов Д.А. Деякі особливості застосування медіації в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 4. С. 101–104. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1615>.
8. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
9. Медіація в комерційних спорах (бізнес-медіація). Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/mediacia-v-kommerciinih-sporax-biznes-mediacia>.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). On mediation (Law No. 1875-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Melekh, L. O. (2020). Certain issues of mediation in commercial court proceedings. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, 7(2), 209–215 [in Ukrainian]. <https://science.lpnu.ua/>

sites/default/files/journal-paper/2020/sep/22160/34.pdf

3. European Parliament & Council of the European Union. (2008). Directive 2008/52/EC of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Official Journal of the European Union, L 136, 3–8. <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj>

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). Commercial Procedure Code of Ukraine (Law No. 1798-XII, as of October 31, 2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

5. Stepanenko, T. V. (2021). European standards of mediation in civil law disputes and their implementation in Poland and the Czech Republic. Legal Scientific Electronic Journal, (3), 131–135 [in Ukrainian]. http://lsej.org.ua/3_2021/34.pdf

6. Dolianovska, I. M., & Dolianivska, Y. L. (2024). Mediation as one of the effective methods of conflict resolution in commercial court proceedings. Legal Bulletin, (11), 35–41 [in Ukrainian]. <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/436>

7. Pozov, D. A. (2025). Certain features of the application of mediation in foreign countries: A comparative legal perspective. Economics. Finance. Law, (4), 101–104 [in Ukrainian]. <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1615>

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine (as of January 1, 2020) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

9. Higher School of Advocacy of the National Bar Association of Ukraine. (n.d.). Mediation in commercial disputes (business mediation) [in Ukrainian]. <https://www.hsa.org.ua/blog/mediaciia-v-komericiiinix-sporax-biznes-mediaciia>

Стаття надійшла до друку 30 листопада 2025 року

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНЕ СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО: КОЛІЗІЙНІ НОРМИ, ВИЗНАННЯ БАТЬКІВСТВА І ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК УКРАЇНИ

Гулей Я.П.,

здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: HuleiYP@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8506-9289>

TRANSNATIONAL SURROGACY: CONFLICT OF LAWS, RECOGNITION OF PATERNITY, AND PUBLIC POLICY IN UKRAINE

Hulei Y.P.,

Master's Degree Student,
KROK University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: HuleiYP@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8506-9289>

Анотація. Правове регулювання сурогатного материнства є однією з найбільш дискусійних сфер сучасного сімейного та медичного права, що поєднує у собі етичні, соціальні та юридичні аспекти. В Україні сурогатне материнство дозволене та регламентується нормами Сімейного кодексу, Цивільного кодексу та підзаконними актами, зокрема наказами МОЗ, проте спеціального комплексного закону не існує, що створює прогалини у правозастосуванні. Основними проблемними питаннями є правовий статус сторін договору, порядок укладення та виконання угоди, визначення батьківства, захист прав дитини та механізми відповідальності у разі порушення умов. У статті досліджується комплексна правова проблематика транснаціонального сурогатного материнства в умовах глобалізації та інтенсифікації міждержавних репродуктивних відносин. Акцентовується увага на ключових колізійних питаннях, що виникають у процесі визначення застосовного права до договорів сурогатного материнства, укладених між сторонами, які є резидентами різних держав. Розглянуто особливості колізійних норм міжнародного приватного права України, які регламентують правовідносини у сфері допоміжних репродуктивних технологій, а також проаналізовано прогалини та неузгодженості чинного законодавства у цій сфері. Значна увага приділена процедурі визнання батьківства в Україні щодо дітей, народжених за програмами сурогатного материнства за кордоном, з урахуванням міжнародної та національної судової практики.

Окремо досліджено концепт публічного порядку як підстави для відмови у визнанні іноземних судових рішень та актів цивільного стану, а також визначено межі його застосування в контексті прав людини та інтересів дитини. Проаналізовано сучасні підходи Європейського суду з прав людини до балансування між національними заборонами та необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини. У статті розглянуто проблеми правової невизначеності, які виникають через відсутність уніфікованого міжнародного регулювання та гармонізованих норм у сфері сурогатного материнства.

У статті пропонується системний підхід до удосконалення українського законодавства шляхом запровадження чітких колізійних прив'язок, визначення процедури легалізації документів про народження та встановлення єдиного механізму визнання батьківства, який би відповідав міжнародним стандартам захисту прав дитини. Отримані результати мають практичне значення для судових органів, адвокатів, нотаріусів, а також для законодавця у процесі реформування національного законодавства у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

Ключові слова: сурогатне материнство, міжнародне приватне право, публічний порядок, визнання батьківства, ЄСПЛ, транснаціональні договори.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 10.

Abstract. Legal regulation of surrogacy is one of the most controversial areas of modern family and medical law, combining ethical, social and legal aspects. In Ukraine, surrogacy is permitted and regulated by the norms of

the Family Code, the Civil Code and by-laws, in particular orders of the Ministry of Health, but there is no special comprehensive law, which creates gaps in law enforcement. The main problematic issues are the legal status of the parties to the contract, the procedure for concluding and executing the agreement, determining paternity, protecting the rights of the child and mechanisms of liability in case of violation of the conditions. The article examines the complex legal issues of transnational surrogacy in the context of globalization and intensification of interstate reproductive relations. The focus is on key conflict issues that arise in the process of determining the applicable law to surrogacy agreements concluded between parties who are residents of different states. The paper examines the features of conflict of laws norms of private international law of Ukraine that regulate legal relations in the field of assisted reproductive technologies, and also analyzes the gaps and inconsistencies of the current legislation in this area. Considerable attention is paid to the procedure for recognizing paternity in Ukraine in relation to children born under surrogacy programs abroad, taking into account international and national judicial practice.

The concept of public order as a basis for refusing to recognize foreign court decisions and civil status acts is separately examined, and the limits of its application in the context of human rights and the interests of the child are also determined. The modern approaches of the European Court of Human Rights to balancing national prohibitions and the need to ensure the best interests of the child are analyzed. The article considers the problems of legal uncertainty that arise due to the lack of unified international regulation and harmonized norms in the field of surrogacy.

The paper proposes a systematic approach to improving Ukrainian legislation by introducing clear conflict of laws, defining the procedure for legalizing birth documents, and establishing a single mechanism for recognizing paternity that would meet international standards for protecting the rights of the child. The results obtained have practical significance for judicial bodies, lawyers, notaries, as well as for the legislator in the process of reforming national legislation in the field of assisted reproductive technologies.

Key words: surrogacy, private international law, public policy, recognition of parenthood, ECHR, cross-border agreements.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 10.

Постановка завдання. Завдання статті – дослідження проблем колізійного регулювання транснаціонального сурогатного материнства, визначення прогалин у праві України та розробці пропозицій щодо їх усунення. Для досягнення цієї мети застосовуються такі методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий, аналіз судової практики (у т.ч. практики ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема сурогатного материнства широко досліджувалася у працях таких науковців: Я. Бабич, О. Розгон, С. Булеца, О. Данченко, Ю. Коренги, М. Корнієнко, Т. Кравцова, Р. Майданика, М. Менджули, К. Москаленко, М. Мусієнко, Ю. Таланова, О. Дзера, І. Жилінкова, О. Харитоновна та інших. Однак більшість досліджень зосереджені на внутрішньому регулюванні та договірних аспектах. Проблеми колізійних норм, визнання батьківства та застосування застереження про публічний порядок у випадках транснаціонального сурогатного материнства залишаються малодослідженими, що зумовлює необхідність поглибленого аналізу цих питань у даній статті.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Проблематика транснаціонального сурогатного материнства досі залишається недостатньо врегульованою як на національному, так і на міжнародному рівнях. Незважаючи на наявність окремих норм у законодавстві України та міжнародних правових актах, існує низка аспектів, що потребують подальшого дослідження.

По-перше, чинне законодавство України не містить чітких приписів щодо визначення права, яке застосовується до транснаціональних сурогатних договорів. Відсутність єдиного підходу до кваліфікації правовідносин між сторонами таких договорів призводить до колізій норм та неоднакової судової практики.

По-друге, невирішеним залишається питання автоматичного або спрощеного визнання батьківства осіб, зазначених у сурогатному договорі, укладеному за кордоном. Наразі процедури визнання рішень іноземних судів та актів цивільного стану є тривалими і створюють додаткові ризики для правового статусу дитини.

Таким чином, на сьогодні необхідне комплексне вдосконалення

національного законодавства та гармонізація його з міжнародними стандартами, а також вироблення уніфікованих підходів до регулювання транснаціонального сурогатного материнства.

Формулювання мети. Метою даної наукової статті є дослідження транснаціонального сурогатного материнства з позицій колізійного права та публічного порядку України, а також визначення правових механізмів, які забезпечують захист прав дитини та легітимність батьківства у випадках транснаціональних сурогатних договорів.

Виклад основного матеріалу. Україна є однією з держав, в якій сурогатне материнство дозволене на законодавчому рівні. Допоміжна репродуктивна технологія в Україні регулюється такими нормативно-правовими актами: Сімейним кодексом України; Цивільним кодексом України, збіркою законів «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» та ін. Також до нормативної бази можна віднести проекти законів України «Про допоміжне материнство» та «Про допоміжні репродуктивні технології», і саме останній містить реальну правову концепцію для врегулювання цього питання [4, с. 113-120].

Сімейний кодекс України легалізував сурогатне материнство, в результаті чого українське законодавство стало одним з найбільш сприятливих у світі для проходження такого виду програм. Стаття 123 СК дає визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій:

- у разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини;

- у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком і жінкою) в результаті

застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя;

- подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [2, ст. 123].

Таким чином, ч. 2 ст. 123 СК України регулює правовідносини сурогатного материнства. Згідно з цією нормою батьківські права належать подружжю, і сурогатна мати не має права залишити собі дитину після її народження [2, ч. 2 ст. 123]. Правові аспекти відносин між сурогатною матір'ю, потенційними батьками та закладом охорони здоров'я регулюються укладенням відповідних договорів між цими суб'єктами.

Недоліком є специфічність договору про сурогатне материнство. Необхідно повністю виключити можливість укладати договір в усній формі. Стосовно договору, науковець О. Розгон зазначає, що «обов'язково цей документ потрібно засвідчити у нотаріуса, адже саме це дає змогу у разі оскарження договору в суді підтвердити добровільність дій сторін» [6, с. 132]. Таким чином, слід законодавчо передбачити укладання договору про сурогатне материнство в складній письмовій формі (з нотаріальним посвідченням).

Український закон проголошує, «якщо яйцеклітину, зачату подружжям (чоловіком і жінкою), імплантують в іншу жінку, ці чоловік і жінка повинні бути батьками дитини». Таким чином, Україна не приймає традиційну сурогатну форму материнства тому, що сурогатна мати потім буде генетичною матір'ю. Відповідно до закону ембріон повинен бути імплантований в іншу жінку для того, щоб захистити законні права передбачуваних батьків. Тоді як сурогатна форма материнства є легальною в Україні, для сурогатних матерів не передбачено будь-яких специфічних законних прав. Сурогатна мати може спробувати захистити себе цивільно-правовим договором, проте український кодекс містить положення, яке не дозволяє їй вимагати

відшкодування будь-якого типу «материнської приналежності до дитини», яка була імплантована в її утробу. Тому, як правило, «Договір про надання послуг» деталізує договірні зобов'язання батьків [4, с. 113-120].

Не менш проблематичним, з правової точки зору, може виявитись і народження дитини сурогатною матір'ю за кордоном. Більшість європейських країн, на відміну від України, не дозволяють комерційного сурогатного материнства. Існує ряд держав, де такий вид репродуктивних допоміжних технологій прямо заборонено, а його застосування породжує юридичну відповідальність, в тому числі кримінальну. До таких країн належать: Естонія, Швеція, Франція, Німеччина, Австрія, Італія тощо [8, с. 308].

Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» визначення походження дитини підпорядковується особистому закону батьків (ст. 63), однак

спеціальних норм щодо сурогатного материнства закон не містить. У результаті виникають ситуації, коли батьківство не визнається у країні замовників через заборону сурогатного материнства (Франція, Німеччина), що створює ризик «юридичного безгромадянства» дитини [7].

Визнання іноземних рішень про встановлення батьківства в Україні обмежується застереженням про публічний порядок (ст. 12 Закону про МПрП). Аналіз практики ЄСПЛ (справи *Mennesson v. France*, *Labassee v. France*) показує, що абсолютна відмова у визнанні батьківства порушує право дитини на ідентичність та приватне життя.

До прикладу у США застосовується доктрина «intended parents», що передбачає пріоритет наміру замовників, тоді як у більшості країн ЄС діє заборона комерційного сурогатного материнства. У Грузії та Україні модель є ліберальною, але не враховує міжнародні колізії.

Таблиця 1. Моделі регулювання сурогатного материнства у світі

Країна	Модель	Дозвіл/Заборона
Україна	Ліберальна	Дозволено
Франція	Заборонна	Заборонено
США (штати)	Змішана	Частково

Українське законодавство регламентує сурогатне материнство на рівні сімейного, цивільного та медичного права, але окремого спеціального закону не існує. Основні нормативні акти:

Сімейний кодекс України (ст. 123) визначає порядок встановлення походження дитини, народженої в результаті ДРТ [2].

Цивільний кодекс України (ст. 281) закріплює право на застосування ДРТ [3].

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст. 48) передбачає використання ДРТ на підставі медичних показань [1].

Наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 р. визначає порядок застосування ДРТ, у тому числі сурогатного

материнства [9].

Згідно зі ст. 123 СК України, батьками дитини визнається подружжя, яке дало згоду на застосування ДРТ, незалежно від того, хто виносив дитину. Це положення забезпечує правову визначеність у внутрішньодержавному регулюванні, але створює колізії на міжнародному рівні.

Водночас у чинному законодавстві відсутні норми, що безпосередньо стосуються сурогатного материнства, це породжує численні колізії та прогалини. Наприклад, питання визначення громадянства дитини, народженої сурогатною матір'ю для іноземців, викликає практичні труднощі [6, с. 132].

У таких умовах особливо гостро постає питання необхідності ухвалення

спеціального законодавства щодо регулювання надання послуг сурогатного материнства в Україні. На нашу думку, цілком очевидна недостатність декількох загальних норм Цивільного та Сімейного кодексів та відомчих наказів для того, щоб врегулювати відповідні правовідносини і захистити інтереси всіх їх учасників. Про необхідність ухвалення спеціального закону, який би врегулював правовідносини сурогатного материнства, неодноразово наголошували вітчизняні дослідники. Так, наприклад, Т. Кравцова та М. Корнієнко справедливо звертають увагу, що чинне законодавство України не містить ані визначення сурогатного материнства, ані переліку прав і обов'язків учасників програми сурогатного материнства. Не передбачено і відповідальності за правопорушення у сфері сурогатного материнства [5]. Погоджуємось із зазначенням і Я.С. Бабич та М.А. Мусієнко, які вважають, що «ухвалення Верховною Радою України спеціального закону, який би чітко визначив комплекс репродуктивних прав, деталізував вимоги до суб'єктів застосування допоміжних репродуктивних технологій, в тому числі сурогатного материнства, встановив обсяг їх прав та обов'язків, закріпив відповідальність за порушення репродуктивних прав, визначив істотні умови договору сурогатного материнства тощо, дозволило би як громадянам України, так і іноземцям ефективніше реалізовувати своє право на батьківство без зайвого страху за безпеку усіх учасників правовідносин» [10].

Окремої уваги потребують проблеми нотаріального посвідчення договорів про сурогатне материнство. Нині ці договори укладаються у простій письмовій формі, що не завжди гарантує належний рівень захисту сторін. Крім того, варто розглянути доцільність запровадження державного реєстру договорів сурогатного материнства, що могло б запобігти зловживанням і сприяти більшій прозорості у цій сфері [4, с. 113-120].

Транснаціональне (міжнародне) сурогатне материнство – це форма

сурогатного материнства, коли сторони договору належать до різних держав, тобто мають різне громадянство або місце проживання, або коли договір укладається за кордоном, а дитина народжується в іншій державі [4, с. 115].

Причинами поширення транснаціонального сурогатного материнства є: істотна різниця у правовому регулюванні цієї сфери між державами; високі витрати на сурогатне материнство у розвинених країнах; обмеження або заборона сурогатного материнства в окремих юрисдикціях.

Найбільш популярними країнами для іноземців є Україна, Грузія, Індія (до введення обмежень), Казахстан, окремі штати США. У Франції, Німеччині, Італії, Швейцарії діє повна заборона сурогатного материнства [5].

Важливим елементом є гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами. Наприклад, у країнах Європейського Союзу сурогатне материнство переважно заборонене або суттєво обмежене (Франція, Німеччина, Італія), тоді як у США, Канаді та Грузії воно дозволене та врегульоване детально на рівні законів. В Україні слід врахувати ці підходи, щоб уникнути правового вакууму [5].

Висновки. Отже, транснаціональне сурогатне материнство є складним соціально-правовим явищем, яке поєднує в собі питання репродуктивної медицини, міжнародного приватного права, колізійного регулювання та захисту публічного порядку. Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих висновків, що мають значення як для наукової теорії, так і для законодавчої та правозастосовної практики в Україні.

По-перше, сурогатне материнство як інститут сімейного та медичного права виникло внаслідок розвитку допоміжних репродуктивних технологій, а в глобальному масштабі набуло комерційного характеру. Міжнародні біоетичні стандарти, сформовані такими документами, як Конвенція про права людини і біомедицину 1997 року, Загальна декларація ЮНЕСКО про біоетику та права людини,

не дають уніфікованих норм, залишаючи значний простір для національного регулювання. У результаті існує колізія між юрисдикціями, коли одна країна дозволяє сурогатне материнство, а інша – категорично забороняє.

По-друге, колізійні норми та міжнародне приватне право відіграють ключову роль у визначенні, яке право застосовується до договору сурогатного материнства та встановлення батьківства. В Україні відсутня спеціальна колізійна норма для таких правовідносин. Застосовуються загальні положення Закону України «Про міжнародне приватне право», зокрема ст. 58-60 щодо сімейних відносин і ст. 32 щодо договорів. Однак чинна редакція закону не враховує особливостей транснаціонального сурогатного материнства, що створює правову невизначеність.

По-третє, визнання батьківства при міжнародному сурогатному материнстві залишається найбільш проблемним

аспектом. У практиці Європейського суду з прав людини (справи «Меннесон проти Франції», «Лабассе проти Франції») наголошено, що невизнання батьківського статусу біологічних батьків порушує ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас держава має право враховувати свій публічний порядок. Для України ключовими є принципи охорони дитинства (ст. 51 Конституції), недопущення торгівлі людьми та комерціалізації людського тіла. Це означає, що навіть при визнанні іноземних рішень суди України перевіряють їх на відповідність публічному порядку (ст. 396 ЦПК України).

У сфері сурогатного материнства публічний порядок України виконує особливу роль, адже визнання батьківства, укладеного на підставі договору за кордоном, може суперечити українським нормам сімейного законодавства та моралі.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 11.08.2025).
4. Николайчук Л. М., Купчак Н. М., Срібна Б. Р. Сурогатне материнство: суть, проблеми та правове регулювання. *Публічне право*. 2020. Випуск № 2 (38). 2020. С. 113-120.
5. Кравцова Т., Корнієнко М. Сурогатне материнство: проблеми правового регулювання та судової практики. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannyaata-sudovoyi-praktiki.html> (дата звернення: 11.08.2025).
6. Розгон О. Сурогатне материнство: проблеми правового та договірного регулювання. *Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса»*. 2010. № 3. С. 132.
7. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
8. Медичне право України : навч. посібн. / укладач: Котуха О. С. Л. : Вид-во Львівської комерційної академії. 2014. 308 с.
9. Наказ МОЗ України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 12.08.2025).
10. Бабич Я.С., Мусієнко М.А. До проблеми законодавчого забезпечення сурогатного материнства. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/20.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine (Law No. 254k/96-VR). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (30), Art. 141 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). Family Code of Ukraine (Law No. 2947-III). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (21–22) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Civil Code of Ukraine (Law No. 435-IV). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (40–44) [in Ukrainian]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

4. Mykolaichuk, L. M., Kupchak, N. M., & Sribna, B. R. (2020). Surrogacy: Essence, problems, and legal regulation. *Public Law*, 2(38), 113–120 [in Ukrainian].
5. Kravtsova, T., & Korniienko, M. (n.d.). Surrogacy: Problems of legal regulation and judicial practice [in Ukrainian]. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/surogatne-materinstvo-problemi-pravovogo-regulyuvannyata-sudovoyi-praktiki.html>
6. Rozghon, O. (2010). Surrogacy: Problems of legal and contractual regulation. *Small Encyclopedia of the Notary: Scientific and Practical Journal*, (3), 132 [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). On private international law (Law No. 2709-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
8. Kotukha, O. S. (Comp.). (2014). Medical law of Ukraine: A study guide. *Lviv: Lviv Commercial Academy Publishing House* [in Ukrainian].
9. Ministry of Health of Ukraine. (2013). On approval of the procedure for the application of assisted reproductive technologies in Ukraine (Order No. 787) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
10. Babych, Y. S., & Musiienko, M. A. (2023). On the problem of legislative regulation of surrogacy [in Ukrainian]. http://lsej.org.ua/6_2023/20.pdf

Стаття надійшла до друку 10 листопада 2025 року

УДК 347.626.6
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A8

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ: УМОВИ ТА ПОРЯДОК ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Корольова В.В.,

к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Болкуневич В.І.,

здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: BolkunevychVI@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4666-7050>

FEATURES OF THE DIVISION OF JOINT PROPERTY OF SPOUSES: CONDITIONS AND PROCEDURE FOR ITS IMPLEMENTATION

Korolova V.V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Bolkunevich V.I.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4666-7050>

Анотація. В умовах правової держави належне регулювання майнових відносин між подружжям є ключовим механізмом захисту прав кожного з подружжя, гарантує справедливий розподіл майна та мінімізує ризики соціальних і економічних конфліктів. На сучасному етапі однією з основних проблем сімейного права залишається визначення умов і порядку поділу спільного майна подружжя з урахуванням життєвих обставин, що можуть істотно впливати на справедливість такого розподілу. Поділ спільного майна подружжя є складним юридичним процесом, який потребує врахування правових, економічних і фактичних аспектів. Умовно можна виокремити кілька основних етапів, що забезпечують послідовність і законність процедури. У ході дослідження звернуто увагу на те, що поділ спільного майна подружжя, може бути, як примусовий (судовий) так і добровільний.

У статті проаналізовано умови та порядок поділу майна між подружжям. Укладаючи шлюб, сторони набувають не лише особистих прав і обов'язків, а й вступають у режим спільної сумісної власності. Саме ця правова категорія найчастіше стає предметом спору під час розірвання шлюбу. Тому питання поділу спільного майна подружжя є надзвичайно актуальним і потребує глибокого наукового аналізу, а також пошуку ефективних механізмів його врегулювання.

Окремим напрямом дослідження у цій статті є аналіз правових аспектів поділу майна подружжя. Зокрема, розглянуто особливості здійснення поділу спільної власності в умовах воєнного стану. З огляду на те, що запровадження воєнного стану в Україні зумовило низку законодавчих змін, слід зазначити: процедура укладення шлюбу була суттєво спрощена, тоді як порядок його розірвання залишився майже незмінним.

Обґрунтовано, що поділ спільного майна подружжя має здійснюватися на основі чітких правових норм, які визначають умови, порядок та принципи такого поділу. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, що регулюють процес поділу спільного майна подружжя в Україні.

Дослідження демонструє, що поділ спільної власності подружжя є багатогранною проблемою сучасного сімейного права, яка потребує не лише правового врегулювання, а й урахування реальних життєвих обставин сторін. Таким чином, наукова стаття сприяє виявленню нових підходів до ефективного і справедливого вирішення майнових спорів між подружжям.

Ключові слова: поділ майна подружжя, спільне майно подружжя, справедливість, етапи поділу майна, умови та порядок поділу майна, шлюб, спільна сумісна власність.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. In a state governed by the rule of law, proper regulation of property relations between spouses is a key mechanism for protecting the rights of each spouse, guarantees a fair distribution of property, and minimizes the risks of social and economic conflicts. At the present stage, one of the main problems of family law remains the determination of the conditions and procedure for dividing the joint property of spouses, taking into account individual life circumstances that can significantly affect the fairness of such distribution.

The division of the joint property of spouses is a complex legal process that requires consideration of legal, economic, and factual aspects. It is possible to conditionally distinguish several main stages that ensure the consistency and legality of the procedure. In the course of the study, attention was drawn to the fact that the division of the joint property of spouses can be both forced (judicial) and voluntary.

The article analyzes the conditions and procedure for dividing property between spouses. By entering into marriage, the parties acquire not only personal rights and obligations, but also enter into a regime of joint joint property. It is this legal category that most often becomes the subject of dispute during the dissolution of marriage. Therefore, the issue of division of joint property of spouses is extremely relevant and requires in-depth scientific analysis, as well as the search for effective mechanisms for its regulation.

A separate direction of research in this article is the analysis of legal aspects of division of joint property of spouses. In particular, the features of the division of joint property under martial law are considered. Given that the introduction of martial law in Ukraine led to a number of legislative changes, it should be noted: the procedure for concluding a marriage was significantly simplified, while the procedure for its dissolution remained almost unchanged.

It is substantiated that the division of joint property of spouses should be carried out on the basis of clear legal norms that determine the conditions, procedure and principles of such division. The main regulatory legal acts that regulate the process of division of joint property of spouses in Ukraine are analyzed.

The study demonstrates that the division of joint property between spouses is a multifaceted problem of modern family law, which requires not only legal regulation, but also taking into account the real life circumstances of the parties. Thus, the scientific article contributes to the identification of new approaches to the effective and fair resolution of property disputes between spouses.

Keywords: division of marital property, joint marital property, justice, stages of division of property, conditions and procedure for division of property, marriage, joint joint property.

Formulas: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Постановка проблеми. Поділ спільного майна подружжя є однією з найбільш складних і водночас поширених категорій сімейно-правових відносин, адже він поєднує як юридичні, так і соціально-економічні, психологічні та етичні аспекти. Незважаючи на наявність законодавчих положень, закріплених у Сімейному кодексі України, процес розподілу майна на практиці супроводжується численними труднощами, що зумовлені як недосконалістю нормативного регулювання, так і відмінністю фактичних життєвих обставин сторін. Додатковими ускладненнями постають питання визначення складу спільної сумісної власності, доведення внеску кожної із сторін та доведення

добросовісності сторін.

У недостатній мірі також узагальнюється принцип поділу (рівність, пропорційність та справедливість), порядок реалізації (примусовий чи добровільний), а також умови поділу майна подружжя.

Особливого значення ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли суспільні та економічні зміни впливають на стабільність сімейних відносин. Спрощення процедур укладення шлюбу, зміни у майновому становищі громадян та зростання кількості розлучень створюють потребу у більш гнучкому, справедливому й сучасному механізмі поділу спільного майна.

Отже, постає необхідність у

науковому осмисленні умов, порядку та принципів поділу спільного майна подружжя, удосконаленні законодавчої бази та виробленні єдиних підходів до вирішення спірних питань судової практики. Це дозволить забезпечити баланс інтересів сторін, дотримання принципу рівності та реальний захист майнових прав кожного з подружжя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти поділу спільного майна подружжя висвітлювали у своїх працях такі фахівці, як Автух А.А., Лісовий С.А., Пономаренко О.М., Плюшко Д.С., Сафончик О.І., Федоренко Н.В., Цюра В.В. та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значний внесок науковців у розвиток теорії та практики сімейного права, існує потреба у проведенні більш глибокого та системного дослідження проблематики поділу спільного майна подружжя. Це дозволить узагальнити наявні підходи, виявити прогалини в законодавстві та запропонувати нові механізми врегулювання майнових спорів між подружжям.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей поділу спільного майна подружжя, умови та порядок його здійснення, із врахуванням соціально-економічного аспекту, а також розглядом етапів, умов і правових норм, що регулюють цей процес.

Виклад основного матеріалу. Право спільної сумісної власності подружжя є ключовим елементом у системі майнових відносин між подружжям. Центральне значення в регулюванні цього виду власності належить частині 3 статті 368 Цивільного кодексу України, яка встановлює, що майно, набуте подружжям протягом шлюбу, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не передбачено шлюбним договором або законом [1].

Відповідно до частини 2 статті 60 Сімейного кодексу України вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [2].

Таким чином, законодавець

закріплює презумпцію спільності майна подружжя, що має важливе практичне значення: перебування осіб у шлюбі є достатньою підставою для застосування цього режиму, проте він може бути оскаржений у суді за позовом одного з подружжя.

У ст. 61 СК України законодавець наводить перелік об'єктів спільної сумісної власності подружжя, а саме: будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту; заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя; гроші, інше майно, також гонорар, виграш, що були одержані за договором, який укладено в інтересах сім'ї одним із подружжя; речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя [2].

При реалізації подружжям своїх прав щодо майна застосовуються як положення сімейного законодавства, так і норми цивільного права, що регулюють порядок та особливості здійснення власником правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження майном. Оскільки спільна сумісна власність, відповідно до ст. 368 ЦК України, належить двом або більше особам без визначення часток кожного, кожен співвласник володіє та користується майном разом з іншими, якщо не встановлено інше домовленістю. Розпорядження майном, що перебуває у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників.

Стаття 63 Сімейного кодексу України закріплює рівність прав чоловіка та дружини щодо володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не передбачено домовленістю між подружжям [2].

Частина 1 статті 65 Сімейного кодексу України встановлює принцип здійснення розпорядження спільним майном подружжя на підставі взаємної згоди, що повністю відповідає положенням частини 2 статті 369 Цивільного кодексу України.

Відповідно до статті 69 Сімейного кодексу України, кожен із подружжя має

право на поділ спільного майна. Даним положенням передбачається припинення режиму спільної сумісної власності та перехід майна у приватну власність подружжя. Процедура поділу може здійснюватися як в добровільному так і примусовому (судовому) порядку.

О. Сафончик підкреслює, що процес поділу спільного майна передбачає завершення правових відносин щодо спільної власності, тобто за ініціативою одного з подружжя або їх спільною вимогою припиняється режим спільної сумісної власності між ними [3].

А. Автух і В. Цюра акцентують увагу на складності та тривалості процедури поділу майна подружжя, яка тягне за собою не лише матеріальні наслідки, а й значний моральний стрес у ситуаціях розірвання шлюбу. Це додатково ускладнює вирішення питання в судовому порядку й потребує пошуку найоптимальніших рішень для обох сторін [4, с. 123-124].

У сфері поділу майна, як справедливо зазначає Труба В.І., застосування презумпції рівності часток на практиці часто ускладнюється, оскільки у складі спільного майна подружжя можуть перебувати частки майна дітей або інших членів сім'ї. У таких випадках суд, керуючись частинами 2 та 3 статті 70 СК України, має право відступити від принципу рівності часток за наявності істотних обставин. До них належать: недбалість одного з подружжя щодо матеріального забезпечення сім'ї, ухилення від участі в утриманні дітей, приховування, пошкодження або знищення спільного майна, а також використання майна на шкоду інтересам сім'ї [5].

Крім того, суд може збільшити частку одного з подружжя, якщо з ним проживають діти або непрацездатні повнолітні син чи донька, за умови, що розмір аліментів, які вони отримують, є недостатнім для задоволення їхніх фізичних, духовних та медичних потреб.

Н. Федорченко та С. Лісовий наголошують, що поділ майна між подружжям може здійснюватися у добровільному або примусовому (у судовому) порядку. У випадку добровільного поділу майна

виділяють два основні етапи: 1) досягнення згоди між подружжям щодо розподілу майна та визначення часток кожного з них; 2) оформлення нотаріально посвідченого договору про поділ спільного майна подружжя. Натомість процедура примусового або судового поділу спільного майна подружжя є більш складною та включає кілька етапів: 1) подання одним із подружжя позову про поділ майна; 2) визначення судом обсягу майна, що підлягає розподілу, та встановлення часток кожного з подружжя; 3) за необхідності - врахування інтересів дитини та інших обставин, що дозволяють відступити від презумпції рівності часток; 4) поділ спільного майна у натурі; 5) примусове виконання судового рішення щодо поділу майна [6, с. 51].

Аналіз норм Сімейного кодексу України дозволяє виокремити основні положення, що регулюють поділ спільного майна подружжя.

Гарантування принципів рівності, справедливості та свободи договору щодо поділу майна. Відповідно до ст. 69 СК України, кожен із подружжя має право на поділ спільного майна незалежно від факту розірвання шлюбу. Частина друга цієї статті передбачає можливість укладення договору про поділ майна, а ст. 70 визначає принцип рівності часток, допускаючи відхилення від нього за шлюбним або іншим договором.

Урахування інтересів сім'ї, найкращих інтересів дитини та добросовісності поведінки подружжя при поділі майна. Частина друга і третя ст. 70 СК України дозволяють відступати від принципу рівності часток у випадках вагомих обставин, таких як недобросовісна поведінка одного з подружжя, ухилення від утримання дитини чи виконання матеріальних зобов'язань перед сім'єю, або недостатність аліментів для забезпечення дітей та непрацездатних членів сім'ї.

Нормативне регулювання поділу спільного майна в натурі (ч. 1 ст. 71). Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, а професійні речі – тому, хто використовує їх за фахом (ч. 2 і 3 ст.

71). Компенсація за частку в нерухомому майні можлива виключно за згодою сторін (ч. 4 ст. 71).

Особливий порядок застосування позовної давності. Поділ спільного майна під час шлюбу не обмежується строками давності, тоді як після розірвання шлюбу застосовується трирічний строк для пред'явлення позову (ст. 72 СК України).

Отже, розподіл майна подружжя – це зміни у правовому режимі спільного майна, що полягають у переданні майна у різні форми власності залежно від способу розподілу.

Павлова А. зазначає, що під час розподілу майна між подружжям відбувається його фактичний поділ майна: передача у приватну власність кожного з подружжя всього або частини майна, що перебувало у спільній сумісній власності, шляхом поділу майна у натурі (є основним способом). У разі неподільного майна можливе присудження його одному з подружжя з виплатою грошової компенсації іншому; формальний поділ майна: переведення майна зі спільної сумісної у спільну часткову власність шляхом визначення часток у майні кожного з подружжя; виділ майна: передача частини майна одному з подружжя у приватну власність зі збереженням режиму спільної сумісної або спільної часткової власності на решту майна [7, с. 201].

Як вже було зазначено, законодавство України передбачає два способи здійснення поділу майна подружжя: добровільний та судовий. Добровільний порядок застосовується у випадку, якщо подружжя самостійно домовилося про частку кожного з них у майні. Судовий порядок застосовується, коли подружжя не може досягти згоди щодо поділу майна. У цьому випадку особи подають до суду позовну заяву, який у письмовій формі містить зміст вимоги щодо предмета спору та її обґрунтування.

Звернення до суду є складнішим та більш затратним способом вирішення спору порівняно з добровільним способом здійснення поділу майна [8, с. 92].

Як визначає В.І. Труба, процесуальною

особливістю судового розгляду справ про вирішення майнових спорів є те, що він може тягтися роками, а тому нині шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору [5, с. 291].

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, подружжя має право укласти мирову угоду щодо поділу їхнього майна. Мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на засадах взаємних поступок і стосується виключно прав та обов'язків сторін [9]. У ній зазначаються сторони, предмет спору, умови виконання зобов'язань та строки їх виконання, навіть у разі вирішення спору в судовому порядку.

Найбільш поширеним серед практиків є підхід, коли виділяють такі альтернативні способи врегулювання майнових питань: шлюбний договір. Особливо після початку повномасштабного вторгнення кількість укладених шлюбних договорів в Україні значно зросла. Шлюбний договір укладається під час перебування подружжя у шлюбі і дозволяє заздалегідь визначити порядок розподілу спільного майна. Зміни до договору можливі тільки за взаємною згодою обох подружжя. Перевага такого підходу полягає в тому, що після розірвання шлюбу майно вже фактично поділене, і нотаріально оформлений договір слугує підставою для відчуження майна без додаткових процедур; договір поділу майна колишнього подружжя. Навіть якщо одна зі сторін перебуває за кордоном, поділ майна можна здійснити двома способами: через представника з нотаріальною довіреністю, що надає право підписувати документи від імені власника, або через оформлення довіреності в консульстві України за кордоном. Це дозволяє швидко врегулювати майнові питання без особистої присутності однієї зі сторін; завчасний поділ майна подружжя. Така можливість передбачена ч. 1 ст. 69 Сімейного кодексу України. Поділ можна здійснити ще під час перебування у шлюбі, навіть якщо пара не планує наразі його розірвати або перебуває у тривалому процесі розірвання. Це забезпечує чіткі гарантії збереження майна та дозволяє уникнути можливих спорів у майбутньому [10; 11; 12].

Отже, сучасні реалії стимулюють застосування альтернативних способів врегулювання майнових питань, а визначальним фактором залишається готовність обох сторін домовлятися та своєчасно вирішувати такі питання.

Висновки. Поділ майна подружжя є правовим механізмом, що забезпечує зміну правового режиму спільної власності, і може здійснюватися як у добровільному, так і в судовому порядку. Основні принципи поділу майна включають рівність часток, справедливість, врахування інтересів сім'ї та дітей, свободу укладення договору та пріоритет поділу у натурі. Правова природа поділу майна полягає у застосуванні різних способів припинення спільної сумісної власності: поділ у натурі,

присудження майна одному з подружжя з виплатою компенсації, визначення часток, виділ майна або відчуження з подальшим розподілом отриманих коштів. Альтернативні способи врегулювання майнових питань включають шлюбний договір, договір поділу майна колишнього подружжя та завчасний поділ майна під час перебування у шлюбі, що дозволяє уникнути тривалого судового процесу.

Поділ майна подружжя потребує комплексного підходу, врахування норм Сімейного та цивільного законодавства, а також конкретних життєвих обставин сім'ї. Його ефективність залежить від готовності обох сторін до взаємних домовленостей та своєчасного врегулювання майнових відносин.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2002. № 21-22. Ст. 135.
3. Сафончик О. І. Окремі питання розірвання шлюбу та поділу спільного майна подружжя в умовах воєнного стану. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff288aa2-9c1a-4d6f-bc1c-eebcb7dcfc3e/content>.
4. Цюра В. В., Автух А. А. Особливості правового регулювання поділу майна подружжя за законодавством України. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 119–124.
5. Труба В. І. Проблеми поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66159c9d-bd19-4246-b1bf-26eee4405b55/content>
6. Федорченко Н. В., Лісовий С. А. Етапи поділу спільного майна подружжя: проблеми теорії та практики. *Нове українське право*. 2024. № 5. С. 48–52.
7. Павлова А. Поняття та правова природа розподілу майна подружжя. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право /голов. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 1. Вип. 75. С. 198–202.
8. Дяченко С. В. Процесуальні особливості розгляду справ про поділ майна подружжя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 91–94.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 01.02.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 40-41, 42. Ст. 304.
10. Плюшко Д. С. Окремі питання немайнових прав та обов'язків подружжя після припинення шлюбу за сімейним законодавством України та країн ЄС. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3. С. 132–141.
11. Пономаренко О. М. Проблеми визначення правової природи договору про поділ майна подружжя. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2020. № 31. С. 49–57.
12. Франко І., Самілюк Л. Правові аспекти поділу майна подружжя в Україні: аналіз законодавства та судової практики. *Social Development: Economic and Legal Issues*. 2025. № 4. С. 1–9.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Civil Code of Ukraine (Law of Ukraine, January 16, 2003, Nos. 40–44, Art. 356) [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). Family Code of Ukraine (Law of Ukraine, January 10, 2002, Nos. 21–22, Art. 135) [in Ukrainian].
3. Safonchik, O. I. (n.d.). Certain issues of divorce and division of marital property under martial law. [in Ukrainian]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff288aa2-9c1a-4d6f-bc1c-eebcb7dcfc3e/content>

4. Tsyura, V. V., & Avtukh, A. A. (2015). Peculiarities of legal regulation of marital property division under Ukrainian legislation. *Law and Society*, 4(4), 119–124 [in Ukrainian].
5. Truba, V. I. (n.d.). Problems of dividing property subject to joint marital ownership. [in Ukrainian]. <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66159c9d-bd19-4246-b1bf-26eee4405b55/content>
6. Fedorchenko, N. V., & Lisovyi, S. A. (2024). Stages of marital property division: Problems of theory and practice. *New Ukrainian Law*, 5, 48–52 [in Ukrainian].
7. Pavlova, A. (2023). Concept and legal nature of marital property division. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Law*, 1(75), 198–202 [in Ukrainian].
8. Dyachenko, S. V. (2021). Procedural features of consideration of marital property division cases. *Legal Scientific Electronic Journal*, 3, 91–94 [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Civil Procedure Code of Ukraine (Law of Ukraine, February 1, 2021, Nos. 40–41, 42, Art. 304) [in Ukrainian].
10. Plyushko, D. S. (2023). Certain issues of non-property rights and obligations of spouses after dissolution of marriage under family law of Ukraine and EU countries. *Bulletin of Luhansk Educational-Scientific Institute named after E. O. Didorenko*, 3, 132–141 [in Ukrainian].
11. Ponomarenko, O. M. (2020). Problems of determining the legal nature of the marital property division agreement. *Collection of Scientific Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 31, 49–57 [in Ukrainian].
12. Franko, I., & Samilyuk, L. (2025). Legal aspects of marital property division in Ukraine: Analysis of legislation and judicial practice. *Social Development: Economic and Legal Issues*, 4, 1–9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 15 листопада 2025 року

СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ: СУТЬ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Зверховська В.Ф.,

к.ю.н., доцент ЗВО кафедри судової медицини та права
ВНМУ ім. М.І. Пирогова
artemlove2005@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0738-6746>

Мінаєва К.Ю.,

здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: MinaievaKY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3011-8194>

INHERITANCE BY RIGHT OF REPRESENTATION: ESSENCE AND PROBLEMATIC ISSUES

Zverkhovska V.F.,

Phd, Docent of Forensic Medicine and Law Department
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
artemlove2005@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0738-6746>

Minaieva K.Y.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: MinaievaKY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3011-8194>

Анотація. Стаття присвячена детальному аналізу інституту спадкування за правом представлення в українському праві, його сутності, меж застосування та практичним проблемам правозастосування. Розкрито еволюцію нормативного регулювання, акцентовано на лаконізмі ст. 1266 Цивільного кодексу України, відсутності чіткого визначення поняття і процедурних орієнтирів для підтвердження спорідненості, визначення та поділу часток, а також дотримання строків спадкоємцями, які закликаються за правом представлення. Досліджено співвідношення цього інституту із заповітом і спадковою трансмісією, показано, що право представлення функціонує виключно у площині спадкування за законом, що вимагає чітких меж для уникнення помилок у нотаріальній і судовій практиці.

Окреслено характерні проблемні вузли доказування, серед яких ключове значення мають належне підтвердження факту смерті спадкоємця відповідної черги до моменту відкриття спадщини, встановлення юридично значущого родинного зв'язку заявників зі спадкодавцем, визначення впливу часткових заповітів на можливість застосування права представлення, а також обґрунтування критеріїв для поновлення пропущених строків. Увагу зосереджено на доказових і організаційних бар'єрах, що посилюються в умовах воєнного стану, коли ускладнено доступ до актових записів, збільшилася потреба у встановленні юридичних фактів та зросла роль суду як інструмента корекції нотаріальних помилок.

Наукова новизна полягає у систематизації розпорошених положень доктрини та практики, уточненні понятійного апарату і формулюванні комплексних пропозицій щодо вдосконалення регулювання, які включають запровадження спеціальних норм до Цивільного кодексу, окремого механізму поновлення строків для спадкоємців за правом представлення, типової заяви до нотаріуса, а також цифровізованих процедур обміну даними між нотаріусами і державними реєстрами. Зроблено висновок, що посилення нормативної визначеності та стандартизація нотаріальних дій зменшать кількість спорів, забезпечать

едність практики і підвищать рівень захисту прав нащадків у спадкових правовідносинах.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкування за правом представлення, спадкування за законом, інститут спадкування за правом представлення, спадкова трансмісія.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of the institution of succession by right of representation in Ukrainian law, its essence, scope of application, and practical problems of law enforcement. The evolution of normative regulation is revealed, with emphasis on the brevity of Article 1266 of the Civil Code of Ukraine, the absence of a clear definition of the concept and procedural guidelines for confirming kinship, determining and dividing shares, as well as compliance with deadlines by heirs called to inherit by right of representation. The relationship of this institution with wills and hereditary transmission is examined, showing that the right of representation functions exclusively within the framework of succession by law, which requires clear boundaries to avoid mistakes in notarial and judicial practice.

Typical problematic evidentiary nodes are outlined, among which of key importance are the proper confirmation of the death of the heir of the relevant order before the opening of the inheritance, the establishment of a legally significant kinship of the applicants with the testator, the determination of the impact of partial wills on the possibility of applying the right of representation, as well as the justification of criteria for restoring missed deadlines. Attention is focused on evidentiary and organizational barriers that have intensified under martial law, when access to civil status records is complicated, the need to establish legal facts has increased, and the role of the court as a tool for correcting notarial errors has grown.

The scientific novelty lies in the systematization of scattered provisions of doctrine and practice, clarification of the conceptual apparatus, and formulation of comprehensive proposals for improving regulation, which include the introduction of special norms into the Civil Code, a separate mechanism for restoring deadlines for heirs by right of representation, a standard application form to the notary, as well as digitalized procedures for data exchange between notaries and state registers. It is concluded that strengthening normative certainty and standardizing notarial actions will reduce the number of disputes, ensure uniformity of practice, and increase the level of protection of heirs' rights in inheritance relations.

Key words: inheritance law, succession, succession by right of representation, intestate succession, institution of succession by right of representation, hereditary transmission.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

Постановка проблеми. Спадкування є невід'ємною частиною життя кожної людини, адже питання передачі майна після смерті близьких неминуче постає перед більшістю громадян. Водночас у суспільній свідомості домінує спрощене уявлення про спадщину як таку, що переходить «за законом» або «за заповітом», тоді як менш відомі форми, серед яких спадкування за правом представлення, залишаються недостатньо усвідомленими. Такий механізм має вирішальне значення у випадках, коли спадкоємець відповідної черги помирає раніше спадкодавця, і саме завдяки йому зберігається право молодших поколінь на отримання належної частки спадкового майна. Його соціальна цінність полягає у забезпеченні справедливості розподілу спадщини та гарантуванні, що нащадки не будуть позбавлені майнових прав лише через передчасну смерть своїх батьків чи інших близьких родичів. Інститут спадкового права в Україні все ще залишається недостатньо врегульованим і

викликає чимало практичних труднощів. Хоча право представлення має на меті захистити інтереси неповнолітніх та інших уразливих спадкоємців, законодавець обмежився лише однією статтею ЦК України, не деталізувавши процедури підтвердження родинного зв'язку, механізму поділу часток чи особливостей строків для таких спадкоємців. Це призводить до суперечностей у нотаріальній та судовій практиці, особливо в умовах воєнного стану, коли втрачаються документи та ускладнюється доведення фактів смерті і спорідненості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та правову природу спадкування за правом представлення досліджували такі вчені: Л.О. Баранова, Ю.В. Желіховська, А. В. Сегенюк, В.М. Слома, Д. Федосєєв, Н.В. Фомічова. Питання розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення» досліджується у роботах А. Гончарової, А.В. Сегенюк. Проблематика спадкування

за правом представлення ґрунтовно досліджена у статті О.П. Печений. Окремі аспекти представлено в статті О.О. Бичківський, С.А. Маляр, Л.В. Грищенко.

Попри наявність наукових досліджень, низка питань, пов'язаних із інститутом спадкування за правом представлення, залишається невирішеною. Досі дискусійним є питання термінологічної точності, адже у спадкових відносинах фактично не відбувається представництва у класичному розумінні. Відсутнім є чітке врегулювання співвідношення цього інституту зі спадкуванням за заповітом, особливо у випадках часткових заповітів. Недостатньо визначеними залишаються умови застосування права представлення у разі позбавлення спадкоємця права на спадщину, а також порядок підтвердження смерті та спорідненості, що ускладнюється в умовах воєнного стану. Законодавець не передбачив спеціальних строків і типової форми заяви для спадкоємців за правом представлення, що знижує передбачуваність нотаріальної практики. Судові рішення демонструють різноспрямованість підходів, що ускладнює формування єдиної правозастосовної позиції.

Метою дослідження є аналіз сутності інституту спадкування за правом представлення, виявлення проблем у правозастосовній практиці, а також напрацювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання цього питання.

Виклад основного матеріалу. Спадкування за правом представлення є особливою формою спадкування, передбаченою ст. 1266 ЦК України [1]. Воно належить до спадкування за законом і надає право певній особі одержати спадкове майно у випадку, коли її родич, який мав би бути спадкоємцем, помер раніше від спадкодавця [2, с. 180]. На думку О.П. Печеного, така особа до моменту відкриття спадщини умовно заступає місце померлого спадкоємця та набуває право на ту частку спадкового майна, яку останній отримав би, якби був живий на час відкриття спадщини [7, с. 108]. Попри термінологічну подібність, реального

цивільно-правового представництва тут не відбувається. Спадкоємець за правом представлення реалізує власне суб'єктивне право, а не діє від імені іншої особи; відповідну конструкцію в літературі характеризують як юридичну фікцію представництва. Її функціональне призначення полягає у недопущенні виключення з кола спадкоємців неповнолітніх нащадків у випадках, коли їхній батько чи мати як спадкоємець за законом померли до відкриття спадщини. Відтак інститут виконує охоронну функцію щодо неповнолітніх, які втратили одного з батьків.

Практичний механізм реалізації полягає в тому, що нащадок входить до тієї самої черги спадкування і отримує саме ту частку, яка належала б його померлому родичеві. За наявності кількох таких нащадків ця частка ділиться між ними порівну. Вказаний підхід забезпечує збереження поколінного балансу у структурі спадкового майна. Право представлення застосовується без обмеження ступеня спорідненості по прямій низхідній лінії, що посилює захист молодших поколінь.

Після оновлення ЦК України у 2003 році законодавець свідомо унормував спадкування за правом представлення як особливий порядок закликання до спадкування за законом, аби стабільно підтримувати наступність майна в межах роду з урахуванням інтересів неповнолітніх. У науковій літературі наголошується, що застосування цього інституту можливе виключно у сфері спадкування за законом [12, с. 67]. Водночас ані ЦК України, ані інші нормативно-правові акти не містять легального визначення поняття «спадкування за правом представлення». Регламентація зведена до однієї норми, а саме ст. 1266 ЦК України. Це зумовлює низку проблем правозастосування. Ключова термінологічна вада полягає у тому, що словосполучення «спадкування за правом представлення» не відображає реальної юридичної конструкції. По суті, йдеться не про представництво, а про спеціальний порядок закликання до спадкування за законом, за якого нащадок набуває частку, що належала б родичу,

який помер до відкриття спадщини. У доктрині обґрунтовано пропонуються альтернативні назви на кшталт «покоління» або «споріднене» наступництво, оскільки чинна термінологія є умовною та неточною. Це породжує плутанину в практиці та зумовлює потребу в додатковому тлумаченні норми судами і нотаріусами [11, с. 18-20].

Нормативне регулювання інституту є звуженим. ЦК фактично обмежує його зміст ст. 1266, не встановлюючи спеціальних приписів щодо доказових стандартів, заяв чи процесуальних алгоритмів. Унаслідок цього ключові питання розв'язуються казуїстично, що знижує передбачуваність нотаріальної та судової практики і підвищує ризик спорів.

Водночас межі застосування інституту окреслені чітко у співвідношенні з іншими спадковими конструкціями. Право представлення діє виключно в площині спадкування за законом, не охоплює майно, заповідане конкретним особам, і не може конкурувати із заповідальними розпорядженнями. Натомість спадкова трансмісія допускається як у разі спадкування за законом, так і за заповітом. Таке розмежування впливає із системного положення ст. 1266 та прямої вказівки ст. 1276 про трансмісію [7, с. 116-117].

Законодавець надто вузько врегулював правові аспекти інституту, що перешкоджає повній та однозначній реалізації спадкових прав у складних життєвих ситуаціях. Відсутність детальних норм щодо процесуального порядку здійснення спадкування за правом представлення, критеріїв установа́лення родинного зв'язку, строків і способів доказування зумовлює проблеми в нотаріальній практиці та часто провокує судові спори.

У доктрині звертається увага на умовність терміну «спадкування за правом представлення», який не повною мірою відповідає змісту явища, адже особа, яку нібито «представляють», померла до відкриття спадщини, а спадкоємець реалізує власне суб'єктивне право, не діючи від імені іншої особи [7, с. 109].

Суть спадкування за правом

представлення полягає в тому, що онуки (правнуки), прабаба і прадід, двоюрідні брати та сестри, а також племінники спадкодавця набувають ту частку спадщини, яка належала б відповідному їхньому родичу, якби він був живим на момент відкриття спадщини. Йдеться про батька чи матір, діда чи бабу, брата чи сестру, дядька чи тітку спадкодавця, які мали б успадковувати, але померли до часу відкриття спадщини. Такі особи виступають спадкоємцями, ніби «заміщуючи» ближчого родича, що помер до відкриття спадщини [9, с. 96].

Н.В. Слома формулює такі умови виникнення права на спадкування за правом представлення: спадкодавець не склав заповіту або заповіт у встановленому порядку визнано недійсним; спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини, тобто раніше спадкодавця або одночасно з ним в один день; спадкоємець, якого «представляють», за життя не був усунений від права на спадкування [10, с. 69]. До зазначеного переліку Н.В. Фомічова додає наступні умови: спадкоємець за правом представлення не усунений від права на спадкування в порядку, передбаченому законом; на час відкриття спадщини померлий спадкоємець мав право спадкування відповідно до закону [13, с. 78-79].

Серед перелічених умов дискусійним залишається питання застосування права представлення у випадках, коли померлий родич був позбавлений права на спадщину. У доктрині склалися дві основні позиції. Прихильники першої наголошують на похідному характері наступництва та покладанні «відповідальності поколінь»: якщо представлена особа була усунений від спадкування, то його нащадки також не повинні успадковувати за правом представлення. Прихильники другої концепції виходять із персонального характеру усунення: санкція стосується виключно самої особи, яка порушила обов'язки перед спадкодавцем, тому її нащадки зберігають можливість успадкувати частку, що належала б померлому родичу. Наразі це питання залишається відкритим та потребує

глибшого наукового опрацювання для вироблення узгодженої правової позиції [7, с. 115-116].

Відносини, які виникають у разі спадкування за правом представлення, складаються з таких юридичних фактів:

1) відсутність заповіту або визнання його недійсним у судовому порядку; відповідну конструкцію можна застосовувати виключно в межах спадкування за законом;

2) смерть спадкоємця за законом, яка настала до смерті спадкодавця (або одночасно з нею), тобто саме факт смерті особи, що мала б право спадкувати за законом, зумовлює перехід її частки до нащадків;

3) смерть спадкодавця як юридичний факт, з яким пов'язується відкриття спадщини;

4) прийняття спадщини особою, яка успадковує за правом представлення: такий спадкоємець наділений правом прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття; у разі відмови застосовуються наслідки, передбачені ст. 1275 ЦК України, і правовідносини спадкування за правом представлення фактично не виникають.

Кожен із зазначених фактів може мати самостійне юридичне значення, однак правовий результат у вигляді спадкування за правом представлення настає лише за наявності всього комплексу наведених обставин [13, с. 79].

Суб'єктний склад спадкування за правом представлення визначається законом диференційовано для прямої низхідної та побічної ліній споріднення. По прямій низхідній лінії діє найширший режим: право представлення застосовується без будь-яких обмежень ступеня споріднення, тож «заступати» померлого до відкриття спадщини спадкоємця можуть не лише діти й онуки, а й правнуки та навіть більш віддалені нащадки, хоч у загальному правилі вони й не входять до кола спадкоємців за законом (винятки можливі лише у випадках четвертої черги за ст. 1264 ЦК). Цей спеціальний підхід закріплено як виняток до загальної конструкції спадкування, коли суб'єктами зазвичай стають тільки особи, названі у

заповіті або в ст. 1261-1265, але для спадкування по низхідній лінії законодавець свідомо дозволив «поглиблюватися» на стільки ступенів, скільки потрібно, аби зберегти поколінну частку роду.

Інакше сформульовано коло представників у побічній лінії. ЦК розширив доступ до представлення для другої і третьої черг, включивши племінників і племінниць, а також двоюрідних братів і сестер, проте на цьому «сходи» закінчуються – діти або онуки таких племінників і двоюрідних братів/сестер не набувають права спадкувати за представленням. Цю межу неодноразово підкреслювала судова практика, виправляючи помилки, коли нащадків племінників намагались визнати представниками; водночас для вже названих осіб правило працює повноцінно: вони закликаються саме замість свого померлого до відкриття спадщини родича і претендують на ту частку, яка належала б йому за законом [7, с. 110-111].

Таким чином, за прямою низхідною лінією право представлення «прорізає» необмежену кількість поколінь, тоді як у побічній лінії закон свідомо зупиняється на найближчих бокових родичах другого та третього поколінь, щоб не перетворити винятковий механізм на загальне правило розширення кола спадкоємців. Такий баланс одночасно зберігає спадкову черговість і забезпечує справедливе включення найближчих родичів у тих типових життєвих ситуаціях, коли «основний» спадкоємець помирає раніше спадкодавця. Верховний Суд вказував на помилки нижчих інстанцій, які намагалися розширити коло понад цю межу [7, с. 113-114].

Виділяють такі засадничі положення інституту спадкування за правом представлення:

- онуки (правнуки) спадкодавця набувають ту частку спадщини, яка за законом належала б їхній матері чи батькові (або бабі, діду), якби вони були живими на момент відкриття спадщини;

- прабаба і прадід успадковують частку, що за законом належала б їхнім дітям (тобто бабі чи діду спадкодавця), за умови їхнього уявного «переживання»

моменту відкриття спадщини;

- племінники спадкодавця набувають ту частку, яка за законом припала б їхнім батькові чи матері (братові або сестрі спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;

- двоюрідні брати та сестри спадкодавця успадковують частку, яка за законом належала б їхнім батькові чи матері (дядькові або тітці спадкодавця), за умови, що останні були б живими на момент відкриття спадщини [9, с. 96].

Під час дослідження п'ятої черги спадкоємців за законом з'ясовано, що законодавець закріплює категорію «інші родичі спадкодавця». До неї належать усі особи, які не були включені до попередніх черг, але їхні права на спадкування закон прирівнює до прав родичів, що вже мають визначене законом спадкове право. Особливість п'ятої черги полягає у виокремленні своєрідних «підчерг» родичів, споріднених зі спадкодавцем до шостого ступеня [6, с. 30].

Цивільний кодекс України не передбачає обмежень для спадкування за правом представлення, навіть у ситуаціях, коли потенційний спадкодавець у лінії представлення, підлягав би усуненню від спадкування як негідний. Нечіткість формули ч. 6 ст. 1224 ЦК України поглиблює невизначеність: норма спеціально поширює усунення на осіб з обов'язковою часткою та відказоодержувачів, але не згадує нащадків, що спадкують за правом представлення, що створює сумнів щодо меж дії інституту і логіки переліку. Внаслідок цього виникає колізія між захисною метою права представлення та принципом особистої відповідальності негідного спадкоємця, а також потреба у концептуальному уточненні підходу: чи поширюється усунення «представлюваного» на його нащадків, чи воно має суто індивідуальний характер. Додатковий вимір проблеми – колізійно-правовий: за відсутності правонаступництва між «представлюваним» і представником слід визначити компетентне право за правопорядком спадкодавця, з чийої спадщини виділяється частка, але чинне регулювання не забезпечує достатньої ясності для стабільної

правозастосовної практики [3, с. 45-46].

Спадкування за правом представлення можливе як в індивідуальному, так і в колективному форматі. Розподіл часток відбувається за фіксованим алгоритмом: якщо спадкує одна особа, вона одержує всю частку спадкоємця, якого «заміщує»; якщо спадкує кілька осіб, величина їхніх часток визначається шляхом поетапного відтворення переходу права на спадкування, а частка померлого родича ділиться між такими спадкоємцями порівну. Такий підхід забезпечує дотримання поколінного принципу та зберігає пропорційність у розподілі спадкового майна. Ділиться вона порівну між усіма особами, що «представляють» спадкоємцями. Доктринальні джерела і судові приклади наполягають на збереженні цієї арифметики навіть тоді, коли у справі є складні комбінації черг [7, с. 116; 13, с. 80]. Проте, розмір часток може бути змінений спадкоємцями за їх усною чи письмовою згодою [8, с. 148].

У разі спадкування по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення. Отже, онуки (правнуки), які набувають спадкові права за правом представлення, залучаються до спадкування одночасно зі спадкоємцями першої черги. Під час розділу спадкового майна вони ніби як представляють своїх батька та (або) матір, які померли раніше. При цьому вони виступають як безпосередні спадкоємці спадкодавця, а не як спадкоємці тих осіб, яких вони «представляють». Онуки (правнуки) відповідають за борги спадкодавця, але не відповідають за борги своїх батьків, які померли ще до моменту відкриття спадщини (за їх борги вони будуть відповідати, якщо будуть виступати як спадкоємці останніх). Тобто спадкування за правом представлення надає можливість спадкоємцям п'ятої черги за законом переміститися у вищу чергу (першу, другу або третю чергу). Разом з тим, певна особливість спадкування за правом представлення полягає у тому, що деякі родичі спадкодавця не входять до складу жодної з черг спадкування за законом, проте повністю вони не усуваються від спадкування та

набувають право на спадкування за деяких умов [5, с. 262].

Відповідальність за борги правильно окреслюється лише щодо зобов'язань спадкодавця. Спадкоємець за правом представлення набуває право безпосередньо від спадкодавця, а не через «проміжну» особу. Тому борги того родича, якого вони «заміщують», не переходять до них. Вони відповідають на загальних підставах у межах вартості одержаного майна [7, с. 114-115; 13, с. 79-80].

Порівняльний аналіз норм ЦК України щодо черг спадкування за законом і положень про спадкування за правом представлення свідчить: законодавець не протиставляє «представлених» спадкоємців особам відповідних черг, а лише розширює можливості останніх бути закликаними раніше своєї черги саме через механізм представлення. При цьому онуки, правнуки та праправнуки, які набувають спадкові права за правом представлення, продовжують вважатися спадкоємцями за законом [8, с. 148].

Практична реалізація інституту ускладнюється термінологічною неоднозначністю та техніко-правовими прогалинами, що нерідко спричиняє змішування права представлення зі спадковою трансмісією і, як наслідок, помилки у визначенні кола спадкоємців та дотриманні процесуальних строків. Для чіткого розмежування доктрина пропонує три ключові критерії:

1) право представлення функціонує виключно в межах спадкування за законом; воно не застосовується до заповітних розпоряджень. Натомість спадкова трансмісія можлива і за законом, і за заповітом, що кореспондує системному розміщенню норм: приписи про представлення містяться в главі про спадкування за законом, тоді як ст. 1276 ЦК прямо допускає трансмісію в обох режимах спадкування;

2) за правом представлення частка померлого потенційного спадкоємця переходить чітко визначеним категоріям осіб (онукам, племінникам, дідові/бабі спадкодавця), тоді як у порядку спадкової трансмісії право на прийняття цієї частки

переходить до спадкоємців померлого як за законом, так і за заповітом;

3) право представлення застосовується тоді, коли особа, яка мала б успадковувати за законом, помирає до відкриття спадщини; натомість трансмісія виникає у випадках смерті вже закликаного до спадкування спадкоємця після відкриття спадщини, якщо він не встиг її прийняти [4; 7; 9].

Процесуально-доказові труднощі стають центральним бар'єром реалізації права. Необхідно документально підтвердити факт смерті того, кого «заміщують», а також законним чином установити спорідненість. У воєнний період отримання актових записів ускладнене, що веде до активного звернення до суду для встановлення юридичних фактів і відновлення строків.

Судова практика свідчить, що спори з «правом представлення» найчастіше постають тоді, коли потрібно довести базові юридичні факти: що спадкоємець відповідної черги помер до відкриття спадщини, а заявник дійсно є його нащадком і має належні документи для підтвердження спорідненості. Додатковою причиною конфліктів стає наявність заповіту, який не охоплює осіб, що могли б спадкувати за законом як представники померлого раніше спадкоємця. Часто спір провокує й позиція інших спадкоємців, які заперечують належність заявника до відповідної черги [14].

Класичний приклад, випадок смерті сина спадкодавця до відкриття спадщини та звернення онуків уже після смерті самого спадкодавця з вимогою визнати за ними частку, яка належала б їхньому батькові. За відсутності заповіту спадщина відкривається за законом, і онуки справді мають право на таку частку. Помилка нотаріуса, наприклад, неналежний розшук усіх спадкоємців або передчасне оформлення спадщини на інших осіб, стає підставою для судового перегляду.

Позови у таких справах зазвичай спрямовані на відновлення порушеного порядку спадкування: визнання права власності на спадкове майно в порядку

закону, зобов'язання нотаріуса включити особу до кола спадкоємців, а також визнання протиправними дій нотаріуса щодо оформлення спадщини без урахування права представлення.

Коли нотаріальний етап не забезпечує належну перевірку документів або спадкоємців, саме суд стає єдиним інструментом для реалізації права на спадщину. Водночас помилка нотаріуса сама по собі не гарантує позивачеві успіх: заявник має надати повний і переконливий пакет доказів, а суд скасовує чи змінює нотаріальні дії лише за наявності всіх підтверджень. Нотаріус виконує перевірочну функцію, але не відповідає за відсутні у сторін документи. Без уніфікованої форми заяви для випадків представлення і без детальної процедури перевірки спорідненості та складу спадкового майна нотаріуси змушені діяти нерівномірно. Це підвищує ризик пропуску належних спадкоємців і подальших судових позовів з вимогами визнати право, зобов'язати включити особу до кола спадкоємців або скасувати попередні дії. Доктрина пропонує вирішувати проблему шляхом чіткішого законодавчого доопрацювання і стандартизації перевірок, що зменшить кількість спорів і посилить охоронну функцію інституту [11-13].

Під час воєнного стану строки звернення до нотаріуса та подання заяви про прийняття спадщини могли перериватися або зупинятися. Це породило хвилю справ про відновлення строків і встановлення юридичних фактів, коли люди об'єктивно не могли своєчасно подати заяву або зібрати документи. Судова практика в таких умовах акцентує на реальності й непереборності перешкод, а не на суб'єктивних поясненнях.

Суди послідовно наголошують на чотирьох речах. По-перше, факт смерті спадкоємця попередньої черги має бути доведений саме тими способами, які передбачає закон. По-друге, спорідненість підтверджується офіційними актовими записами (свідоцтвом про народження, шлюб тощо). По-третє, інститут представлення застосовується

тільки у площині спадкування за законом; заповіт «вимикає» представлення щодо охопленої ним частини майна. По-четверте, пропуск строку на прийняття спадщини не відновлюється через недогляд: потрібні об'єктивні, непереборні причини.

Спори за ст. 1266 ЦК трапляються не надто часто, але є процесуально складними: кожен елемент (смерть до відкриття спадщини, належний зв'язок спорідненості, режим заповіту/закону, дотримання строків) має бути доведений документально. За наявності повної доказової бази суди коригують помилки нотаріальної практики та відновлюють поколінню частку тих, хто спадкує за правом представлення.

Загалом судова практика останніх п'яти років підтвердила гнучкість інституту спадкування за правом представлення, водночас окресливши його чіткі межі. Право представлення служить додатковою гарантією захисту інтересів нащадків у разі передчасної смерті близького родича. Суди України, зокрема Верховний Суд, у своїх рішеннях 2020-2025 рр. виробили низку важливих висновків: право представлення можливе лише за відсутності заповіту і за додержання умов закону; спадкоємці-«представники» повинні довести свою спорідненість і дотриматися процедурних строків; помилки нотаріусів при оформленні таких спадщин можуть бути виправлені судом, але за умови достатнього обґрунтування позовних вимог. Ці висновки мають практичне значення для нотаріусів, юристів і громадян, забезпечуючи єдність практики та справедливий розподіл спадкового майна відповідно до закону і останньої волі спадкодавців.

Висновки. Спадкування за правом представлення – це не умовна чи теоретична конструкція у спадковому праві, а реальна і практична можливість для конкретних спадкоємців за законом, визначених спадковим законодавством, бути залученими до спадкування своєчасно та отримати саме ту частку у спадщині, яка б належала іншій особі – спадкоємцю, що помер до відкриття спадщини і якого вони фактично заміщують.

Основні проблеми інституту спадкування за правом представлення полягають у тому, що його правове регулювання є надто вузьким і зводиться фактично до однієї статті ЦК, без деталізації процедурних аспектів, доказових стандартів та строків. Сам термін створює ілюзію реального представництва, хоча насправді йдеться про юридичну фікцію, спрямовану на збереження спадкових прав нащадків. Суперечливим залишається співвідношення цього інституту з іншими – насамперед із спадковою трансмісією та спадкуванням за заповітом, оскільки право представлення діє лише при спадкуванні за законом, але на практиці його іноді помилково намагаються поширювати й на заповідальні випадки. Проблемним є і питання кола спадкоємців, адже закон чітко обмежує його онуками, правнуками, племінниками та двоюрідними братами й сестрами, проте судова практика свідчить про спроби надати це право й їхнім нащадкам, що призводить до спорів. Важливими залишаються труднощі з доведенням факту смерті спадкоємця відповідної черги до відкриття спадщини та підтвердженням родинних зв'язків, особливо в умовах воєнного стану й втрати документів. Ситуацію ускладнюють також нотаріальні помилки або пропуски, коли спадкоємці за правом представлення не включаються до спадкової справи і змушені захищати свої права в суді. Усе це свідчить про потребу в уніфікації підходів і вдосконаленні законодавчого регулювання цього інституту.

Для вдосконалення законодавства та практики інституту спадкування за правом представлення пропонується:

Література:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 2 жовтня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.10.2025).
2. Баранова Л. О., Товстик А. О. Порівняльна характеристика спадкування за заповітом та за законом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 179-181.
3. Бичківський О.О. Окремі питання спадкування за заповітом за законодавством України та іноземних держав. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1. 2011. С. 84-91
4. Гончарова А. Розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення». *Підприємництво, господарство і право*. 2009. №11. С. 48-50.
5. Желіховська Ю.В. Поняття та юридична природа «спадкового представлення». *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т.26 (65).-№ 2-1. Ч.1. С. 261-265.

- доповнити ЦК окремим підрозділом, присвяченим спадкуванню за правом представлення, із чіткою регламентацією строків, процедур та співвідношення із заповітом;

- внести зміни до ст. 1270–1272 ЦК України, передбачивши окремий механізм поновлення строків для спадкоємців за правом представлення;

- розробити й затвердити Мін'юстом зразок заяви про прийняття спадщини за правом представлення з обов'язковими реквізитами (особа представлюваного, дата смерті, родинний зв'язок, правова підстава);

- включити до порядку вчинення нотаріальних дій інструкцію для роботи зі спадковими справами, де є спадкування за правом представлення, передбачивши обов'язкові електронні запити до державних реєстрів та органів;

- надати спадкоємцям право через портал «Дія» отримувати актові записи (народження, шлюб, смерть) своїх родичів після відкриття спадкової справи та прикріплювати їх до Єдиного реєстру спадкових справ;

- закріпити норму, що право представлення застосовується лише у частині спадщини, яка не охоплена заповітом, і надати нотаріусам офіційні інструкції для уникнення помилок у випадках часткових заповітів.

Ці пропозиції дозволять зробити механізм спадкування за правом представлення більш передбачуваним, зрозумілим, і доступним для громадян, а також знизять судове навантаження, забезпечивши чітку процедуру реалізації прав усіх потенційних спадкоємців.

6. Мальяр С. А., Грищенко Л. В. Племінники як суб'єкти спадкування: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. №94. С. 26–33.
7. Печений О. П. До питання про спадкування за правом представлення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 108–117.
8. Сегенюк А. В. Особливості спадкування за законом. *Часопис цивілістики*. 2016. №20. С. 146–150.
9. Сегенюк А. В. Спадкування за правом представлення та спадкова трансмісія: порівняльний аналіз. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2016. С. 95–97.
10. Слома В. М. Спадкування за законом у цивільному праві України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. №7. С. 68–72.
11. Федосєєв Д. Правова природа спадкування за правом представлення за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5–6 (89–90). С. 16–26
12. Фомічова Н. В. Визначення поняття спадкування за правом представлення. *Римське право і сучасність: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 18 травня, 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 65–68.
13. Фомічова Н. В. Спадкування за правом представлення як особливий порядок закликання до спадщини спадкоємців за законом. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика. 2019. №2. С. 77–82.
14. Спадкування за законом у практиці Верховного суду. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Spadk_za_zakonom.pdf (дата звернення: 02.10.2025).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Civil Code of Ukraine (Law No. 435-IV, as of October 2, 2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Baranova, L. O., & Tovstyk, A. O. (2021). Comparative characteristics of inheritance by will and by law. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 179–181 [in Ukrainian].
3. Bychkivskyi, O. O. (2011). Certain issues of inheritance by will under the legislation of Ukraine and foreign states. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 1, 84–91 [in Ukrainian].
4. Honcharova, A. (2009). Distinguishing the concepts of “inheritance transmission” and “inheritance representation.” *Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 48–50 [in Ukrainian].
5. Zhelikhovska, Y. V. (2013). Concept and legal nature of “inheritance representation.” *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*, 26(65) (2-1), 261–265 [in Ukrainian].
6. Malyar, S. A., & Hryshchenko, L. V. (2021). Nephews as subjects of inheritance: Theoretical and practical aspects. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 94, 26–33 [in Ukrainian].
7. Pechenyi, O. P. (2012). On the issue of inheritance by representation. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(68), 108–117 [in Ukrainian].
8. Sehenyuk, A. V. (2016). Features of inheritance by law. *Civilistic Journal*, 20, 146–150 [in Ukrainian].
9. Sehenyuk, A. V. (2016). Inheritance by representation and inheritance transmission: Comparative analysis. In *Roman Law as a Foundation of Modern European Law: Materials of the International Scientific-Practical Conference* (Odessa, May 27, 2016) (pp. 95–97). Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
10. Sloma, V. M. (2010). Inheritance by law in civil law of Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 7, 68–72 [in Ukrainian].
11. Fedoseyev, D. (2022). Legal nature of inheritance by representation under the legislation of Ukraine. *University Scientific Notes*, 5–6(89–90), 16–26 [in Ukrainian].
12. Fomichova, N. V. (2019). Definition of the concept of inheritance by representation. In *Roman Law and Modernity: Materials of the International Scientific-Practical Conference* (Odessa, May 18, 2019) (pp. 65–68). Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
13. Fomichova, N. V. (2019). Inheritance by representation as a special procedure for calling heirs by law. *Legal Bulletin*, 2, 77–82 [in Ukrainian].
14. Supreme Court of Ukraine. (n.d.). Inheritance by law in the practice of the Supreme Court [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Spadk_za_zakonom.pdf

Стаття надійшла до друку 19 жовтня 2025 року

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Скоморовський В.Б.,

доктор юридичних наук, професор
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113
e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

LEGAL REGULATION OF FORMALIZATION OF CIVIL PROCEDURAL NORMS IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF A MODERN DEMOCRATIC STATE

Skomorovskyi V.B.,

Doctor of Law Sciences, Professor
“KROK” University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Анотація. У статті аналізується правове регулювання формалізації цивільних процесуальних норм в умовах розбудови сучасної демократичної держави. Констатується, що законодавство України є цілісною системою, в якій нормативно-правові акти цивільного судочинства виконують важливу роль. З формальної логіки система законодавства розглядається як структурована формула, що регулює дії в правовому полі, логічне конструювання суджень в цій системі базується на вирішенні умовного рівняння, де кожна правова норма має чітко визначену роль. Обґрунтовується, що для досягнення правильних висновків структура цього «рівняння» повинна бути цілісною, без суперечностей і прогалів, що забезпечує взаємозв'язок і узгодженість всіх норм. Наголошується, що правові норми повинні бути сформульовані простою і зрозумілою мовою, щоб забезпечити доступність для всіх громадян, при цьому важливо використовувати чіткі юридичні терміни, щоб уникнути неоднозначностей, і що дозволить поєднати точність норм із їх зрозумілістю. Акцентується, що цивільні процесуальні норми займають важливе місце в національній правовій системі, а їх формалізація вимагає відповідності нормам вищої юридичної сили та гармонії із законодавчими актами. Зазначається, що узгодження проектів нормативно-правових актів задля уникнення протиріч закріплено в кількох законодавчих актах, зокрема в Законі України «Про правотворчу діяльність» та «Про Регламент Верховної Ради України». Підкреслюється важливість гнучкості у формулюваннях юридичних норм для ефективного регулювання, що дозволяє адаптувати їх до різних правових ситуацій, при цьому виділяється системна узгодженість, однозначність і логічність як основних правил. Наголошується, що серед значущих міжнародних джерел, які впливають на формалізацію норм цивільного процесуального права в Україні, виділяються Європейська конвенція з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, а також Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Разом з тим констатується, що Конституція України є основним джерелом національного правового регулювання, що окреслює базові засади організації державної влади. В цьому контексті розглядається розділ Конституції, який стосується правосуддя і містить нормативні настанови, які забезпечують формальну визначеність права через визначеність, системність та ефективність. При цьому стверджується, що норми, які сприяють правовій визначеності, включають верховенство права, обов'язковість судових рішень та здійснення судочинства виключно судами, а системність цивільних процесуальних норм забезпечується принципами територіальності, спеціалізації судів, а також рівністю всіх учасників судового процесу перед законом.

Ключові слова: держава, норма права, нормотворча техніка, формалізація права, юридична техніка, цивільний процес.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 13.

Abstract. *The article analyzes the legal regulation of the formalization of civil procedural norms in the context of building a modern democratic state. It is stated that the legislation of Ukraine is a holistic system in which regulatory legal acts of civil justice play an important role. From the perspective of formal logic, the system of legislation is considered as a structured formula that regulates actions in the legal field, the logical construction of judgments in this system is based on solving a conditional equation, where each legal norm has a clearly defined role. It is argued that in order to achieve correct conclusions, the structure of this «equation» must be holistic, without contradictions and gaps, which ensures the interconnection and consistency of all norms. It is emphasized that legal norms must be formulated in simple and understandable language to ensure accessibility for all citizens, while it is important to use clear legal terms to avoid ambiguities, and which will allow combining the accuracy of norms with their clarity. It is emphasized that civil procedural norms occupy an important place in the national legal system, and their formalization requires compliance with norms of higher legal force and harmony with legislative acts. It is noted that the coordination of draft regulatory legal acts in order to avoid contradictions is enshrined in several legislative acts, in particular in the Law of Ukraine «On Law-Making Activities» and «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine». The importance of flexibility in the formulation of legal norms for effective regulation is emphasized, which allows them to be adapted to different legal situations, while systemic coherence, unambiguity and logic are highlighted as the main rules. It is emphasized that among the significant international sources that influence the formalization of civil procedural law norms in Ukraine, the European Convention on Human Rights, the practice of the European Court of Human Rights, as well as the Association Agreement between Ukraine and the EU stand out. At the same time, it is stated that the Constitution of Ukraine is the main source of national legal regulation, which outlines the basic principles of the organization of state power. In this context, the section of the Constitution that concerns justice and contains regulatory guidelines that ensure formal certainty of law through certainty, systematicity and efficiency is considered. It is argued that the norms that contribute to legal certainty include the rule of law, the binding nature of court decisions, and the administration of justice exclusively by courts, and the systematic nature of civil procedural norms is ensured by the principles of territoriality, specialization of courts, and the equality of all participants in the legal process before the law.*

Key words: *state, rule of law, norm-making technique, formalization of law, legal technique, civil process.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 13.*

Постановка проблеми. Правове регулювання формалізації цивільних процесуальних норм права є одним із ключових напрямів забезпечення формальної визначеності та якості процесуального права в Україні й потребує комплексного, системного та методологічно обґрунтованого підходу. Його реалізація спрямована на зміцнення довіри до судової влади, утвердження верховенства права та демократичних засад взаємодії між державою і суспільством.

Формалізація цивільних процесуальних норм виступає чинником формування впорядкованої, передбачуваної й ефективної правової основи цивільного судочинства та за своєю правовою природою не зводиться лише до чіткого викладу нормативного матеріалу чи забезпечення передбачуваності правових наслідків. Вона охоплює також забезпечення внутрішньої узгодженості процесуальних приписів, їх логічної структурованості, термінологічної єдності та відповідності сучасним вимогам правової держави.

Основу правового регулювання

у сфері цивільного судочинства становлять нормативно-правові акти, серед яких провідне місце посідає Цивільний процесуальний кодекс України. Його норми визначають принципи здійснення правосуддя, порядок розгляду цивільних справ, процесуальний статус учасників та процедури ухвалення і виконання судових рішень, забезпечуючи практичну реалізацію і захист більшості суб'єктивних прав та законних інтересів в приватно-правових відносинах.

Цивільні процесуальні норми належать до найбільш уживаних у правозастосовній практиці, оскільки безпосередньо застосовуються при розгляді кожної цивільної справи, визначаючи алгоритм процесуальних дій, межі судової дискреції та гарантії справедливого розгляду справи. Тому будь-які недоліки їх формалізації безпосередньо впливають на ефективність судового захисту, передбачуваність правового регулювання та довіру до судової системи.

Мета дослідження. Метою цієї статті є аналіз правового регулювання формалізації цивільних процесуальних

норм в умовах розбудови сучасної демократичної держави.

Стан опрацювання проблематики. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: Н. Артикуца, І. Мішук, Н. Оніщенко, Н. Петечел, К. Сьох, Т. Цувіна, В. Швачка та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, у зв'язку з чим постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Норми права повинні бути написані простою і зрозумілою мовою, спрямованою на забезпечення доступності для будь-якої категорії громадян. Однак, аби уникнути неоднозначностей у формулюваннях, доцільним є використання чітких і однозначних юридичних термінів. Це дасть змогу гармонізувати точність правових норм із їх зрозумілістю для широкого загалу [1, с. 19].

Формалізація може розглядатися як метод логіки, що передбачає знакове моделювання – позначення явищ або об'єктів за допомогою спеціальних символів чи їхніх комбінацій. Її практична цінність для потреб права полягає у здатності зменшувати недоліки природної мови, наближаючи нормативний текст до чітко структурованого логічного рівняння. Мова права як така вже є формалізованою та характеризується точністю, офіційністю, логічною послідовністю й високим ступенем стандартизації [11, с. 136].

Ступінь формалізації правової інформації може варіюватися від використання природної мови до застосування спеціальних символів, знаків і формул. Водночас жоден із цих крайніх підходів не є повністю придатним для правового регулювання. Природна мова через свої вроджені особливості не забезпечує достатньої чіткості, однозначності та передбачуваності, які вкрай важливі для права. Але й надто складна штучно-логічна мова, будучи важкою для сприйняття більшістю адресатів правових норм, ускладнює досягнення цілісної доступності права. Саме тому формалізація

правової інформації вимагає гнучкого та збалансованого підходу.

Таким чином, мова права знаходить-ся між природною та штучно-логічною мовами, об'єднуючи їхні найкращі якості. Її особливе місце забезпечує високий рівень зрозумілості та чіткості, що робить її ефективним регулятором суспільних відносин та гарантує необхідну доступність для її адресатів.

Для формування юридично обґрунтованих суджень недостатньо враховувати лише окремі правові норми, необхідно також аналізувати загальний контекст системи законодавства, оскільки жодна норма не існує ізольовано від решти елементів цієї системи. Зміст і структура будь-якої правової норми значною мірою залежить від її місця в загальній системі, що визначає її функціональну роль і значення.

Законодавство України представляє собою цілісну систему, одним із компонентів якої є нормативно-правові акти у сфері цивільного судочинства. З точки зору формальної логіки, система законодавства може розглядатися як структурована формула для регуляції та аналізу дій і подій у правовому полі. Логічне конструювання суджень у межах такої системи зумовлене вирішенням умовного рівняння, де кожна правова норма виконує чітко визначену роль. Для досягнення правильних логічних висновків структура цього «рівняння» має бути цілісною, позбавленою суперечностей та прогалин. Таким чином, усі складові системи (норми) повинні бути взаємопов'язаними та узгодженими між собою. Лише за дотримання цієї умови правові норми досягають потрібного рівня формальної визначеності, необхідного для ефективного регулювання суспільних відносин.

Цивільні процесуальні норми займають відповідне місце в національній правовій системі, а їх формалізація передбачає обов'язкову відповідність нормам вищої юридичної сили, а також гармонійність із законодавчими актами рівної юридичної сили. Така

структуризація пояснює суттєвий вплив загальної системи законодавства на розробку й упорядкування норм цивільного процесуального права в Україні.

Необхідність узгодження проєктів нормативно-правових актів для уникнення протиріч закріплена у Законі України «Про правотворчу діяльність» (стаття 34) [2], Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» (стаття 131) [3], а також у «Правилах оформлення проєктів законів та основних вимогах законодавчої техніки» (абзац восьмий статті 1) [9].

Серед вчених акцентується увага на визначеності, точності та однозначності правових норм як ключових показників якості закону [7, с. 3-6]. У рамках цього аналізу доцільно зазначити, що системність, як властивість права, тісно пов'язана з його формальною визначеністю. Точність як засіб формалізації норм права корелює з принципом правової визначеності. Однак однозначність, яка виступає своєрідним маркером рівня точності, не завжди може бути універсальним принципом формалізації.

Зазначимо, що існують випадки, коли для ефективного юридичного регулювання потрібна певна гнучкість у формулюваннях. Така гнучкість дозволяє адаптувати норми до широкого спектра правових ситуацій. У подібних випадках, навіть за наявності точності, її рівень може не відповідати критерію однозначності. Це зумовлено необхідністю відображення специфічних потреб правового регулювання залежно від контексту.

Вченими виокремлюється також системну узгодженість, однозначність і логічність як основні правила законодавчої техніки, зауважуючи, що їх ігнорування негативно впливає на якість законодавства [6, с. 94]. Необхідність доповнення цих правил чіткістю викладення норм права у взаємодії з вимогою їх зрозумілості (ясності). Ці критерії мають різну спрямованість: надмірна чіткість може бути складною для розуміння пересічної людини, у той час як орієнтація на максимальну доступність

викладення іноді веде до втрати чіткості. Отже, важливо враховувати конкретний контекст і визначати оптимальний рівень застосування зазначених правил для кожного окремого випадку.

Системна узгодженість норм цивільного процесуального права є ключовим елементом забезпечення їхньої формальної визначеності. Вона охоплює такі аспекти, як приведення норм у стан, що відповідає вимогам логічного мислення в контексті системності законодавства, їх відповідності нормам вищої юридичної сили, а також узгодженості з нормами рівної юридичної сили. Тому норми інших галузей права, які формують єдину систему законодавства України, згідно зі своїм правовим статусом, впливають на формалізацію цивільних процесуальних норм через субординаційні або координаційні механізми.

Одними з найбільш значущих джерел міжнародного рівня, які впливають на формалізацію норм цивільного процесуального права України, є Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод разом із додатковими протоколами, а також практика Європейського суду з прав людини щодо їх тлумачення [13, с. 80]. До них також належать Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах, Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах, а також Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Інші важливі міжнародні акти включають Конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах, Конвенцію про право, що застосовується до дорожньо-транспортних пригод, Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, Конвенцію про право, що застосовується до майнових режимів подружжя, Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, а також

Конвенцію щодо юрисдикції, права, що застосовується, визнання, виконання та співробітництва у питаннях батьківської відповідальності й заходів захисту дітей і Конвенцію про угоди про вибір суду.

Предметною увагою як практиків, так і дослідників у галузі права найчастіше стає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року. Авторитетне тлумачення її норм забезпечується Європейським судом з прав людини, рішення якого мають прецедентний характер. Завдяки цьому практика Суду набуває значення інструменту прогнозування наслідків юридично значущих дій. Крім того, відповідно до частини 4 статті 10 Цивільного процесуального кодексу України, прецедентна практика ЄСПЛ застосовується на рівні законодавства, відповідно до якого суд вирішує цивільні справи. Важливість судових рішень ЄСПЛ також полягає у їхньому впливі на систематизацію норм цивільного процесуального права [12, с. 376].

Текст самої Конвенції прямо не зобов'язує держав-учасниць вносити зміни до національного законодавства, враховуючи судову практику ЄСПЛ. Однак такий обов'язок можна вивести із системного тлумачення положень Конвенції, особливо статей 1, 19 та 46. ЄСПЛ наділений виключними повноваженнями щодо тлумачення змісту прав, гарантованих Конвенцією. Держави-учасниці повинні забезпечувати їх дотримання, базуючи формування та перегляд національного законодавства на усталеній практиці Суду [8, с. 334]. Прецедентний характер рішень ЄСПЛ та рекомендації щодо усунення виявлених порушень зобов'язують держави-учасниці адаптувати своє законодавство до стандартів Конвенції. Ця адаптація є не лише проявом свободи вибору юрисдикційної політики держави, але й її прямим юридичним обов'язком [4].

Стаття 6 Конвенції визначає основоположні принципи правосуддя: справедливість, відкритість судового процесу, розумні строки

розгляду, незалежність і неупередженість судів, а також обґрунтованість судових рішень. Крім того, пункт 2 статті 10 та абзац 2 пункту 1 статті 5 містять формулювання «встановленого законом» та «встановлені законом» [4, ст. 5, 10]. На основі цих положень Європейський суд з прав людини формулює висновок: Конвенція вимагає, щоб будь-яке право писане чи неписане було достатньо чітким для того, щоб громадяни, користуючись належною юридичною порадою, могли передбачати правові наслідки своїх дій.

Одним із найбільш важливих джерел національного рівня є Конституція України [5], яка, враховуючи свою юридичну природу, окреслює базові засади організації державної влади. Особливу увагу питанню правосуддя приділено в Розділі VIII Конституції України, який визначає ключові елементи організації судової гілки влади.

Аналіз положень Розділу VIII дозволяє стверджувати, що цей розділ містить нормативні настанови, які спрямовані на забезпечення формальної визначеності права через три основні виміри: визначеність, системність та ефективність.

До норм, що передбачають наділення цивільних процесуальних норм права властивостями правової визначеності, можна віднести: здійснення правосуддя на засадах верховенства права; обов'язковість судових рішень; а також здійснення судочинства виключно судами, без можливості делегування їхніх функцій іншим органам.

До положень, які закладають основи системності цивільних процесуальних норм, можна віднести принципи територіальності та спеціалізації судів; гарантування права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; а також рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Інший комплекс положень сприяє ефективності цивільних процесуальних норм. Це, зокрема, забезпечення принципу змагальності сторін та їхньої свободи у поданні доказів і переконуванні суду в

їхній доцільності; відкритість судового процесу та його обов'язкове технічне фіксування; розгляд справ у розумні строки; поширення юрисдикції судів на всі правові спори чи кримінальні обвинувачення; а також заборона будь-якого впливу на суддів.

Таким чином, положення Розділу VIII Конституції України становлять ключову основу формалізації цивільних процесуальних норм права як таких, що регулюють суспільні відносини у сфері правосуддя, забезпечуючи належну організацію й ефективність судової діяльності відповідно до принципів верховенства права.

В статті 8 Конституція України закріплює принцип верховенства права та встановлює пряму дію її норм. Зміст цього принципу докладно розкривається у положеннях статті 129. На підставі такого нормативного регулювання цивільні процесуальні норми повинні бути спрямовані на забезпечення верховенства права у всіх його аспектах [5].

З цього приводу Конституційний Суд України зазначав, що верховенство права зобов'язує державу впроваджувати його принципи в процесі нормотворчої та правозастосовної діяльності. Зокрема, йдеться про те, що закони мають відповідати ідеалам соціальної справедливості, свободи та рівності [10]. Суд також наголосив на тому, що справедливість є важливою властивістю права, яка знаходить вираження у рівновазі юридичних відносин, а також у пропорційності юридичної відповідальності до скоєного правопорушення. На практичному рівні справедливість проявляється через рівність усіх осіб перед законом, адекватність між злочином і покаранням, а також гармонійність між цілями законодавця та обраними засобами для досягнення цих цілей.

Аналіз правових позицій Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції додатково підтверджує обґрунтованість підходу, відповідно до якого формальна визначеність цивільних процесуальних норм

права передбачає одночасне забезпечення правової визначеності, системності та ефективності як взаємопов'язаних складових. У контексті формалізації норм права саме через таку інтеграцію зазначені властивості набувають нормативної форми, а відтак – практичної реалізації.

Принцип правової визначеності та передбачуваності нормативно закріплений у частині першій статті 19 та статті 92 Конституції України. Відповідно до цих положень, норми цивільного процесуального права мають формалізуватись з достатньою точністю і зрозумілістю, щоб суб'єкти відповідних правовідносин могли орієнтуватися в них, чітко усвідомлюючи наслідки своєї поведінки.

Крім того, статті 21 та 24 Конституції України гарантують рівність усіх осіб у гідності та правах, забороняючи будь-які прояви дискримінації у формі привілеїв чи обмежень за ознакою походження, статі, релігії чи інших характеристик. Стаття 52 встановлює рівність усіх дітей у правах незалежно від місця та умов їхнього народження. Відповідно, цивільне процесуальне право не може включати норми, які принижують гідність учасників судового розгляду або передбачають привілеї чи дискримінаційні обмеження.

Окремої уваги заслуговує стаття 63 Конституції України, яка проголошує звільнення особи від відповідальності за відмову свідчити або надавати пояснення стосовно себе чи близьких осіб. Цей принцип передбачає, що норми цивільного процесу не повинні встановлювати будь-яких форм відповідальності за таку відмову, а також мають виключати застосування заходів, спрямованих на примусове одержання відповідних свідчень.

Зазначені положення Конституції України здійснюють безпосередній вплив на процес формалізації норм цивільного процесуального права. У процесі їх розроблення конституційні норми мають враховуватися як базові нормативні орієнтири та обов'язкові критерії, яким повинні відповідати цивільні процесуальні норми права.

Висновки. Правове регулювання формалізації цивільних процесуальних норм права характеризується впливом сукупності взаємопов'язаних елементів національної правової системи, що зумовлює необхідність їх розгляду не ізольовано, а в контексті цілісної системи законодавства України. Окремі норми встановлюють безпосередні вимоги до формалізації цивільних процесуальних норм права, тоді як інші здійснюють опосередкований вплив через вимоги узгодженості та ієрархічної підпорядкованості.

Цивільні процесуальні норми

належать до числа найбільш уживаних у правозастосовній практиці, оскільки безпосередньо забезпечують реалізацію та судовий захист суб'єктивних прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. У контексті розбудови сучасної демократичної та правової держави якість їх формалізації істотно впливає не лише на ефективність судового захисту та рівень правової визначеності, а й на загальний правовий клімат у державі, ступінь довіри до судової влади та, у ширшому вимірі, на соціально-економічну стабільність і суспільний добробут загалом.

Література:

- 1.Артикуца Н. В. Роль мови у законотворчості. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: тези доп. IV Міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови, присвяченої Дню української писемності та мови, (м. Київ, 7 листоп. 2008 р.) / МВС України, Київ. нац. ун-т внутр. справ; [ред. кол.: Є. М. Моїсєєв ... та ін.]. К.: [Київ. нац. ун-т внутр. справ], 2008. С. 19-20.
- 2.Закон України «Про правотворчу діяльність». *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 93. Ст. 364.
- 3.Закон України «Про Регламент Верховної Ради України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
- 4.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 01.12.2025).
- 5.Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- 6.Мішук І.В. Якість законодавства крізь призму дотримання Правил та засобів законодавчої техніки. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 92-97.
- 7.Онiщенко Н.М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Віче*. 2007. № 12. С. 3-6.
- 8.Петечел Н.М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86. Ч. 5. С. 331-335.
- 9.Правила оформлення проектів законів ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text> (дата звернення 01.12.2025).
- 10.Рішення Конституційного суду України № 15-рп/2004 у справі № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
- 11.Сьох К. Я. Роль правничої термінології у законотворчому процесі. «Юридична техніка у правотворчості та правозастосуванні». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 10 грудня 2021 р. м. Івано-Франківськ. С.136-140.
- 12.Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373-379.
- 13.Швачка В. Ю. Доступ до правосуддя, як складова принципу верховенства права в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2024. № 2 (71). С. 78-85.

References:

- 1.Artykutsa, N. V. (2008). The role of language in lawmaking. In Ukrainian language in jurisprudence: Status, problems, prospects: Abstracts of the IV Interuniversity Scientific-Practical Conference dedicated to the Day of Ukrainian Writing and Language (Kyiv, November 7, 2008) (pp. 19–20) [in Ukrainian]. Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs.
- 2.Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). On legislative activity [Law of Ukraine, No. 93, Art. 364] [in Ukrainian].
- 3.Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
- 4.Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- 5.Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine (June 28, 1996, No. 30, Art. 141) [in Ukrainian].

6. Mishuk, I. V. (2021). Quality of legislation through the prism of compliance with rules and legislative drafting techniques. *New Ukrainian Law*, 4, 92–97 [in Ukrainian].
7. Onishchenko, N. M. (2007). The problem of legislative efficiency and modern development. *Viche*, 12, 3–6 [in Ukrainian].
8. Petechel, N. M. (2024). Implementation of the principle of the rule of law in the case law of the European Court of Human Rights. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 86(5), 331–335 [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Rules for drafting bills of the Verkhovna Rada [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>
10. Constitutional Court of Ukraine. (2004). Decision No. 15-rp/2004 in case No. 1-33/2004 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
11. Syokh, K. Ya. (2021). The role of legal terminology in the legislative process. In *Legal technique in lawmaking and law enforcement: Materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference* (Ivano-Frankivsk, December 10, 2021) (pp. 136–140) [in Ukrainian].
12. Tsuvina, T. A. (2019). The principle of the rule of law in the practice of the European Court of Human Rights. *Kyiv University of Law Journal*, 4, 373–379 [in Ukrainian].
13. Shvachka, V. Yu. (2024). Access to justice as a component of the rule of law under martial law. *Legal Bulletin*, 2(71), 78–85 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 05 грудня 2025 року

УДК 347.965:347.91/.95(477)
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A11

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Тарасова І.В.,

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу і права,
м. Київ, вул. Ю. Здановської, 18, Україна, 03022
e-mail: iratarasova412@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8883-7434>

CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN UKRAINE

Tarasova I.V.,

Associate Professor, PhD in Law, Head of the Department of Law
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law,
Kyiv, Zdanovska Street, 18, Ukraine, 03022
e-mail: iratarasova412@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8883-7434>

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу актуальних питань правового регулювання медіації в Україні як інституту альтернативного вирішення спорів у контексті трансформаційних змін національної правової системи та її євроінтеграційної орієнтації. Констатується, що прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році стало принципово важливим етапом формування сучасної нормативної бази, яка загалом відповідає європейським стандартам та міжнародним практикам мирного врегулювання конфліктів. Звертається увага на те, що законодавче закріплення медіації створило необхідні правові передумови для її інтеграції у цивільний, сімейний та господарський процеси, однак реальна практика застосування цього інституту залишається фрагментарною та обмеженою. Акцентується, що ключовими стримувальними чинниками є недостатній рівень правової культури та правосвідомості учасників спорів, відсутність системної й стандартизованої підготовки медіаторів, а також слабка інституційна підтримка з боку держави та професійної спільноти. Наголошується, що подальша гармонізація українського законодавства з положеннями Директиви ЄС 2008/52/ЄС та Модельного закону ЮНСІТРАЛ є необхідною умовою забезпечення ефективності, передбачуваності та суспільної довіри до медіаційних процедур.

Разом із тим підкреслюється особливе значення етичних і професійних стандартів діяльності медіатора, які формують довіру сторін до процедури та гарантують дотримання принципів справедливості, конфіденційності, добровільності й неупередженості. Розкрито роль наукових праць українських дослідників, зокрема Горєлової В. Ю., у концептуалізації та систематизації етичних засад медіації, а також визначено їх значення для формування сталої професійної культури цієї діяльності. З'ясовано, що розвиток онлайн-медіації потребує додаткового правового, організаційного й технологічного забезпечення, особливо в умовах цифровізації правової системи та зростання дистанційних форм взаємодії. Обґрунтовується висновок, що медіація має стратегічне значення для формування нової правової культури, заснованої на діалозі, партнерстві та відповідальності, а її подальший розвиток здатний не лише зменшити навантаження на судову систему, але й сприяти утвердженню європейських цінностей у сфері врегулювання конфліктів.

Ключові слова: спір, конфлікт, медіація, альтернативне вирішення спорів, правове регулювання, етичні стандарти, професійна діяльність медіатора, цивільний процес, міжнародні стандарти, правова культура, онлайн-медіація, інституційна база.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 18.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of topical issues of the legal regulation of mediation in Ukraine as an institution of alternative dispute resolution in the context of transformative changes in the national legal system and its European integration orientation. It is stated that the adoption of the Law of Ukraine “On Mediation” in 2021 constituted a fundamentally important stage in the formation of a modern

regulatory framework which, in general, corresponds to European standards and international practices of peaceful conflict resolution. Attention is drawn to the fact that the legislative consolidation of mediation has created the necessary legal prerequisites for its integration into civil, family and commercial proceedings; however, the actual practice of applying this institution remains fragmented and limited. It is emphasised that the key restraining factors include an insufficient level of legal culture and legal awareness among dispute participants, the absence of systematic and standardised training for mediators, as well as weak institutional support from the state and the professional community. It is noted that further harmonisation of Ukrainian legislation with the provisions of EU Directive 2008/52/EC and the UNCITRAL Model Law is a necessary condition for ensuring the effectiveness, predictability and public trust in mediation procedures.

At the same time, particular emphasis is placed on the importance of ethical and professional standards in mediators' activities, as these standards foster the parties' trust in the procedure and guarantee compliance with the principles of justice, confidentiality, voluntariness and impartiality. The role of scholarly works by Ukrainian researchers, in particular V. Yu. Horelova, is revealed in the conceptualisation and systematisation of the ethical foundations of mediation, and their significance for the formation of a sustainable professional culture in this field is determined. It is established that the development of online mediation requires additional legal, organisational and technological support, especially in the context of the digitalisation of the legal system and the growing prevalence of remote forms of interaction. The conclusion is substantiated that mediation has strategic importance for the formation of a new legal culture based on dialogue, partnership and responsibility, and that its further development is capable not only of reducing the burden on the judicial system, but also of promoting the consolidation of European values in the sphere of conflict resolution.

Key words: dispute, conflict, mediation, alternative dispute resolution, legal regulation, ethical standards, professional activity of a mediator, civil procedure, international standards, legal culture, online mediation, institutional framework.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 18.

Постановка проблеми. З моменту ухвалення Закону України «Про медіацію» у 2021 році держава зробила важливий крок у напрямі розвитку альтернативних способів вирішення спорів. Прийняття цього закону стало результатом тривалих дискусій у наукових та практичних колах, а також відповіддю на потребу гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами [1]. Медіація розглядається як інструмент, що здатний зменшити навантаження на судову систему, сприяти формуванню культури діалогу та забезпечити більш гнучке й ефективне врегулювання конфліктів.

Важливим етапом у розвитку інституту медіації стало закріплення її правових засад у цивільному, сімейному та господарському процесах, що відповідає положенням Директиви ЄС 2008/52/ЄС про деякі аспекти медіації у цивільних і комерційних справах [2]. Це створює юридичне підґрунтя для інтеграції України у європейський правовий простір та формує нові можливості для сторін спору у виборі способів захисту своїх прав.

Разом із тим, попри нормативне закріплення, існує низка проблем, що перешкоджають ефективному застосуванню

медіації. Зокрема, недостатній рівень правової культури та довіри громадян до цього інституту, відсутність належної системи сертифікації та професійної підготовки медіаторів, а також слабка інтеграція медіації у судову практику. Водночас актуальним залишається питання забезпечення балансу між добровільністю процедури та її результативністю, а також визначення меж державного контролю за діяльністю медіаторів.

Таким чином, дослідження актуальних питань правового регулювання медіації в Україні є необхідним для комплексного аналізу законодавчих, інституційних та практичних аспектів цього процесу. Воно дозволяє оцінити перспективи розвитку медіації як інституту, що сприяє утвердженню принципів верховенства права, доступності правосуддя та формуванню нової правової культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками науковий інтерес до медіації як інституту альтернативного вирішення спорів суттєво зріс. У працях українських та зарубіжних дослідників розглядаються питання правового регулювання, місця медіації у цивільному процесі та перспективи її

розвитку в умовах європейської інтеграції України.

У матеріалах міжнародних конференцій з цивільного та господарського права аналізується досвід застосування медіації в країнах ЄС та можливості його імплементації в українську правову систему [3]. Дослідники наголошують на важливості гармонізації законодавства України з положеннями Директиви ЄС 2008/52/ЄС, яка визначає основні засади медіації у цивільних і комерційних справах [4].

Вагомий внесок у розвиток української науки про медіацію зробили Горелова В. [5], Бондаренко Н. [6], Мазур В. [7], Доляновська І. М. [8], Крестовська Н. [9], Жукова О. [10], Кармаза О., Федоренко Т., Ізуїти П. [11]. Їхні праці формують багатовимірне бачення медіації як правового інституту, що поєднує право, етику та соціальну комунікацію, і створюють теоретичне підґрунтя для її подальшого нормативного та практичного розвитку.

Зарубіжні автори: Menkel-Meadow [12], Riskin [13], Moore [14], Boulle [15], Норт [16] – аналізують етичні та аксіологічні аспекти медіації, наголошуючи на її ролі у формуванні культури діалогу та довіри між сторонами конфлікту, що особливо важливо для країн із перехідною правовою системою.

Не вирішені раніше проблеми загальної частини. Водночас сучасні дослідження окреслюють низку невирішених питань: межі державного контролю за діяльністю медіаторів, баланс між добровільністю процедури та її результативністю, інтеграція медіації у судову практику. Без їх вирішення медіація не зможе стати повноцінним інститутом правової системи України.

Таким чином, сучасні наукові публікації підтверджують актуальність теми правового регулювання медіації, але водночас окреслюють проблемні аспекти, що потребують подальшого комплексного аналізу та законодавчого вдосконалення.

Метою статті є аналіз правового регулювання медіації в Україні як

інституту альтернативного вирішення спорів. Дослідження спрямоване на виявлення основних нормативних та інституційних механізмів, визначення проблем практичного застосування та порівняння українського законодавства з міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу наукового дослідження. Правове регулювання медіації в Україні перебуває на етапі становлення та поступового розвитку. Прийняття Закону України «Про медіацію» [1] у 2021 році стало важливим кроком у формуванні інституту альтернативного вирішення спорів, який відповідає європейським та міжнародним стандартам. Закон закріпив базові принципи медіації – добровільність, конфіденційність, рівність сторін, неупередженість медіатора та орієнтацію на досягнення взаємоприйняттого рішення.

Разом із тим, практика застосування медіації в Україні ще не набула системного характеру. Це пояснюється низкою чинників: недостатнім рівнем правової культури, обмеженою поінформованістю громадян про можливості медіації, відсутністю сталої інституційної бази та належної професійної підготовки медіаторів. У цьому контексті особливого значення набуває створення освітніх і методичних ресурсів, які сприяють формуванню компетентностей майбутніх фахівців.

Важливим внеском у розвиток теорії та практики медіації є праці Горелової В.Ю., зокрема її навчальний посібник «Медіація» (2025) [3], що систематизує концептуальні засади інституту, нормативно-правове підґрунтя та етичні стандарти діяльності медіатора. Посібник містить практичні завдання для самоконтролю, що дозволяють студентам і практикам не лише засвоювати теоретичні положення, але й формувати навички застосування медіації у змодельованих конфліктних ситуаціях.

Таким чином, сучасний стан правового регулювання медіації в Україні характеризується поєднанням нормативних здобутків та практичних викликів,

що потребують комплексного вирішення.

Нормативно-правове регулювання медіації в Україні базується насамперед на Законі України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року [11]. Цей закон визначає правові засади проведення медіації, встановлює статус медіатора, його права та обов'язки, а також закріплює основні принципи процедури. Важливим є положення про добровільність участі сторін, конфіденційність процесу та рівність учасників, що відповідає міжнародним стандартам альтернативного вирішення спорів.

Українське законодавство у сфері медіації значною мірою орієнтується на положення Директиви ЄС 2008/52/ЄС [2], яка визначає ключові аспекти медіації у цивільних і комерційних справах. Зокрема, директива передбачає забезпечення доступності медіації для сторін, можливість судового затвердження медіаційних угод та необхідність підготовки кваліфікованих медіаторів. Гармонізація українського законодавства з цими положеннями є важливим кроком на шляху до європейської інтеграції.

Крім того, міжнародним орієнтиром для України виступає Модельний закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні угоди, що є результатом медіації [17]. Він закріплює універсальні принципи та процедури, які можуть бути використані для вдосконалення національної правової бази. Разом із тим, чинне українське законодавство ще не забезпечує повної інтеграції медіації у судову практику. Відсутність чітких механізмів взаємодії між судами та медіаторами, а також недостатня кількість спеціалізованих центрів медіації створюють бар'єри для широкого застосування цього інституту.

Таким чином, нормативно-правова база медіації в Україні перебуває у процесі розвитку та потребує подальшого вдосконалення з урахуванням європейських та міжнародних стандартів.

Етичні та професійні засади діяльності медіатора становлять ключовий елемент ефективності медіаційного

процесу. Вони визначають рівень довіри сторін до процедури та забезпечують дотримання принципів справедливості й неупередженості. У сучасних дослідженнях наголошується, що професійна етика медіатора включає такі базові принципи, як конфіденційність, добровільність, нейтральність та орієнтація на інтереси сторін. Ці засади формують основу для створення атмосфери діалогу та взаємоповаги, без яких медіація не може виконувати свою функцію.

Вагомий внесок у розробку етичних стандартів зробила Горелова В.Ю. У статті «Поняття та зміст професійної етики медіатора» [4] вона систематизує ключові етичні принципи та підкреслює їх значення для формування професійної культури медіації. У роботі «Етично-правові виклики онлайн-медіації» [5] авторка аналізує проблеми, що виникають у цифровому середовищі, зокрема питання захисту персональних даних, автентифікації сторін та дотримання стандартів конфіденційності. Особливе значення має її стаття «Етична парадигма юридичної медіації» [18], де запропоновано концептуальну модель поєднання правових і моральних засад медіації. Ця модель орієнтована на формування нової правової свідомості, заснованої на принципах діалогу, відповідальності та соціального партнерства. Таким чином, етичні та професійні стандарти діяльності медіатора є не лише гарантією ефективності процедури, але й важливим чинником розвитку правової культури в Україні. Їхнє закріплення у законодавстві та практиці сприятиме підвищенню довіри громадян до інституту медіації.

Практичне впровадження медіації в Україні стикається з низкою викликів, які уповільнюють її поширення як ефективного інституту альтернативного вирішення спорів. Попри наявність законодавчої бази, медіація ще не стала звичною практикою для громадян та бізнесу.

Серед ключових проблем варто виділити: недостатню поінформованість суспільства про можливість медіації та її переваги порівняно із судовим

розглядом; обмежену інституційну базу, адже кількість центрів медіації при судах та університетах залишається незначною; відсутність системної підготовки медіаторів, що знижує якість послуг та рівень довіри до процедури; слабку інтеграцію медіації у судову практику, оскільки суди рідко пропонують сторонам звернутися до медіатора як альтернативи.

Перспективи розвитку медіації в Україні пов'язані з кількома напрямками:

- освітня та професійна підготовка, а саме створення програм сертифікації медіаторів, інтеграція медіації у навчальні плани юридичних і соціогуманітарних спеціальностей;

- інституційне закріплення, тобто розширення мережі центрів медіації, зокрема при судах, органах місцевого самоврядування та університетах;

- міжнародна підтримка, зокрема використання досвіду ЄС та рекомендацій міжнародних організацій (UNCITRAL, GRECO, Рада Європи) для вдосконалення законодавства та практики.

- цифровізація процесів, оскільки розвиток онлайн-медіації, що дозволяє забезпечити доступність процедури для широкого кола учасників, особливо в умовах воєнних та поствоєнних трансформацій.

Перспективи розвитку медіації в Україні залежать від комплексного поєднання законодавчих реформ, освітніх програм та інституційної підтримки. Її ефективне впровадження може стати важливим чинником формування нової правової культури, заснованої на діалозі та партнерстві.

Проведений аналіз показує, що інститут медіації в Україні перебуває на етапі становлення та потребує комплексного вдосконалення. Законодавча база створює необхідні правові умови для розвитку медіації, проте її практичне застосування залишається обмеженим через низку факторів – недостатню поінформованість суспільства, слабку інституційну підтримку та відсутність системної підготовки медіаторів.

Дослідження праць українських авторів, підтверджує актуальність етичних та професійних стандартів у

діяльності медіатора, а також важливість створення сучасних освітніх ресурсів для формування компетентностей майбутніх фахівців. Порівняння українського законодавства з положеннями Директиви ЄС 2008/52/ЄС [2] та Модельного закону ЮНСІТРАЛ [17] свідчить про необхідність подальшої гармонізації правових норм та інтеграції міжнародних стандартів.

Таким чином, розвиток медіації в Україні має стратегічне значення для формування нової правової культури, заснованої на діалозі, партнерстві та відповідальності. Її ефективне впровадження сприятиме зменшенню навантаження на судову систему, підвищенню довіри громадян до правових інститутів та утвердженню європейських цінностей у сфері вирішення конфліктів.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що інститут медіації в Україні має значний потенціал для розвитку як ефективний механізм альтернативного вирішення спорів. Прийняття Закону України «Про медіацію» [11] стало важливим кроком у формуванні правової бази, проте практика його застосування потребує подальшого вдосконалення.

Аналіз нормативних джерел та наукових праць, показав, що ключовими умовами успішного функціонування медіації є: 1) гармонізація українського законодавства з європейськими та міжнародними стандартами; 2) закріплення етичних та професійних засад діяльності медіатора; 3) створення інституційної бази та системи професійної підготовки медіаторів; 4) підвищення рівня правової культури та довіри громадян до позасудових способів вирішення конфліктів.

Медіація здатна зменшити навантаження на судову систему, сприяти формуванню культури діалогу та партнерства, а також утвердженню європейських цінностей у правовій сфері. Її подальший розвиток в Україні має стратегічне значення для зміцнення верховенства права та підвищення ефективності правової системи.

Література:

1. Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2. Ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 27.11.2025).
2. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. 2008. L 136. P. 3–8.
3. Горелова В. Ю. Медіація : навч. посіб. Київ : Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2025. URL: <http://etnuir.tnu.edu.ua/handle/123456789/490> (дата звернення: 27.11.2025).
4. Горелова В. Ю. Поняття та зміст професійної етики медіатора. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/549> (дата звернення: 27.11.2025).
5. Горелова В. Ю. Етично-правові виклики онлайн-медіації. *Юридичний вісник*. 2024. URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2025/5.pdf (дата звернення: 27.11.2025).
6. Бондаренко Н. П. Медіація як ефективний засіб мирного врегулювання конфліктів. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2022. С. 11–15.
7. Mazur V., Polishko N., Zadorozhna A. Application of mediation in civil proceedings in Ukraine and the Federal Republic of Germany. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2025. Vol. 30, № 2. P. 66–75.
8. Доляновська І. М. До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin*. 2023. № 1(7). С. 56–63. DOI: 10.31732/2708-339X-2023-07-56-63.
9. Крестовська Н. М. Медіація як право людини на доступ до правосуддя. *Право України*. 2019. № 7. С. 112–120.
10. Жукова О. В. Медіація у публічно-правових спорах: перспективи розвитку онлайн-процедур. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. № 4. С. 87–95.
11. Закон України «Про медіацію». Науково практичний коментар : станом на 1 квітня 2023 р. / за заг. ред. Кармази О. О., Федоренко Т. В., Ізуті П. О. Київ : Талком, 2023. 241 с. ISBN 978 617 8016 88 3. DOI: <https://doi.org/10.36994/978-617-8016-88-3-2023-241..>
12. Menkel-Meadow C. Ethics in mediation: *The role of values and dialogue*. *Journal of Dispute Resolution*. 2018. № 2. P. 1–15.
13. Riskin L. Understanding mediators' orientations, strategies, and techniques: A grid for the perplexed. *Harvard Negotiation Law Review*. 1996. Vol. 1. P. 7–51.
14. Moore C. W. The mediation process: Practical strategies for resolving conflict. San Francisco : Jossey-Bass, 2014. 704 p.
15. Boulle L. Mediation: Principles, process, practice. Sydney : LexisNexis Butterworths, 2011. 560 p.
16. Hopt K. J. Mediation: Principles and regulation in comparative perspective. *The American Journal of Comparative Law*. 2013. Vol. 61, № 4. P. 953–980.
17. United Nations Commission on International Trade Law. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation. New York : United Nations, 2018.
18. Горелова В. Ю. Етична парадигма юридичної медіації. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 6(36). С. 442–458. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-442-458](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-442-458).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *On mediation: Law of Ukraine No. 1875-IX of November 16, 2021*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (2), Art. 15. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. European Parliament & Council of the European Union. (2008). *Directive 2008/52/EC of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*. Official Journal of the European Union, L 136, 3–8.
3. Horielova, V. Yu. (2025). *Mediation*. V. I. Vernadsky Taurida National University. <http://etnuir.tnu.edu.ua/handle/123456789/490>
4. Horielova, V. Yu. (2024a). Concept and content of professional ethics of a mediator. *Scientific Notes of KROK University*. <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/549>
5. Horielova, V. Yu. (2024b). Ethical and legal challenges of online mediation. *Legal Bulletin*. http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2025/5.pdf
6. Bondarenko, N. P. (2022). Mediation as an effective means of peaceful conflict resolution. *In Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Actual Problems of Extreme and Crisis Psychology"* (pp. 11–15). Dnipro.
7. Mazur, V., Polishko, N., & Zadorozhna, A. (2025). Application of mediation in civil proceedings in Ukraine and the Federal Republic of Germany. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 30(2), 66–75.
8. Dolianovska, I. M. (2023). Regarding the creation of the register of mediators in Ukraine: Theoretical and legal aspect. *Legal Bulletin*, 1(7), 56–63. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-07-56-63>
9. Krestovska, N. M. (2019). Mediation as a human right to access justice. *Law of Ukraine*, (7), 112–120.
10. Zhukova, O. V. (2022). Mediation in public law disputes: Prospects for the development of online

procedures. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, (4), 87–95.

11. Karmaza, O. O., Fedorenko, T. V., & Izuita, P. O. (Eds.). (2023). *Law of Ukraine "On Mediation": Scientific and practical commentary (as of April 1, 2023)*. Kyiv: Talkom. <https://doi.org/10.36994/978-617-8016-88-3-2023-241>

12. Menkel-Meadow, C. (2018). Ethics in mediation: The role of values and dialogue. *Journal of Dispute Resolution*, (2), 1–15.

13. Riskin, L. (1996). Understanding mediators' orientations, strategies, and techniques: A grid for the perplexed. *Harvard Negotiation Law Review*, 1, 7–51.

14. Moore, C. W. (2014). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. Jossey-Bass.

15. Boulle, L. (2011). *Mediation: Principles, process, practice*. LexisNexis Butterworths.

16. Hopt, K. J. (2013). Mediation: Principles and regulation in comparative perspective. *The American Journal of Comparative Law*, 61(4), 953–980.

17. United Nations Commission on International Trade Law. (2018). *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*. United Nations.

18. Horielova, V. Yu. (2025). Ethical paradigm of legal mediation. *Current Issues in Modern Science*, 6(36), 442–458. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-442-458](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-442-458)

Стаття надійшла до друку 04 грудня 2025 року

**РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ,
ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 340.13:004.92

DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A12

**НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕРЕЖІ
ІНТЕРНЕТ**

Чуб А.В.,

*доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая
м. Київ, провулок Херсонський, 3, Україна, 02094
e-mail: chub@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6900-4865>*

Карпічков В.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, вул. Володимирська, 60, Україна, 01033
e-mail: job-univ@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8529-1246>*

**REGULATORY SUPPORT FOR THE FUNCTIONING OF THE
INTERNET**

Chub A.V.,

*Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
International University of Science and Technology
named after Academician Yuri Bugay
Kyiv, Khersonsky Lane, 3, Ukraine, 02094
e-mail: chub@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6900-4865>*

Karpichkov V.O.,

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Theory and History of Law and State
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Volodymyrska St., 60, Ukraine, 01033
e-mail: job-univ@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8529-1246>*

Анотація. У науковій статті досліджено стан нормативного забезпечення функціонування мережі Інтернет, яке характеризується відсутністю єдиної правової позиції в національному та міжнародному праві. Проведений аналіз свідчить про активність дискусій щодо доцільності та меж правового регулювання інтернет-відносин. У статті зазначено, що документи, які регулюють цю сферу, до цього часу не надають вичерпних визначень і не усувають суперечностей у правовому полі.

Проаналізовано внесок як міжнародних, так і українських науковців у дослідження нормативного регулювання мережі Інтернет. Серед основних авторів на прикладі міжнародної наукової спільноти

виділено таких вчених, як Д. Бойд, Л. Лессіг, Дж. Зіттрейн та інших, що охоплюють широке коло аспектів правового регулювання.

Стаття акцентує увагу на визначенні терміна «Інтернет» в Законі США про інтерактивну безпеку дітей 1998 року, а також на історичній трансформації цього визначення в українському законодавстві. Досліджено вплив міжнародних організацій, таких як ICANN, IANA та IGF, на формування системи управління мережею Інтернет. Аналізуємо, як ці організації впроваджують багатоплановий підхід у регулювання та розвиток інфраструктури кіберпростору.

Крім того, стаття висвітлює вагомість ключових нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» та Регламенту про захист персональних даних (GDPR) Європейського Союзу. Досліджується їх вплив на регулювання правовідносин у сфері інформаційних технологій і захисту персональних даних, зокрема щодо створення нових юридичних механізмів для забезпечення прав і свобод особи.

У висновках статті підкреслено, що питання правового регулювання Інтернету вимагає подальшого наукового осмислення та формування «м'якого права», що стане оптимальним рішенням для забезпечення гармонізації міжнародних стандартів і адаптації національного законодавства до нових викликів сучасності. Таким чином, стаття є внеском у розвиток теоретичних і практичних аспектів нормативного регулювання в Україні та за її межами.

Ключові слова: Інтернет, міжнародне право, кібербезпека, захист персональних даних, інформаційні технології, м'яке право, правовідносини, правове регулювання.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 1, **бібл.:** 15.

Abstract. The scientific article examines the state of regulatory support for the functioning of the Internet, which is characterized by the lack of a single legal position in national and international law. The analysis conducted indicates the activity of discussions on the feasibility and limits of legal regulation of Internet relations. The article indicates that the documents regulating this area do not yet provide exhaustive definitions and do not eliminate contradictions in the legal field.

The contribution of both international and Ukrainian scientists to the study of regulatory regulation of the Internet is analyzed. Among the main authors, using the example of the international scientific community, such scientists as D. Boyd, L. Lessig, J. Zittrain and others are highlighted, covering a wide range of aspects of legal regulation.

The article focuses on the definition of the term «Internet» in the US Children's Interactive Safety Act of 1998, as well as on the historical transformation of this definition in Ukrainian legislation. The influence of international organizations such as ICANN, IANA, and IGF on the formation of the Internet governance system is studied. We analyze how these organizations implement a multifaceted approach to the regulation and development of cyberspace infrastructure.

In addition, the article highlights the importance of key regulatory and legal acts, in particular the Law of Ukraine «On Information Protection in Information and Communication Systems» and the Regulation on the Protection of Personal Data (GDPR) of the European Union. Their influence on the regulation of legal relations in the field of information technologies and personal data protection is studied, in particular regarding the creation of new legal mechanisms to ensure the rights and freedoms of the individual.

The conclusions of the article emphasize that the issue of legal regulation of the Internet requires further scientific understanding and the formation of «soft law», which will be the optimal solution for ensuring the harmonization of international standards and the adaptation of national legislation to the new challenges of modernity. Thus, the article is a contribution to the development of theoretical and practical aspects of regulatory regulation in Ukraine and abroad.

Key words: Internet, international law, cybersecurity, personal data protection, information technologies, soft law, legal relations, legal regulation.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tab.:** 1, **bib.:** 15.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток Інтернету ставить перед суспільством і правовою системою низку складних викликів, пов'язаних із необхідністю регулювання відносин, що виникають у віртуальному середовищі. В умовах постійної еволюції технологій і збільшення обсягу інформації, що циркулює в мережі, питання забезпечення безпеки учасників інтернет-взаємодії,

захисту персональних даних та регулювання інформаційних потоків набуває особливої актуальності.

Основною проблемою є відсутність єдиного нормативно-правового поля, яке б регламентувало ці відносини, що ускладнює механізми захисту прав і свобод громадян. Хоча окремі аспекти діяльності мережі регулюються міжнародними стандартами, інтеграція їх у національне

законодавство залишається фрагментованою, що веде до правових прогалин і невизначеності, ставлячи під загрозу права користувачів Інтернету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження проблематики нормативного забезпечення функціонування мережі Інтернет свідчить про відсутність єдиної правової позиції щодо цього питання як в національному, так і в міжнародному праві. Питання доцільності та меж правового регулювання інтернет-відносин залишається предметом активних дискусій. Серед міжнародних науковців, що досліджували нормативне регулювання мережі Інтернет, слід відзначити Д. Бойда, Л. Лессіга, Дж. Зіттрейна, М. Растеда, Б. Розенблатта, Н. Фіннсмання, Н. Еллісона та З. Ефроні. У вітчизняній науці цій тематиці присвятили свої зусилля К. Шахбазянова, Є. Литвинов, О. Баранов, А. Новицький, О. Присяжнюк та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявність окремих нормативно-правових актів, залишається невирішеним питання єдності в нормативному забезпеченні, що не охоплює всі аспекти інтернет-відносин, ускладнюючи механізми захисту прав і свобод користувачів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення основних тенденцій у законодавчих визначеннях терміна «Інтернет» та дослідження еволюції правових актів, які регулюють інтернет-відносини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне з перших повноцінних юридичних визначень поняття «Інтернет» було сформульовано в Законі США про інтерактивну безпеку дітей 1998 року (Children's Online Privacy Protection Act) [1]. Згідно з цим законом, Інтернет – це об'єднання безлічі комп'ютерів та телекомунікаційних засобів, включаючи обладнання та програмне забезпечення, які створюють глобальну мережу, засновану на протоколі міжмережевої взаємодії.

Незважаючи на очевидність того, що мережа вже давно втратила можливість самостійно забезпечувати повну безпеку

її учасників, спори щодо необхідності державного втручання в її функціонування не вщухають. Міжнародна спільнота має позитивний досвід правового регулювання технічної сторони функціонування Інтернет-мережі. Наприклад, вперше на міжнародному рівні питання управління Інтернетом обговорювалися тимчасовою організацією, відомою як «Робоча група з управління мережею Інтернет», що функціонувала у 2004-2005 роках при Генеральному секретарі ООН. На основі аналітичних матеріалів, підготовлених Робочою групою, були розроблені вихідні документи WSIS, які визначили подальші шляхи вдосконалення та покращення роботи мережі.

На сьогоднішній день управління мережею Інтернет відбувається в рамках діяльності кількох провідних міжнародних організацій, таких як ICANN, IANA, ISOC, IETF, IGF і інші. Ці організації використовують багатоплановий підхід до формування системи управління мережею Інтернет. Наприклад, IGF [2] є міжнародною організацією, створеною для проведення політичних діалогів щодо методів і напрямків розвитку мережі Інтернет та можливостей її управління. ICANN, яка є неприбутковою публічною корпорацією, відповідає за управління Інтернет-протоколами адресного простору (IPv4 та IPv6), надання адресних блоків регіональним реєстраторам та управління адресним простором доменів верхнього рівня. Зокрема, ICANN визначає протоколи і правила роботи мережі в цілому. Розподіл іР-адрес відбувається міжнародними організаціями, такими як RIN, ARIN, APNIC, AfriNIC, LACNIC і RIPE NCC, які діють на принципах самоуправління. Управління національними доменами передається відповідним країнам і часто здійснюється організаціями самоуправління відповідно до національного законодавства [3, с. 127].

У Законі України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 (втратив чинність 01.01.2022) визначення Інтернету трактувалося як: «всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно пов'язана з глобальним адресним

простором і ґрунтується на міжнародних стандартах Інтернет-протоколу» [4].

Попри тривалий темпоральний проміжок, суттєво дане поняття не трансформувалося: якщо звернутися до актуальних положень чинного Закону України «Про електронні комунікації», можна побачити, що майже ідентична дефініція вжита і в ньому. Зокрема, п. 54 ч. 1 закріплює, що мережа Інтернет (Інтернет) – глобальна електронна комунікаційна мережа, що призначена для передачі даних та складається з фізично та логічно взаємоз'єднаних окремих електронних комунікаційних мереж, взаємодія яких базується на використанні єдиного адресного простору та на використанні інтернет-протоколів, визначених міжнародними стандартами [5];

Розглядаючи становлення нормативного забезпечення функціонування мережі Інтернет через часову призму слід зауважити, що одним з перших та системоутворюючих нормативно-правових актів в даному аспекті став Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [6]. Метою цього Закону є встановлення основ регулювання правових відносин щодо захисту інформації в автоматизованих системах за умови дотримання права власності громадян України і юридичних осіб на інформацію та права доступу до неї, права власника інформації на її захист, а також встановленого чинним законодавством обмеження на доступ до

інформації. У першочерговій редакції Закону було вжито поняття «автоматизована система (АС)». Тогочасне положення описувало АС як систему, що здійснює автоматизовану обробку даних і до складу якої входять технічні засоби їх обробки (засоби обчислювальної техніки і зв'язку), а також методи і процедури, програмне забезпечення [7].

Цей документ закріплював загальні положення (термінологічний апарат) відносно АС, відносини між суб'єктами в процесі обробки інформації в АС, загальні вимоги щодо захисту інформації в АС, організацію захисту інформації в АС, загальні положення про міжнародну діяльність та місце міжнародного регулювання в галузі захисту інформації в АС відповідальність за порушення закону про захист інформації. Загалом в контексті питання правової регламентації мережі Інтернет даний Закон мав вагоме значення, оскільки ним на той час було сформовано достатньо багато матеріалу щодо гарантій юридичного захисту інформації та можливості притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за правопорушення відносно інформації, що міститься в АС.

У нинішній редакції цього Закону вживається більш осучаснена термінологія, у тому числі з приводу АС: замість формулювання «автоматизована система» документ оперує поняттями «електронна комунікаційна система», «інформаційна система» тощо. Деякі з ключових термінів Закону представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Терміни Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [7].

Дефініція	Зміст дефініції
Інформаційна (автоматизована) система	Організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів.
Інформаційно-комунікаційна система	Сукупність інформаційних та електронних комунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле.
Електронна комунікаційна система	Сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання та/або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб.

Основою для прийняття такого достатньо галузевого Закону стали постулати ЗУ «Про інформацію» [8]. Перша редакція даного Закону набула чинності 02.10.1992 р. і в ст. 6 цієї редакції було окреслено поняття та принципи державної інформаційної політики [9]. Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації. За цим Законом головними напрямками і способами державної інформаційної політики є:

- забезпечення доступу громадян до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України. Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції.

Примітно, що жодна держава не має єдиного кодифікованого акта, який би регулював весь спектр відносин, що виникають у мережі Інтернет. Попри будь-які спроби консолідувати правовий інструментарій, Інтернет не є управлінською структурою з юридичним статусом та не є самостійним учасником у правових відносинах, тому відсутні юридичні зв'язки між мережею Інтернет (або її національними частинами) і державою. Дослідниками зауважується, що для того, щоб регулювати питання, пов'язані з Інтернетом, Європейський Союз і інші міжнародні організації використовують практику створення «м'якого

права» [10, с. 31], [11, с. 88], яке має декларативний характер і укладається між країнами-членами цих об'єднань. Прикладами таких міжнародних угод є «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства». В цілому світовий досвід регулювання інтернет-відносин свідчить про те, що укладання таких угод є найбільш оптимальним способом подальшого розвитку та регулювання кіберпростору.

Повертаючись до питання еволюції українського законодавства у розрізі питання нормативного регулювання функціонування мережі Інтернет слід зауважити, що переламним моментом став початок ХХІ століття. Як законотворча, так нормотворча діяльність на рівні центральних органів виконавчої влади й ухвалення ними відповідних підзаконних нормативно-правових актів з урахуванням специфіки мережі Інтернет якраз активно розвилася з 2000 року. Зокрема, було прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на правове врегулювання Інтернет, а саме: Указ Президента України «про заходи щодо розвитку національної складової інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» № 928/2000 від 31 липня 2000 р., постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» № 3 від 4 січня 2002 р [12], наказ Міністерства охорони здоров'я «Про забезпечення функціонування в МОЗ України інформаційних систем, пов'язаних з використанням глобальної інформаційної мережі Інтернет» № 265 від 16.07.2002 [13] тощо.

З урахуванням отримання Україною статусу кандидата до членів ЄС не можна ігнорувати питання нормативного забезпечення функціонування мережі Інтернет на рівні наднаціонального права ЄС. Так, в межах Європейського Союзу відсутній єдиний спеціалізований орган для регулювання Інтернету. Проте в 2004 році було утворено Європейське агентство з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), яке виконує роль консультативного центру

та передового технологічного інституту у сфері мережевої та інформаційної безпеки для країн-членів та інституцій Євросоюзу. У січні 2013 року був створений Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю, чією метою є припинення діяльності організованих злочинних мереж. На території ЄС діє Конвенція Ради Європи «Про кіберзлочинність» (2001), а також Директива «Про приватність та електронні комунікації» (2002) і Директива про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (2016) [14]. Останній інструмент спрямований на встановлення загальних стандартів кібербезпеки та покращення співпраці між країнами-членами Європейського Союзу.

Кардинальним зламом до практики врегулювання функціонування мережі Інтернет стало прийняття й набуття чинності у травні 2018 року в Регламенту про захист персональних даних (GDPR) [15], який встановив суворі вимоги для обробників та контролерів персональних даних та передбачив великі санкції за порушення. Дослідження наслідків і результатів впровадження цього документу є самостійним значним за обсягом об'єктом дослідження. При цьому, зазначаючи побіжно, відтепер в ЄС можуть передаватися персональні дані до третіх країн лише за умови позитивного рішення Європейської комісії щодо відповідності цих країн високим стандартам

захисту персональних даних. Європейські компанії тепер не мають права передавати дані безпосередньо органам влади в США або іншим структурам без угоди про правову допомогу між ЄС і відповідною країною. Регламент включає ряд організаційних змін у сфері захисту персональних даних. Зокрема, він передбачає створення посади «контролера» та «процесора» персональних даних, які обов'язково повинні існувати в компаніях зі штатом персоналу більше 250 осіб, а також в державних установах. Серйозним досягненням у розрізі захисту прав і свобод людини стало закріплення права особи на «забуття».

Висновки. У результаті аналізу можна стверджувати, що визначення терміну «Інтернет» базується на технічних і соціальних критеріях. Схожий підхід можна спостерігати і в науковій літературі, і законодавстві, які розрізняють об'єкти правового регулювання в мережі Інтернет: технічне регулювання, пов'язане з визначенням основних принципів та параметрів роботи мережі; регулювання відносин, що виникають при використанні Інтернету фізичними та юридичними особами. Подальше вдосконалення нормативного забезпечення функціонування Інтернету потребує інтеграції міжнародних стандартів та залучення всіх зацікавлених сторін до формування адаптивної правової системи, що ефективно реагуватиме на виклики сучасності.

Література:

1. Children's Online Privacy Protection Act (COPPA). URL: <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa> (дата звернення: 01.10.2025).
2. Український форум з управління Інтернетом. Internet Governance Forum. URL: <https://igf-ua.org/> (дата звернення: 01.10.2025).
3. Заярний О.А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 700 с.
4. Про телекомунікації: Закон України № 1280-IV від 18.11.2003: станом на 01.01.2022 (втратив чинність). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
5. Про електронні комунікації: Закон України № 1089-IX від 16.12.2020: станом на 29.07.2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n2246> (дата звернення: 01.10.2025).
6. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України № 80/94-ВР від 05.07.1994: станом на 01.07.2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
7. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України № 80/94-ВР від 05.07.1994: станом на 05.07.1994 (втратив чинність). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80/ed19940705#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
8. Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 02.10.1992: станом на 27.07.2025. *Верховна Рада*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20250727#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

9. Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 02.10.1992: станом на 02.10.1992 (втратив чинність). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed19921002#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

10. Баранов О. Інтернет і право: об'єкт і предмет регулювання. *Вісник НТУ «КПІ»*. 2011. № 3. С. 25-32.

11. Павленко Б.О., Бондаренко М.О. Нормативно-правові основи функціонування світової Інтернет-мережі. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 86-91.

12. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України № 3 від 04.01.2002: станом на 25.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2025).

13. Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) з додатковими протоколами: конвенція від 07.09.2005. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 01.10.2025).

14. Директива Європейського парламенту і Ради про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (ЄС) 2016/1148: директива від 06.07.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text (дата звернення: 01.10.2025).

15. General Data Protection Regulation – the official PDF of the Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation) in the current version. URL: <https://gdpr-info.eu/> (дата звернення: 01.10.2025).

References:

1. Federal Trade Commission. (n.d.). Children's Online Privacy Protection Act (COPPA). <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa>

2. Ukrainian Internet Governance Forum. (n.d.). Internet Governance Forum [in Ukrainian]. <https://igf-ua.org/>

3. Zayarnyi, O. A. (2017). Legal support for the development of the information sphere of Ukraine: Administrative-delict aspect [Monograph] [in Ukrainian]. Kyiv: Helvetika Publishing House.

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). On telecommunications (Law No. 1280-IV, as of January 18, 2003; repealed) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). On electronic communications (Law No. 1089-IX, as of December 16, 2020) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n2246>

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994). On protection of information in information and telecommunication systems (Law No. 80/94-VR, as of July 5, 1994) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994). On protection of information in information and telecommunication systems (Law No. 80/94-VR; repealed) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80/ed19940705#Text>

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). On information (Law No. 2657-XII, as of October 2, 1992) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20250727#Text>

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). On information (Law No. 2657-XII; repealed) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed19921002#Text>

10. Baranov, O. (2011). Internet and law: Object and subject of regulation. Bulletin of NTU "KPI", 3, 25–32 [in Ukrainian].

11. Pavlenko, B. O., & Bondarenko, M. O. (2018). Legal foundations of the functioning of the global Internet network. Legal Horizons, 12(25), 86–91 [in Ukrainian].

12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2002). On the procedure for publishing information about the activities of executive authorities on the Internet (Resolution No. 3, as of January 4, 2002) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>

13. Council of Europe. (2005). Convention on Cybercrime (Budapest Convention) with Additional Protocols (September 7, 2005) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

14. European Parliament & Council. (2016). Directive (EU) 2016/1148 on measures for a high common level of security of network and information systems across the Union (July 6, 2016) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text

15. European Union. (2016). General Data Protection Regulation (GDPR, Regulation EU 2016/679). <https://gdpr-info.eu/>

Стаття надійшла до друку 10 жовтня 2025 року

УДК 351.77:614.2
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A13

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Француз-Яковець Т.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: tafrantsuzya@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1224-346X>*

Мунька О.М.,

*аспірант Університету економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>*

LEGAL MECHANISMS FOR MODERNIZING REHABILITATION ASSISTANCE IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Frantsuz-Yakovets T.A.,

*Doctor of Laws Sciences, Professor;
Professor of Department of State Legal Disciplines
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: tafrantsuzya@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1224-346X>*

Munka O.M.,

*Postgraduate student of the University of Economics and Law «KROK»
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: MunkaOM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7770-1778>*

Анотація. Стаття присвячена аналізу правових механізмів модернізації системи реабілітаційної допомоги в Україні в умовах воєнного стану. Досліджуються ключові аспекти нормативно-правової реформи, яка передбачає стратегічний відхід від традиційної медико-біологічної моделі, орієнтованої переважно на нозологічний діагноз та статус інвалідності, і впровадження сучасної біопсихосоціальної парадигми. Ця модель ставить у центр уваги пацієнта як активного учасника реабілітаційного процесу, враховуючи його функціональні можливості, потреби, соціальну інтеграцію та якість життя.

У статті розглянуто правові засади формування цілісної системи реабілітаційної допомоги, зокрема значення Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», підзаконних актів і нормативних документів, що регламентують діяльність мультидисциплінарних реабілітаційних команд (МДРК). Наголошено на впровадженні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) як основного інструменту оцінки стану пацієнта, планування інтервенцій та оцінки ефективності реабілітаційних заходів. Акцентується увага на юридичному закріпленні ролі мультидисциплінарних команд у забезпеченні цілісності та наступності реабілітаційного маршруту, а також на важливості інтеграції медичного та соціального секторів у процесі відновлення пацієнта.

Особлива увага приділяється впровадженню цифрових технологій у сфері реабілітації, зокрема електронному оформленню документів на забезпечення допоміжними засобами, що підвищує прозорість, оперативність і безперервність надання послуг. Також розглядається фінансовий механізм забезпечення реабілітаційних послуг через Програму медичних гарантій та застосування пакетного підходу до оплати, що дозволяє стимулювати заклади охорони здоров'я на надання якісних та доступних послуг.

У статті виділено основні проблеми та виклики реформи, зокрема паралельне існування Індивідуального реабілітаційного плану (ІПІ) та Індивідуальної програми реабілітації (ІПР), нормативні обмеження доступу до інтенсивної реабілітації, нерівномірність інфраструктурного забезпечення та нестачу кваліфікованих фахівців. Зроблено висновок, що успіх реформи залежить від подальшого усунення нормативних прогалин, зміцнення міжвідомчої взаємодії, модернізації інфраструктури та забезпечення сталого фінансування.

Ключові слова: реабілітаційна допомога, правові механізми, воєнний стан, права людини, цифровізація охорони здоров'я, соціальна інтеграція.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. The article is devoted to the analysis of legal mechanisms for modernizing the rehabilitation assistance system in Ukraine under martial law. It examines key aspects of regulatory and legal reform, which involves a strategic shift away from the traditional medical-biological model, focused primarily on nosological diagnosis and disability status, and the introduction of a modern biopsychosocial paradigm. This model focuses on the patient as an active participant in the rehabilitation process, taking into account their functional abilities, needs, social integration, and quality of life.

The article discusses the legal basis for the formation of a comprehensive rehabilitation care system, in particular the significance of the Law of Ukraine «On Rehabilitation in the Field of Health Care», subordinate acts, and regulatory documents governing the activities of multidisciplinary rehabilitation teams (MDRT). Emphasis is placed on the implementation of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) as the main tool for assessing the patient's condition, planning interventions, and evaluating the effectiveness of rehabilitation measures. Attention is focused on the legal consolidation of the role of multidisciplinary teams in ensuring the integrity and continuity of the rehabilitation pathway, as well as on the importance of integrating the medical and social sectors in the patient's recovery process.

Particular attention is paid to the introduction of digital technologies in the field of rehabilitation, in particular, the electronic processing of documents for the provision of assistive devices, which increases the transparency, efficiency, and continuity of service delivery. The article also examines the financial mechanism for providing rehabilitation services through the Medical Guarantees Program and the use of a package approach to payment, which encourages healthcare facilities to provide high-quality and affordable services.

The article highlights the main problems and challenges of the reform, in particular the parallel existence of the Individual Rehabilitation Plan (IRP) and the Individual Rehabilitation Program (IRP), regulatory restrictions on access to intensive rehabilitation, uneven infrastructure provision, and a shortage of qualified specialists. It concludes that the success of the reform depends on further elimination of regulatory gaps, strengthening interagency cooperation, modernizing infrastructure, and ensuring sustainable financing.

Key words: rehabilitation assistance, legal mechanisms, martial law, human rights, digitalization of healthcare, social integration.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 9.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила різке зростання потреби в реабілітаційній допомозі та виявила системні прогалини у її правовому регулюванні. Попри започатковану реформу, що орієнтується на сучасну біопсихосоціальну модель, правові механізми організації та реалізації реабілітаційних послуг залишаються недостатньо узгодженими між медичним і соціальним секторами. Паралельне існування різних форм документування, нерівномірність доступу до інтенсивної реабілітації, обмеження інфраструктурних можливостей та недосконалість фінансових інструментів створюють бар'єри для ефективного відновлення пацієнтів, зокрема військовослужбовців та цивільних, постраждалих внаслідок бойових

дій. У цих умовах актуальним є комплексний аналіз діючих правових механізмів модернізації реабілітаційної системи та визначення напрямів їх удосконалення з урахуванням викликів воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наявних нормативно-правових актах, урядових документах та професійних аналітичних матеріалах висвітлено ключові напрями реформування реабілітаційної системи в Україні, зокрема впровадження сучасних стандартів, оновлення підходів до планування реабілітації, роботу мультидисциплінарних команд та фінансування послуг у межах медичних гарантій. Окремі публікації розкривають проблеми організації реабілітаційної допомоги, розвиток цифрових інструментів, інтеграцію ICF

та удосконалення документаційних процедур.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявні нормативні зміни та професійні напрацювання, питання комплексної оцінки ефективності правових механізмів модернізації реабілітаційної системи в умовах воєнного стану залишаються недостатньо опрацьованими. Недостатньо досліджено узгодженість медичних і соціальних підходів, практичну реалізацію біопсихосоціальної моделі, а також реальні бар'єри доступу до реабілітаційних послуг для постраждалих під час війни.

Мета статті. Метою статті є аналіз діючих правових механізмів модернізації реабілітаційної допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова реформа системи реабілітаційної допомоги в Україні стала однією з наймасштабніших і найструктурніших трансформацій у сфері охорони здоров'я за роки незалежності. Її сутнісною новизною є переорієнтація із застарілої медико-біологічної моделі, що десятиліттями фокусувалася переважно на нозологічному діагнозі й статусі інвалідності, на сучасну біопсихосоціальну парадигму, яка розглядає людину через призму функціонування, участі та контекстуальних факторів. Цей концептуальний перехід, закріплений у національному законодавстві, означає відмову від трактування пацієнта як пасивного об'єкта лікування та зміщення акценту на його реальні життєві потреби, потенціал відновлення, рівень активності та можливості інтеграції в соціальне середовище.

Таке переосмислення стало підґрунтям для формування цілісної системи реабілітації, правове регулювання якої починається на рівні Конституції України та Основ законодавства про охорону здоров'я. Центральне місце посідає Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», що визначає організаційні, фінансові та юридичні засади надання реабілітаційної допомоги, встановлює вимоги до професійної діяльності фахівців та закріплює національну

орієнтацію на міжнародні стандарти [1]. Особливу увагу закон приділяє гармонізації національного законодавства з нормами ВООЗ, що засвідчує прагнення України інтегруватися до глобального реабілітаційного простору, уніфікувати підходи до оцінки стану пацієнтів і забезпечити високу якість медичних послуг.

Важливим інструментом такої гармонізації є впровадження міжнародної термінології та методологічних підходів. Запровадження міжнародних словників ВООЗ, нових медичних спеціальностей і реабілітаційних напрямів є не просто зміною назв – це трансформація змісту клінічної взаємодії, способів документування, інтерпретації реабілітаційних потреб та вибору інтервенцій. Єдина професійна мова дозволяє підвищити точність комунікації, забезпечити прозорість реабілітаційного процесу та створити можливості для міжнародної співпраці.

У цьому контексті ключове місце займає Фізична та реабілітаційна медицина (ФРМ), яка отримала чітке юридичне визначення як комплексна система втручання, спрямованих на відновлення функціонування людини, підтримку її самостійності, участі в соціальному житті та профілактику погіршення стану. Правове регулювання підкреслює, що реабілітація не є окремим етапом після лікування, а безперервним процесом, інтегрованим у весь шлях пацієнта, від гострої фази захворювання до повернення до громади. У межах цієї концепції особливе значення має системне врахування поведінкових, когнітивних, соціальних і середовищних чинників, що впливають на функціонування людини [2].

Законодавство визначає суб'єктів реабілітаційної допомоги та встановлює стандарти діяльності мультидисциплінарної реабілітаційної команди. Лікар ФРМ, фізичний терапевт, ерготерапевт, психолог, логопед, протезист-ортезист та інші фахівці працюють на основі міжпрофесійної взаємодії, формуючи індивідуальну траєкторію відновлення пацієнта. Юридичне закріплення ролі МДРК є важливим елементом реформи, оскільки

воно забезпечує цілісність, наступність і системність реабілітаційного маршруту.

Важливу роль у системі відіграє впровадження Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ). Вона стала обов'язковим інструментом оцінки стану пацієнта та виступає фундаментом для планування реабілітаційних втручань [3]. Завдяки МКФ фокус зміщується з хвороби на функціональні можливості, а реабілітаційні цілі формулюються у прикладних категоріях, які відображають здатність людини виконувати конкретні дії. Це забезпечує більш точний відбір інтервенцій, а також дозволяє відстежувати їх ефективність у динаміці.

Реалізація закону забезпечується широким масивом підзаконних актів, серед яких особливе місце займає Порядок організації надання реабілітаційної допомоги. Він регламентує структуру реабілітаційного маршруту, механізми взаємодії фахівців, вимоги до проведення оцінки функціонування та правила формування Індивідуального реабілітаційного плану. Документування реабілітаційного процесу здійснюється через форму № 044-1, яка фіксує дані про первинну, етапну та заключну оцінку стану пацієнта та є підставою для визначення обсягу допомоги [5].

Одним із найбільш дискусійних елементів нормативного регулювання є наказ МОЗ № 915, що встановлює протипоказання до надання реабілітаційної допомогивисокогообсягу[6]. Незважаючи на мету забезпечити безпечність пацієнта та ефективність використання ресурсів, цей документ інколи обмежує доступ до інтенсивної реабілітації, що викликає фахові дискусії щодо необхідності його оновлення відповідно до сучасних клінічних рекомендацій.

Суттєвим викликом залишається співіснування двох документів – Індивідуального реабілітаційного плану (ІРП), що формується МДРК, та Індивідуальної програми реабілітації (ІПР), яку складають органи МСЕК або ЛКК. Вони мають різну мету та юридичну силу, що створює складнощі у

взаємодії медичного та соціального секторів, а також збільшує адміністративне навантаження на пацієнтів. Саме тому однією зі стратегічних задач реформи є уніфікація цих документів та створення єдиного реабілітаційного маршруту.

В умовах воєнного стану особливо актуальним є удосконалення системи забезпечення допоміжними засобами. Цифровізація процесів, розпочата з впровадження електронного оформлення документів на протезування для ветеранів, демонструє ефективність і потенціал для майбутнього масштабування на всю сферу ДЗР. У поєднанні з розвитком електронної системи охорони здоров'я такі інструменти можуть забезпечити прозорість, оперативність і безперервність реабілітаційного маршруту.

Фінансування реабілітаційних послуг здійснюється через Програму медичних гарантій, а НСЗУ застосовує пакетний механізм оплати з урахуванням інтенсивності та складності втручань. Це дозволяє формувати більш справедливий фінансові стимули для закладів, підтримувати високий рівень якості послуг та забезпечувати доступність реабілітації для широких верств населення. Зростання фінансування, що у 2024 році сягнуло понад 1,9 млрд грн, свідчить про стратегічний пріоритет реабілітації для держави [9].

У практичній площині реформа стикається з низкою інфраструктурних і кадрових викликів. Нерівномірність забезпечення обладнанням, потреба у великій кількості підготовлених фахівців, необхідність створення центрів досконалості та розбудови мережі реабілітаційних відділень – це ті фактори, які визначають темп модернізації галузі. Водночас відсутність належної взаємодії між медичною та соціальною сферами гальмує процес реінтеграції пацієнтів, адже рекомендації щодо адаптації житла чи робочого місця часто залишаються нереалізованими через відсутність чітких фінансово-правових механізмів.

Узагальнюючи, можна зазначити, що Україна здійснила суттєвий крок у

напрямі модернізації системи реабілітаційної допомоги, однак подальший прогрес залежить від здатності забезпечити цілісну міжвідомчу взаємодію, усунути нормативні прогалини, модернізувати інфраструктуру та забезпечити сталість фінансування. У центрі цієї реформи перебуває людина та її право на гідне, активне та повноцінне життя навіть у складних умовах воєнного стану.

Висновки. Модернізація системи реабілітаційної допомоги в Україні в умовах воєнного стану стала ключовим напрямом державної політики у сфері охорони здоров'я, що спирається на комплексні правові, організаційні та фінансові механізми. Проведена нормативно-правова реформа засвідчила відхід від фрагментарного та застарілого підходу до реабілітації й запровадження сучасної біопсихосоціальної моделі, яка ставить у центр людини її функціональні можливості, потреби та право на повноцінне життя. Закріплення цієї парадигми на законодавчому рівні створило правові передумови для формування цілісної, структурно узгодженої та орієнтованої на міжнародні стандарти системи реабілітаційної допомоги.

Важливим досягненням є системна інтеграція міжнародної термінології, класифікацій та методологій, насамперед Міжнародної класифікації функціонування, яка стала основою для оцінки реабілітаційних потреб і планування інтервенцій. Запровадження нових медичних спеціальностей і розвиток мультидисциплінарної реабілітаційної команди забезпечили перехід до міжпрофесійної моделі взаємодії, що підвищує якість, точність і безперервність надання допомоги.

Разом з тим реформа потребує

подальшого вдосконалення. Одним із системних викликів залишається паралельне існування Індивідуального реабілітаційного плану та Індивідуальної програми реабілітації, що ускладнює взаємодію медичної й соціальної сфер. Також дискусійним є нормативне регулювання обсягів реабілітаційної допомоги, зокрема положення наказу МОЗ № 915, який потребує актуалізації відповідно до сучасної клінічної практики. В умовах воєнного стану особливо загострюються проблеми інфраструктурної нерівності, недостатнього кадрового забезпечення та потреби у швидкій цифровізації реабілітаційних процесів.

Фінансування через Програму медичних гарантій демонструє позитивну динаміку, однак для стійкого розвитку галузі необхідна подальша оптимізація фінансових механізмів, розширення підтримки реабілітаційних закладів та належне забезпечення допоміжними засобами, особливо для військовослужбовців і постраждалих цивільних.

Загалом здійснена реформа сформувала фундамент для побудови ефективної системи реабілітаційної допомоги, здатної відповідати викликам воєнного часу та забезпечувати громадянам доступ до якісних послуг. Подальший розвиток галузі залежить від послідовності в реалізації правових змін, зміцнення міжвідомчої координації, модернізації інфраструктури та утвердження людиноцентричного підходу як базової цінності державної політики. У центрі цих трансформацій залишається людина, її право на гідне відновлення та повернення до активного життя, що є особливо важливим у період глибоких суспільних потрясінь та воєнних викликів.

Література:

1. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
2. Фізична та реабілітаційна медицина в Україні: проблеми та перспективи. «Український науково-дослідний інститут реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України». *Офіційний вебсайт*. URL: <https://kurort.gov.ua/novini/fizichna-ta-reabilitatsijna-meditsina/>.
3. Про затвердження плану заходів із впровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 27.12.2017 № 1008-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2017-p#Text> (дата звернення: 20.11.2025).

4. Розвиток стандартів медичної допомоги та медичної реабілітації в Україні: диджиталізація, інновації та стратегічні пріоритети. *Український Медичний Часопис - новини медицини і здоров'я*. Медична практика в Україні. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-261740-rozvitok-standativ-medichnoyi-dopomogi-ta-medichnoyi-reabilitatsiyi-v-ukrayini-didzhitalizatsiya-innovatsiyi-ta-strategichni-prioriteti>.

5. Форма первинної облікової документації № 044-1 «Результати обговорень мультидисциплінарної реабілітаційної команди стосовно особи, яка потребує реабілітації» та Інструкція щодо її заповнення : Наказ МОЗ України від 17.05.2023 № 915 : станом на 13 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1161-23#Text> (дата звернення: 20.11.2025).

6. Про затвердження Переліку протипоказань для надання реабілітаційної допомоги високого обсягу особі, яка потребує реабілітації, у стаціонарному відділенні після гострої та довготривалої реабілітації та внесення зміни до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 року № 110 : Наказ МОЗ України від 17.05.2023 № 915. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-23#Text> (дата звернення: 20.11.2025).

7. Індивідуальний реабілітаційний план. Медична справа. URL: <https://medplatforma.com.ua/article/17424-individualniy-reabilitatsiyniy-plan>.

8. Національна соціальна сервісна служба - Індивідуальна програма реабілітації. *Головна. Національна соціальна сервісна служба України*. URL: <https://nssu.gov.ua/news/indyvidualna-prohrama-reabilitatsii>.

9. Як оплачуються послуги з реабілітації у Програмі медичних гарантій. *Український Медичний Часопис*. Suche – Microsoft Bing. URL: <https://umj.com.ua/uk/novyna-257702-yak-oplachuyutsya-poslugi-z-reabilitatsiyi-u-programi-medichnih-garantij>.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). On rehabilitation in the field of healthcare (Law No. 1053-IX, as of December 3, 2020) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>

2. Ukrainian Research Institute of Rehabilitation and Balneology, Ministry of Health of Ukraine. (n.d.). Physical and rehabilitation medicine in Ukraine: Problems and prospects [in Ukrainian]. <https://kurort.gov.ua/novini/fizichna-ta-reabilitatsijna-meditsina/>

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). On approval of the plan of measures for the implementation in Ukraine of the International Classification of Functioning, Disability and Health and the International Classification of Functioning, Disability and Health of Children and Adolescents (Order No. 1008-p, December 27, 2017) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2017-p#Text>

4. Ukrainian Medical Journal. (n.d.). Development of standards of medical care and medical rehabilitation in Ukraine: Digitalization, innovations, and strategic priorities [in Ukrainian]. <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-261740-rozvitok-standativ-medichnoyi-dopomogi-ta-medichnoyi-reabilitatsiyi-v-ukrayini-didzhitalizatsiya-innovatsiyi-ta-strategichni-prioriteti>

5. Ministry of Health of Ukraine. (2023). Primary accounting form No. 044-1 “Results of discussions of the multidisciplinary rehabilitation team regarding a person in need of rehabilitation” and instruction for its completion (Order No. 915, May 17, 2023; as of June 13, 2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1161-23#Text>

6. Ministry of Health of Ukraine. (2023). On approval of the list of contraindications for providing high-volume rehabilitation assistance to a person in need of rehabilitation in inpatient departments after acute and long-term rehabilitation, and amendment to Order No. 110 of February 14, 2012 (Order No. 915, May 17, 2023) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-23#Text>

7. MedPlatforma. (n.d.). Individual rehabilitation plan [in Ukrainian]. <https://medplatforma.com.ua/article/17424-individualniy-reabilitatsiyniy-plan>

8. National Social Service of Ukraine. (n.d.). Individual rehabilitation program [in Ukrainian]. <https://nssu.gov.ua/news/indyvidualna-prohrama-reabilitatsii>

9. Ukrainian Medical Journal. (n.d.). How rehabilitation services are paid under the Medical Guarantees Program [in Ukrainian]. <https://umj.com.ua/uk/novyna-257702-yak-oplachuyutsya-poslugi-z-reabilitatsiyi-u-programi-medichnih-garantij>

Стаття надійшла до друку 25 листопада 2025 року

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СВОБОДИ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Костенко Д.В.,

аспірант Університету «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: kostenkodv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2370-7831>

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF FREEDOM OF INFORMATION AND THEIR APPLICATION IN EMERGENCY SITUATIONS

Kostenko D.V.,

Postgraduate of «KROK» University

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: kostenkodv@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2370-7831>

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових стандартів свободи інформації та особливостям їх застосування в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема під час воєнного стану в Україні. Визначено, що свобода інформації є ключовим елементом системи прав людини та основою демократичного устрою держави, яка забезпечує прозорість діяльності влади, суспільний контроль та довіру громадян до інституцій. Показано, що в умовах воєнного стану постає складне завдання – зберегти баланс між необхідністю обмеження певних прав задля гарантування національної безпеки та обов'язком держави забезпечувати доступ громадян до суспільно важливої інформації. На підставі аналізу положень Йоганнесбурзьких, Сіракузьких і Паризьких принципів, а також норм міжнародного права та національного законодавства України обґрунтовано, що будь-які обмеження права на інформацію мають бути законними, переслідувати легітимну мету та бути необхідними у демократичному суспільстві.

У роботі здійснено порівняльний аналіз міжнародних та національних правових норм, що регулюють реалізацію права на доступ до інформації, з урахуванням практики Ради Європи, ОБСЄ, ЮНЕСКО та рішень Європейського суду з прав людини. Досліджено стратегічні документи України у сфері інформаційної та державної безпеки, зокрема Стратегію забезпечення державної безпеки (Указ Президента № 56/2022) і Стратегію інформаційної безпеки (Указ Президента № 685/2021), що формують нормативну основу для регулювання інформаційних процесів під час кризових станів. Представлено результати емпіричного аналізу динаміки реалізації права на доступ до публічної інформації у 2022–2024 роках, які демонструють поступове зростання відкритості державних інституцій навіть у період війни. Запропоновано концептуальні напрями вдосконалення механізмів правового забезпечення свободи інформації, що включають уніфікацію процедур обмеження доступу, впровадження стандартів оцінки пропорційності обмежень та підвищення ефективності судового контролю.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації теоретичних засад свободи інформації в надзвичайних умовах та обґрунтуванні необхідності інтеграції міжнародних стандартів у правову систему України. Практична значущість дослідження визначається можливістю використання його результатів у діяльності органів державної влади, при підготовці проектів законів, навчальних програм із міжнародного права та прав людини.

Ключові слова: свобода інформації, доступ до публічної інформації, воєнний стан, міжнародні стандарти, інформаційна безпека, пропорційність обмежень, права людини, надзвичайні ситуації.

Формул: 0; **рис.:** 1, **табл.:** 1, **бібл.:** 20.

Abstract. The article analyzes international legal standards of freedom of information and the peculiarities of their application in emergency situations, particularly during martial law in Ukraine. It is emphasized that freedom of information is a cornerstone of democratic governance and a fundamental human right ensuring

transparency, accountability, and citizens' trust in state institutions. Under the conditions of martial law, the state faces the challenge of maintaining a balance between safeguarding national security and upholding the public's right to access socially significant information. Based on the analysis of the Johannesburg, Siracusa, and Paris Principles, as well as international and national legal acts, the study substantiates that any restriction on the right to information must be lawful, pursue a legitimate aim, and be necessary in a democratic society.

The paper presents a comparative analysis of international and national regulations governing access to information, taking into account the practices of the Council of Europe, OSCE, UNESCO, and the European Court of Human Rights. It also examines Ukraine's strategic policy documents in the field of information and state security – the Strategy for Ensuring State Security (Presidential Decree No. 56/2022) and the Strategy for Information Security (Presidential Decree No. 685/2021). Empirical analysis of data from 2022–2024 demonstrates a gradual increase in openness of public authorities despite wartime conditions. The research proposes conceptual directions for improving legal mechanisms of information freedom, including harmonization of restriction procedures, implementation of proportionality assessment standards, and strengthening judicial oversight.

The scientific novelty lies in the systematic approach to defining theoretical and legal foundations of freedom of information during emergencies and in substantiating the need for deeper integration of international norms into Ukraine's legal framework. The practical significance of the study consists in the potential use of its findings in lawmaking, governance, and educational programs in the field of human rights and international law.

Key words: freedom of information, access to public information, martial law, international standards, information security, proportionality of restrictions, human rights, emergencies.

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 1, bibl.: 20.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики, зокрема воєнні конфлікти, пандемії, інформаційні атаки та гібридні загрози, зумовлюють необхідність переосмислення ролі права на свободу інформації як одного з ключових прав людини, що визначає рівень демократичного розвитку суспільства. В умовах надзвичайних ситуацій, коли держава змушена обмежувати окремі права громадян задля забезпечення національної безпеки, постає складне завдання – зберегти баланс між суспільною безпекою та свободою інформації [1; 2; 6].

В Україні, як і в багатьох демократичних державах, доступ до інформації розглядається не лише як інструмент реалізації свободи слова, а й як фундаментальний механізм контролю суспільства за діями влади. Водночас введення воєнного стану, застосування інформаційних обмежень та підвищення рівня секретності даних створили низку проблем, пов'язаних із дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини [5; 7].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми, тобто актуальність зумовлена тим, що сучасні інформаційні війни, масові кампанії дезінформації та кібератаки стали частиною гібридних стратегій впливу на громадську свідомість. У таких умовах держава змушена одночасно забезпечувати інформаційну

безпеку і гарантувати реалізацію конституційного права громадян на отримання достовірної інформації [3; 6]. Цей дуалізм створює унікальну правову дилему, яка потребує глибокого наукового аналізу, спрямованого на пошук оптимальних механізмів правового врегулювання у сфері доступу до інформації в кризових умовах.

Питання дотримання міжнародних стандартів у сфері свободи інформації в надзвичайних ситуаціях є предметом постійної уваги міжнародних організацій – Ради Європи, ОБСЄ, ЮНЕСКО, а також Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював важливість пропорційності обмежень інформаційних прав у надзвичайних обставинах [17; 18; 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження українських науковців (О. Турченко, В. Фурман, В. Кучер, В. Цололо, Д. Філіпський та ін.) демонструють, що забезпечення права на інформацію в умовах воєнного стану залишається однією з найскладніших проблем правозастосовної практики, що потребує чіткого методологічного підходу та гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами [1; 2; 4]. Погоджуючись із зазначеними авторами, варто підкреслити, що складність правозастосування зумовлена не

лише обмеженнями воєнного часу, а й недостатньою адаптацією національного законодавства до міжнародних стандартів пропорційності. Саме тому аналіз їхніх підходів підтверджує необхідність комплексного перегляду існуючих процедур доступу до інформації.

Питання забезпечення права на доступ до публічної інформації та дотримання стандартів свободи слова в умовах надзвичайних ситуацій активно досліджується в українській і міжнародній науковій літературі. У працях О. Турченко та В. Фурмана розглядаються проблеми правового обмеження доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану, підкреслюється складність пошуку балансу між національною безпекою і правом громадян на відкритість державних даних [1]. Автор поділяє позицію зазначених дослідників, оскільки обмеження доступу справді має застосовуватися лише в межах, необхідних для захисту життєво важливих інтересів держави, і не повинно трансформуватися у надмірну закритість органів влади.

В. Кучер у своїх дослідженнях звертає увагу на взаємозв'язок між інформаційною безпекою, правами людини та конституційними гарантіями під час воєнних дій [2]. Цей підхід видається обґрунтованим, адже саме баланс між інформаційною безпекою та правами людини визначає якість правової політики держави в умовах кризових станів.

Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу «Інформаційна агресія в сучасному світі: правовий аналіз та протидія» (м. Харків, 2024 р.) узагальнюють новітні тенденції інформаційного впливу на суспільство, що вимагають вироблення оновлених правових підходів до регулювання доступу до інформації [3]. Значну увагу цим питанням приділено й у працях В. Цололо та Д. Філіпського, які розглядають права людини як інструмент обмеження державної влади, наголошуючи на потребі правової пропорційності обмежень [4]. Погоджуємося з їхнім висновком, оскільки саме принцип пропорційності є

ключовим у визначенні допустимих меж державного втручання у сферу доступу до інформації.

Важливе нормативне підґрунтя становлять акти Ради національної безпеки і оборони України, схвалені указами Президента № 56/2022 та № 685/2021, якими затверджено Стратегію забезпечення державної безпеки та Стратегію інформаційної безпеки. Ці документи визначають пріоритети державної політики у сфері захисту інформаційного простору й підкреслюють роль держави у формуванні відповідального інформаційного середовища [5; 7].

Наукові статті Д. Смотрича та Л. Браїлко [6] окреслюють загрози національній безпеці, що виникають унаслідок інформаційної агресії, підкреслюючи необхідність формування єдиної системи комунікацій між державними інституціями та громадськістю. Ці висновки імпонують загальній дослідницькій логіці, оскільки вони підтверджують, що забезпечення права на інформацію неможливе без врахування ризиків гібридного впливу. Публікації І. Пилипіва [8] порушують проблематику відкритих даних, наголошуючи, що надмірне обмеження доступу до публічної інформації може призвести до втрати довіри до влади. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки довіра до інституцій формується через передбачуваність і послідовність державної політики у сфері відкритості даних.

Практичний вимір забезпечення інформаційної безпеки висвітлено у спільній заяві Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства оборони України та представників ЗМІ (2022 р.), яка містить рекомендації щодо взаємодії держави й медіа під час війни [9], а також у матеріалах Центру демократії та верховенства права, де наголошено на правових аспектах кримінальної відповідальності за розголошення військової інформації [10].

Окремий пласт досліджень присвячений теоретико-методологічним аспектам міжнародного інформаційного права.

Монографія А. Пазюка «Міжнародне інформаційне право: теорія і практика» [12] узагальнює норми міжнародних договорів, що визначають стандарти свободи вираження поглядів і доступу до інформації. Із позицій кіберправа та цифрової комунікації ці питання розкрито у праці Б. Крейга [13] та дослідженні М. Мюллера, Б. Кюрбіса і К. Паж [14], які аналізують вплив нових медіа на формування інформаційної політики. Зазначені праці формують важливе теоретичне підґрунтя для розуміння того, як цифровізація змінює зміст і межі свободи інформації, що є особливо актуальним для держав у період надзвичайних ситуацій.

Міжнародно-правові стандарти захисту персональних даних та інформаційної етики систематизовано у Handbook on European Data Protection Law, підготовленому FRA, Радою Європи та Європейським наглядовим органом із захисту даних [15]. Універсальні принципи свободи висловлювання, культурного розмаїття та доступу до інформації закріплені у Конвенції ЮНЕСКО про захист і заохочення розмаїття форм культурного самовираження [16], а також у ключових міжнародних документах: Йоганнесбурзьких принципах [17], Сіракузьких принципах [18] і Паризьких мінімальних стандартах прав людини в періоди надзвичайних станів [19]. Ці акти стали основою формування європейських та універсальних стандартів пропорційності обмежень інформаційних прав.

Певні аспекти незалежності судової влади в контексті інформаційних викликів розкрито у публікації European Standards of Judicial Independence [20], а питання свободи вираження поглядів і діяльності медіа під час надзвичайних станів узагальнено в рекомендаціях ОБСЄ [21].

Попри наявність значного наукового й нормативного доробку, недостатньо вивченими залишаються механізми практичної імплементації міжнародно-правових стандартів свободи інформації у правову систему України під час воєнного стану. Особливої уваги

потребує аналіз співвідношення між принципом пропорційності обмежень і правом громадян на доступ до суспільно важливої інформації, що й визначає наукову новизну та мету даної статті.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових стандартів свободи інформації та визначення особливостей їх практичного застосування в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану в Україні. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей і тенденцій у сфері правового регулювання доступу до публічної інформації, встановлення меж допустимих обмежень цього права відповідно до міжнародних актів, а також на визначення шляхів імплементації міжнародних норм у національне законодавство з урахуванням сучасних викликів інформаційної безпеки [1; 2; 5; 12; 17].

Виклад основного матеріалу
Теоретико-правові засади свободи інформації в умовах надзвичайних ситуацій ґрунтуються на доктринальному розмежуванні понять обмеження і відступ (derogation) від зобов'язань держави. Обмеження є постійно діючим інструментом, вмонтованим у норми про свободу вираження і доступ до інформації, та застосовується за трискладовим тестом: передбаченість законом, легітимна мета, необхідність у демократичному суспільстві [18]. Відступ, навпаки, є виключним механізмом на час реальної загрози життю нації і передбачає тимчасову зупинку дії певних зобов'язань за умов суворої пропорційності і недискримінації; його зміст і межі конкретизовані в Паризьких мінімальних стандартах і Йоганнесбурзьких принципах [17; 19]. З огляду на це, під час воєнного стану держава має обирати найменш інтенсивний засіб втручання: спершу інструменти обмеження зі збереженням ядра права, і лише за об'єктивної неможливості – тимчасові відступи із чіткими гарантіями перегляду [17–19; 21]. Вважаємо, що таке розмежування концептуально важливим, адже воно дозволяє уникати практики необґрунтованого розширення державних повноважень під виглядом захисту національної безпеки.

Зміст принципу законності у сфері інформаційних прав охоплює не тільки наявність формальної правової підстави, але й вимоги якості закону: достатньої визначеності, передбачуваності наслідків, доступності для адресата; ці критерії необхідні, аби особа могла оцінити правомірність поширення/отримання інформації в умовах підвищених безпекових ризиків [18; 21]. Легітимна мета в контексті надзвичайних ситуацій найчастіше пов'язана з національною безпекою та громадським порядком, однак навіть у таких випадках не допускається абстрактне посилення на «загрозу» без конкретизації можливої шкоди та зважування суспільного інтересу в доступі до відомостей [17; 18; 21]. Критерій необхідності вимагає доведення того, що втручання є пропорційним у вузькому сенсі: не перевищує того, що потрібно для досягнення мети, і що менш обтяжливі альтернативи були розглянуті і непридатні у конкретних обставинах [17; 18; 21]. На нашу думку, саме вимога передбачуваності правового регулювання є критичною для періоду надзвичайних ситуацій, оскільки вона мінімізує ризик довільного тлумачення норм органами влади.

У міжнародних актах виокремлено також принцип пріоритету суспільного інтересу у доступі до відомостей, що мають значення для демократичного контролю, запобігання корупції, захисту прав людини чи довкілля; навіть у воєнний час відомості, розкриття яких спрямоване на запобігання серйозним порушенням прав чи зловживанням владою, підлягають посиленому балансу на користь відкритості за умови відсутності конкретної і безпосередньої шкоди [17; 18; 21]. Підтримуємо такий підхід, оскільки без відкритості, спрямованої на протидію порушенням прав, неможливо забезпечити довіру громадян і демократичну легітимність державних рішень. Водночас етика обробки персональних даних і мінімізація даних задають межі для прозорості, що відображено у довіднику з права ЄС про захист даних (FRA/CoE/EDPS), де пропорційність

і цільова обмеженість виступають інтегрованими елементами будь-якої інформаційної політики [15].

Українська модель правового регулювання у воєнний період імплементує зазначені підходи на рівні стратегічних документів. Стратегія забезпечення державної безпеки (Указ № 56/2022) і Стратегія інформаційної безпеки (Указ № 685/2021) визначають засади управління ризиками, превенції інформаційних загроз і взаємодії держави з медіа та громадянами, підкреслюючи потребу уніфікованих процедур комунікації для запобігання дезінформації [5; 7]. У практичному вимірі це супроводжується секторальними актами і публічними роз'ясненнями, як-от спільна заява МКПІ, МОУ та представників ЗМІ від 27.04.2022 щодо етичних і правових меж висвітлення воєнних дій [9], а також правовими настановами щодо кримінальної відповідальності за неправомірне розголошення відомостей про військову допомогу й операції [10]. Доктринально ці підходи підтримуються українськими дослідженнями, де наголошено на потребі гармонізації внутрішніх обмежень із міжнародними стандартами та реальній (а не формальній) перевірці «необхідності і пропорційності» кожного втручання [1; 2; 4; 6].

Зміст свободи інформації охоплює два взаємопов'язані виміри: право на поширення і право на отримання інформації. Перший вимагає від держави утримання від цензури й непропорційних санкцій щодо медіа і користувачів; другий – встановлює позитивний обов'язок забезпечити доступність, своєчасність і повноту публічних даних, а також ефективні процедури їх оскарження [17; 21]. У сфері культурної політики свобода інформації підтримується принципом різноманіття культурних виразів, який підсилює плюралізм джерел і голосів у публічному просторі навіть у періоди криз [16]. Гарантією дотримання стандартів виступає незалежність судової влади, спроможної надавати ефективні засоби юридичного захисту у спорах щодо доступу до інформації [20]. У цьому

контексті незалежний судовий контроль набуває не лише правозахисного, а й превентивного значення, запобігаючи надмірним обмеженням доступу до інформації.

Таким чином, забезпечення цих двох аспектів у комплексі формує реальний рівень інформаційної відкритості держави.

З теоретичної точки зору доцільним є формалізований підхід до оцінки правомірності обмеження: трискладовий тест може бути представлений як функціональна залежність, де кінцевий висновок про допустимість втручання формується з урахуванням сукупності критеріїв та їх вагомості у конкретній ситуації [18].

Забезпечення свободи інформації в умовах надзвичайних ситуацій є однією з ключових проблем сучасного демократичного суспільства. В умовах воєнного стану, інформаційної агресії та зростання загроз національній безпеці

держава змушена застосовувати правові обмеження, покликані гарантувати захист державних інтересів і водночас не порушувати основоположних прав людини.

Як показує аналіз українських і міжнародних джерел, головною тенденцією правового розвитку є пошук пропорційності між безпековими потребами та забезпеченням права громадян на інформацію [1; 2; 6; 12; 17].

У практичній площині реалізація цих стандартів в Україні стикається з низкою викликів: недостатня правова визначеність процедур обмеження інформації, несистемність реагування на запити громадян, а також недосконалість механізмів судового контролю за рішеннями органів влади. Результати аналізу офіційних повідомлень, відкритих даних і судової практики дають можливість виокремити ключові показники стану свободи інформації в період воєнного стану (табл. 1).

Таблиця 1. Оцінка рівня реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану в Україні (2022–2024 рр.)

Показник	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Тенденція	Джерело
Кількість офіційних запитів громадян на отримання публічної інформації	56 200	62 800	69 400	Зростання запитів (+23%)	[9; 10]
Частка задоволених запитів (%)	78	81	82	Поступове покращення	[9]
Частка відмов з міркувань нацбезпеки або воєнної таємниці (%)	15	14	12	Зниження обмежень	[9; 10]
Кількість скарг до суду щодо неправомірних відмов	240	205	190	Поступове скорочення	[10]
Середня тривалість розгляду запитів (днів)	15	14	12	Скорочення строків	[6; 10]
Частка даних, оприлюднених через офіційні вебпортали та систему відкритих даних	61	67	74	Зростання прозорості	[5; 7; 9]
Рівень довіри громадян до офіційних джерел інформації (%)	42	48	54	Позитивна динаміка	[8]

Джерело: узагальнено автором за даними [5–10; 12; 15]

Аналіз наведених показників свідчить, що попри воєнний стан, в Україні поступово вдосконалюється практика реалізації права на доступ до

публічної інформації. Спостерігається зниження кількості відмов у наданні даних та збільшення частки запитів, задоволених органами влади. Це може бути пов'язано

із посиленням контролю з боку медіа та громадських організацій, а також із переходом багатьох державних інституцій на цифрові платформи відкритих даних.

Проте залишаються проблеми, пов'язані із правовою невизначеністю понять «державна таємниця» і «служба інформація», а також відсутністю

ефективного адміністративного механізму оскарження рішень без залучення суду. Така ситуація потребує уніфікації критеріїв пропорційності обмежень, удосконалення практики розсекречення інформації після втрати актуальності та впровадження чітких строків перегляду обмежень доступу [6; 10; 17; 18].

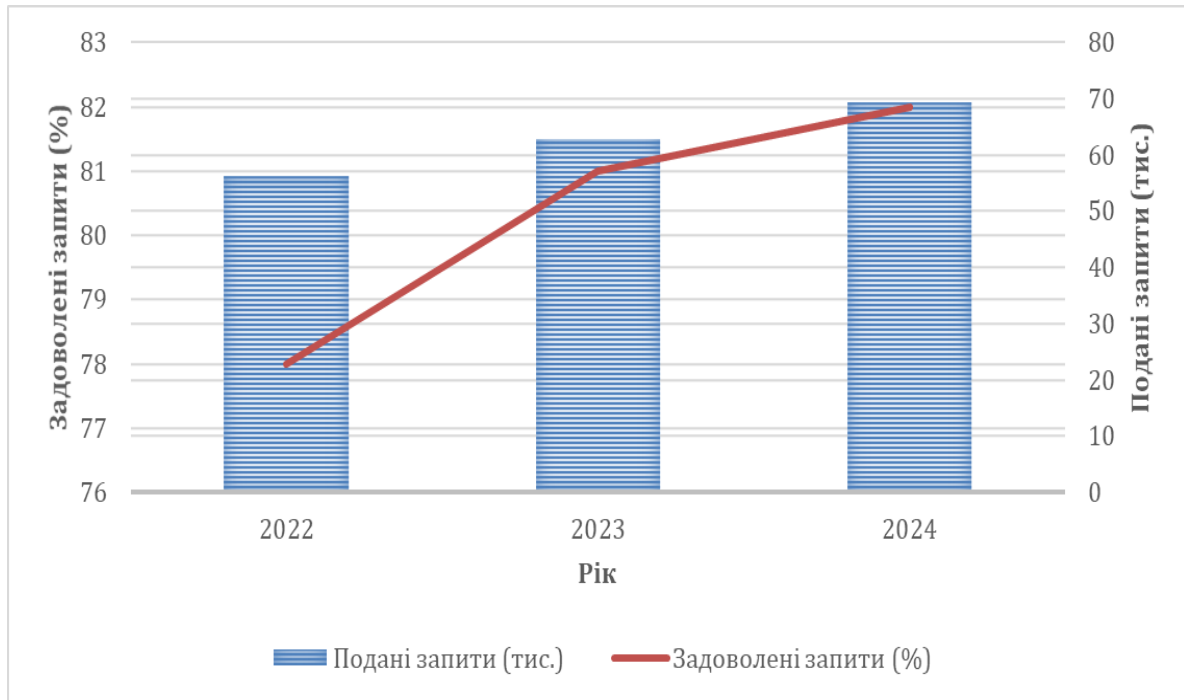

Рис. 1. Динаміка забезпечення права на доступ до публічної інформації в Україні (2022–2024 рр.)

Джерело: узагальнено автором за даними офіційних повідомлень Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства оборони України та Центру демократії і верховенства права [5–10; 12; 15].

Зростання обсягів запитів громадян до органів влади супроводжується поступовим підвищенням рівня їх задоволення. Це свідчить про підвищення відкритості державних інституцій навіть у кризових умовах, що узгоджується з міжнародними стандартами пропорційності обмежень і позитивного зобов'язання держави забезпечувати доступ до інформації [5; 7; 9; 17; 21].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що свобода інформації та право на доступ до публічної інформації є ключовими елементами демократичного правопорядку, які набувають особливого значення в умовах надзвичайних ситуацій. Встановлено, що міжнародно-правові стандарти у цій сфері

ґрунтуються на принципі пропорційності обмежень і балансу між публічними інтересами безпеки та правом громадян на отримання достовірних відомостей. Аналіз положень Йоганнесбурзьких, Сіракузьких і Паризьких принципів показав, що держави можуть тимчасово обмежувати інформаційні права лише за наявності законної мети, правової визначеності й суворой необхідності в демократичному суспільстві [17–19].

Наукова новизна отриманих результатів полягає у систематизації теоретичних підходів до поняття свободи інформації в надзвичайних умовах та у розробленні аналітичної моделі оцінки пропорційності правових обмежень.

Уперше запропоновано структурування показників реалізації інформаційних прав в Україні під час воєнного стану, що дозволяє простежити динаміку відкритості державних інституцій і визначити критичні чинники, які впливають на довіру громадян до офіційних джерел [9; 10; 15].

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих висновків для вдосконалення національної політики у сфері доступу до інформації та забезпечення інформаційної безпеки. Запропоновані рекомендації можуть бути покладені в основу методик оцінювання прозорості державних органів, оновлення внутрішніх регламентів щодо оприлюднення даних та створення стандартизованих форм перевірки правомірності обмежень доступу. Реалізація цих підходів сприятиме підвищенню рівня інституційної довіри, формуванню культури інформаційної відповідальності та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами [5–7; 15; 17; 21].

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у розвитку концепції позитивного зобов'язання держави забезпечувати доступ до інформації навіть у кризових умовах. Доведено, що свобода інформації є не лише негативним правом (утримання від втручання), а й активним

зобов'язком держави створювати ефективні механізми реалізації цього права. Саме такий підхід забезпечує сталість демократичних інститутів і правову визначеність у часи надзвичайних викликів.

Соціально-економічний ефект від впровадження наукових результатів може проявитися у зміцненні довіри до державних інституцій, підвищенні ефективності управлінських рішень, розвитку партнерських відносин між державою, медіа та громадянським суспільством. Зростання рівня прозорості інформаційного середовища також сприятиме інвестиційній привабливості країни, покращенню міжнародного іміджу України та посиленню її позицій у сфері дотримання прав людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні практичних механізмів адаптації міжнародних стандартів до національного законодавства, зокрема у частині цифрової безпеки, обігу персональних даних, алгоритмічної прозорості та запобігання дезінформації. Доцільним є також проведення міждисциплінарних досліджень, що поєднують правові, комунікаційні та інформаційно-технологічні аспекти забезпечення свободи інформації у період воєнних і післявоєнних трансформацій суспільства.

Література:

1. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. С. 107–113. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.05.20.
2. Кучер В. О. Права людини та інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету (електронне видання)*. Серія: Право. 2024. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/21.pdf>
3. Інформаційна агресія в сучасному світі: правовий аналіз та протидія : матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Харків, 21 червня 2024 року) / Комп'ютерна верстка Є. В. Онишко. Харків, 2024. 242 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/11/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F_21.06-%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_compressed.pdf
4. Цололо В. В., Філіпський Д. П. Права людини як інструмент обмеження державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 69. С. 84–88.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377> (дата звернення: 04.11.2025).
6. Смотрич Д., Браїлко Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 121–127.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
8. Пилипів І. Майбутнє відкритих даних під питанням. До якої інформації хоче обмежити доступ дер-

жава. *Економічна правда*. 21.09.2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691717/> (дата звернення: 04.11.2025).

9. Спільна заява Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства оборони України та представників ЗМІ (27.04.2022 р.). URL: https://mkip.gov.ua/news/7086.html?fbclid=IwAR0_VWg7J7svKV_zm832QXVO91LL61DhB7HgSlp43iP6MmsfTKragNxBOIQ (дата звернення: 04.11.2025).

10. Центр демократії та верховенства права. Поширення інформації про військову допомогу та дії військових України: кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/poшыrennyainformatsiyi-pro-vijskovu-dopomoguta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalnavidpovidalnist/> (дата звернення: 04.11.2025).

11. Швець Ю. Ю. Роль Конституційного суду в захисті права особи на охорону здоров'я. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 36–39.

12. Пазюк А. В. Міжнародне інформаційне право: теорія і практика. Київ: Інститут міжнародних відносин КНУ, 2023. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/Пазюк_А_В_Міжнародне%20інформаційне%20право_теорія%20і%20практика.pdf (дата звернення: 04.11.2025).

13. Craig B. *Cyberlaw: The Law of the Internet and Information Technology*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson Education / Prentice Hall, 2013. 262 p.

14. Mueller M., Kuerbis B., Pagé C. *Reinventing Media Activism: Public Interest Advocacy in the Making of U.S. Communication Information Policy, 1960–2002*. Syracuse University, School of Information Studies, The Convergence Center, 2004. 91 p.

15. Handbook on European Data Protection Law / FRA, Council of Europe, EDPS. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2018. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_ukr.pdf (дата звернення: 04.11.2025).

16. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, Paris, 20 October 2005. UNESCO Portal. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php371URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 04.11.2025).

17. Йоганнесбурзькі принципи. Національна безпека, свобода висловлювання і доступ до інформації. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/johannesburg.htm> (дата звернення: 04.11.2025).

18. Паризькі мінімальні стандарти прав людини в періоди надзвичайних станів. URL: <https://www.jstor.org/stable/2201848> (дата звернення: 04.11.2025).

19. European Standards of Judicial Independence. High Council of Justice of Ukraine, 2021. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf (дата звернення: 04.11.2025).

20. OSCE Guidelines on Freedom of Expression and the Media. OSCE, Vienna, 2018. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf> (дата звернення: 04.11.2025).

References:

1. Turchenko, O. H., & Furman, V. V. (2022). Limitation of the right to access public information under martial law [in Ukrainian]. *Actual Problems of Jurisprudence*, 107–113. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.20>

2. Kucher, V. O. (2024). Human rights and information security under martial law [in Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University (Electronic Edition)*. Series: Law. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/21.pdf>

3. International Scientific-Practical Round Table. (2024). Information aggression in the modern world: Legal analysis and counteraction [in Ukrainian]. Kharkiv: E. V. Onyshko. https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/11/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F_21.06-%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_compressed.pdf

4. Tsololo, V. V., & Filipyskiy, D. P. (2022). Human rights as a tool for limiting state power [in Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series “Law”, 69, 84–88.

5. President of Ukraine. (2022). On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 30, 2021 “On the Strategy for Ensuring State Security” (Decree No. 56/2022) [in Ukrainian]. <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

6. Smotrych, D., & Brailko, L. (2023). Information security under martial law [in Ukrainian]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Series “Law”, 77(2), 121–127.

7. President of Ukraine. (2021). On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021 “On the Information Security Strategy” (Decree No. 685/2021) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

8. Pylypiv, I. (2022, September 21). The future of open data is in question: What information does the state want to restrict access to? [in Ukrainian]. *Economic Truth*. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691717/>

9. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Ministry of Defense of Ukraine, & Media Representatives. (2022, April 27). Joint statement [in Ukrainian]. https://mkip.gov.ua/news/7086.html?fbclid=IwAR0_VWg7J7svKV_zm832QXVO91LL61DhB7HgSlp43iP6MmsfTKragNxBOIQ

10. Center for Democracy and Rule of Law. (n.d.). Dissemination of information about military aid and actions of the Ukrainian military: Criminal liability [in Ukrainian]. <https://pravo.org.ua/blogs/poшыrennyainformatsiyi-pro-vijskovu-dopomoguta-diyi-vijskovyh-ukrayiny-kryminalnavidpovidalnist/>

11. Shvets, Y. Y. (2017). The role of the Constitutional Court in protecting the right to healthcare [in Ukrainian]. Legal Scientific Electronic Journal, 5, 36–39.
12. Paziuk, A. V. (2023). International information law: Theory and practice [in Ukrainian]. Kyiv: Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/Пазюк_А_В_Міжнародне%20інформаційне%20право_теорія%20і%20практика.pdf
13. Craig, B. (2013). Cyberlaw: The law of the Internet and information technology. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education / Prentice Hall.
14. Mueller, M., Kuerbis, B., & Pagé, C. (2004). Reinventing media activism: Public interest advocacy in the making of U.S. communication information policy, 1960–2002. Syracuse University, School of Information Studies, The Convergence Center.
15. FRA, Council of Europe, & EDPS. (2018). Handbook on European data protection law. Luxembourg: Publications Office of the EU. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-coe-edps-2018-handbook-data-protection_ukr.pdf
16. UNESCO. (2005, October 20). Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions. Paris. http://portal.unesco.org/en/ev.php371URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
17. Johannesburg Principles. (n.d.). National security, freedom of expression, and access to information. <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/johannesburg.htm>
18. Paris Minimum Standards on Human Rights in States of Emergency. (n.d.). <https://www.jstor.org/stable/2201848>
19. High Council of Justice of Ukraine. (2021). European standards of judicial independence. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf
20. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2018). OSCE guidelines on freedom of expression and the media. Vienna. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf>

Стаття надійшла до друку 19 листопада 2025 року

УДК 342.9:351.74
DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A15

ЗАПОБІГАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Христинченко Н.П.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка Університету «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113
e-mail: HrystynchenkoN@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>

Шейн Д.К.,

аспірант Університету «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: SheinDK@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9289-7577>

PREVENTION OF CONFLICT OF INTEREST IN PUBLIC ADMINISTRATION: GENERAL THEORETICAL ASPECT

Khrystynchenko N.P.,

Doctor of Law, Professor,
Professor of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: HrystynchenkoN@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>

Shein D.K.,

Postgraduate of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: SheinDK@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9289-7577>

Анотація. Проаналізовано конфлікт інтересів як правове явище, що виникає внаслідок суперечностей між приватним інтересом службовців та їхніми публічними повноваженнями. Таким чином, ефективні системи боротьби з конфліктом інтересів є основою належного функціонування державної служби та запобігання корупції в державному управлінні.

Визначено та проаналізовано основні види конфлікту інтересів, потенційний та реальний, їх відмінності та специфіку у правовому регулюванні. Потенційний характеризується наявністю приватного інтересу в межах офіційних повноважень, який може впливати на об'єктивність прийняття рішень, тоді як реальний існує під фактичним впливом приватного інтересу на виконання офіційних обов'язків. Описано елементи або складові частини, що складають ситуації конфлікту інтересів: наявність офіційних повноважень; існування приватного інтересу; суперечність між ними.

Проаналізовано обов'язки посадових осіб щодо здійснення заходів щодо запобігання виникненню та розвитку конфлікту інтересів, своєчасного інформування свого безпосереднього керівника про його існування, від дій за реальних умов НАЗК щодо активного сприяння врегулюванню конфлікту. Викладено роль Національного агентства з питань запобігання корупції у наданні пояснень щодо наявності або відсутності конфліктних ситуацій, визначення процедури їх вирішення. За порушення законодавства про конфлікт інтересів на посадових осіб накладається адміністративна, дисциплінарна та кримінальна відповідальність.

Визначено як особисту відповідальність державного службовця, так і особисту відповідальність його керівника щодо належного вирішення конфліктної ситуації. Запобігання та врегулювання конфлікту

інтересів – це складний правовий інститут, орієнтований на доброчесність у державній службі та об'єктивний процес прийняття управлінських рішень, що підвищує рівень довіри громадян до органів державного управління.

Ключові слова: конфлікт інтересів, органи та установи, сфера державного управління, боротьба з корупцією, приватний інтерес, посадові повноваження, конфлікти та їх врегулювання, антикорупційне законодавство, доброчесність у державному управлінні.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. Conflict of interest is analysed as a legal phenomenon arising from contradictions between the private interests of employees and their public powers. Thus, effective conflict management systems are the basis for the proper functioning of the civil service and the prevention of corruption in public administration.

The main types of conflicts of interest, potential and real, their differences and specifics in legal regulation are identified and analysed. Potential conflicts are characterised by the presence of private interests within the scope of official powers, which may influence the objectivity of decision-making, while real conflicts exist under the actual influence of private interests on the performance of official duties. The elements or components that make up a conflict of interest situation are described: the existence of official powers; the existence of private interests; the conflict between them.

The duties of officials regarding the implementation of measures to prevent the emergence and development of conflicts of interest, timely notification of their immediate supervisor of its existence, and actions under the actual conditions of the NACP to actively promote the resolution of the conflict are outlined. The role of the National Agency for Corruption Prevention in providing explanations regarding the existence or absence of conflict situations and determining the procedure for their resolution is outlined. Officials are subject to administrative, disciplinary and criminal liability for violations of the legislation on conflicts of interest.

Both the personal responsibility of the employee and the personal responsibility of his or her supervisor for the proper resolution of the conflict situation are defined. The prevention and resolution of conflicts of interest is a complex legal institution focused on integrity in public service and an objective process of management decision-making, which increases the level of public trust in government bodies.

Key words: conflict of interest, bodies and institutions, public administration, anti-corruption, private interest, official powers, conflicts and their resolution, anti-corruption legislation, integrity in public administration.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 9.

Постановка проблеми. Питання запобігання та вирішення конфлікту інтересів у діяльності державного управління є особливо актуальним у контексті інтеграції України до європейського правового простору та її стратегічного курсу на побудову демократичної правової держави. Конфлікт інтересів є однією з найпоширеніших форм корупційного ризику в державному управлінні, що призводить до упередженого прийняття рішень, що знижують довіру до державних інституцій. Тим часом, сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом та відбудовою країни, що потребують значних фінансових ресурсів, наголошують на необхідності посилення механізмів контролю за доброчесністю державних службовців, а також забезпечення прозорості в адміністративній діяльності.

Реформи системи запобігання корупції в Україні були розпочаті після Революції Гідності. Міжнародні стандарти доброчесності для державних службовців були інституціоналізовані

через механізми, що виявляють та врегульовують ситуації конфлікту інтересів для встановлення належного управління. Системний підхід уряду до викорінення корупції відображається в оновленому антикорупційному законодавстві, а також системі електронного декларування.

Однак практичний досвід показує неефективність чинних превентивних заходів, що робить необхідним як проведення глибокого теоретичного аналізу конфлікту інтересів, так і вдосконалення правових механізмів, спрямованих на його запобігання.

Процеси європейської інтеграції вимагають від України гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, зокрема, у законодавстві щодо принципів належного врядування, підзвітності та прозорості в державному управлінні. Конфлікт інтересів розглядається європейською спільнотою як основна загроза об'єктивності в державному управлінні, що вимагає комплексного правового регулювання як

на рівні державного, так і міжнародного законодавства. Це зумовлює необхідність теоретичного переосмислення розуміння конфлікту інтересів та розробки ефективних механізмів його вирішення на основі найкращих європейських практик, оскільки національні правила мають бути гармонізовані з *acquis communautaire* щодо державної служби та антикорупційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності державного управління обговорюється широким колом як вітчизняних, так і зарубіжних науковців з різних галузей юридичної науки. Фундаментальні дослідження правової природи конфлікту інтересів як антикорупційного механізму проводилися представниками галузі адміністративного права. Серед них Ю.П. Битяк, який, аналізуючи організаційно-правові засади державної служби в Україні, визначив місце, яке займають антикорупційні інституції, у системах відносин, що стосуються державної служби [1].

Слід також зазначити, що саме С.В. Рівчаченко у своєму дисертаційному дослідженні здійснив комплексний аналіз теоретико-правового рівня щодо функціонування механізмів вирішення конфліктних ситуацій, запропонувавши таким чином перспективні напрямки розвитку нормативно-правового регулювання у цій сфері [2].

Питання етичних стандартів доброчесності для державних службовців та їхньої ролі як запобіжних механізмів щодо конфлікту інтересів розглядали (Mamo, Dejen, Ayele, Enat, Teklu, Shewafera. (2024)), які у своїй роботі «Modelling and Analysis of Impact of Corruption on Economic Growth and Unemployment» [3] наводять ґрунтовні аргументи щодо необхідності впровадження принципу доброчесності як превентивного механізму проти корупційних ризиків. Ґрунтовну наукову працю щодо концептуального апарату конфлікту інтересів у рамках міжнародно-правових актів підготували (Matei, Ani & Matei, Lucica. (2011)) [4].

Серед останніх наукових праць

– стаття Ментух Н. Ф. «Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект» [5]. У статті розглядаються фактори ризику корупції, пов'язані з конфліктом інтересів, відсутністю прозорості та дискреційними повноваженнями в державному управлінні. Більш актуальні аспекти щодо процедур запобігання та вирішення конфліктів інтересів можна знайти у статті (Deneha V., Chornyi Y., Mentukh N. (2023)), де проаналізовано міжнародні стандарти GRECO та OECD щодо регулювання конфліктних ситуацій на державній службі, а також основні інструменти та процедури їх практичного впровадження [6].

Однак теоретичний аспект конфлікту інтересів ще потребує ґрунтовного наукового осмислення та вивчення в загальній цифровізації державного управління, процесах європейської інтеграції та трансформації або розвитку форм взаємодії між урядом та громадянами. Апарат концептуальної уніфікації категоріально систематизує типи конфлікту інтересів, удосконалюючи правові механізми їх запобігання та вирішення на основі передового міжнародного досвіду, але окремі положення антикорупційного законодавства залишаються недостатньо теоретично розробленими, що вимагає подальшого наукового дослідження в цій галузі.

Не перевірені раніше частини загальної проблеми. У статті наголошується на тому, що не було проведено комплексних академічних досліджень щодо специфіки конфлікту інтересів в умовах цифрової трансформації державного управління, що підкреслює необхідність як розробки нових теоретичних підходів, так і встановлення правових механізмів зниження ризику корупції в цифровому мережевому середовищі.

Недостатня розробка теоретичних основ визначення конфлікту інтересів у вітчизняній правовій науці, суперечності в тлумаченні окремих положень антикорупційного законодавства, відсутність єдиних підходів до кваліфікації конфліктних ситуацій створюють значні труднощі

для правозастосовчої практики та знижують ефективність антикорупційних механізмів. Комплексне дослідження загальнотеоретичних аспектів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів дозволить сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування в діяльності державних службовців.

Метою цієї статті є дослідження загальних теоретичних положень щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності державного управління, систематизація наукових підходів до розуміння його сутності як правового явища та розробка оптимальних механізмів його правового регулювання. Дослідження містить специфікацію на рівні понятійно-категоріального апарату щодо конфліктів інтересів; визначення їх структурних елементів; класифікацію типів конфліктних ситуацій разом із встановленням критеріїв їх розмежування в контексті українського антикорупційного законодавства.

Виклад основного матеріалу.

Однією з найпоширеніших форм корупційних ризиків у діяльності органів державного управління є конфлікт інтересів. Тому його зміст та правова природа повинні бути чітко визначені. Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII визначає потенційний та реальний конфлікт інтересів [8]. Це законодавче визначення можна вважати таким, що відповідає міжнародним стандартам, зокрема положенням Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (31 жовтня 2003 року), ратифікованої Україною, яка зобов'язує держави-члени розробляти ефективні механізми запобігання корупції в державному секторі. Правова природа конфлікту інтересів полягає в об'єктивній суперечності між двома різними категоріями інтересів: публічними (державними, суспільними) та приватними (особистими, сімейними, корпоративними) [9].

За своєю природою державне управління покликане здійснювати функції держави та місцевого самоврядування

в інтересах суспільства, територіальної громади, а також окремих громадян, що повинно вимагати від службовців об'єктивності та неупередженості, чесності під час прийняття рішень. Водночас ті, хто працює в державному управлінні, залишаються приватними особами, які мають власні інтереси та потреби, а також сімейні зв'язки та права власності, що за певних обставин може створити ситуацію потенційного або реального впливу приватного інтересу на виконання службових обов'язків.

Елементами, що складають конфлікт інтересів, є: наявність посадових повноважень у когось, приватний інтерес, що існує у сфері, де такі повноваження можуть бути реалізовані, та фактичний або потенційний вплив цього приватного інтересу на об'єктивність або дії прийняття рішень. Дискреційні повноваження означають, що посадова особа має право вибирати на свій розсуд з кількох юридично допустимих альтернатив для рішень, створюючи таким чином простір для врахування суб'єктивних факторів. Згідно з антикорупційним законодавством, приватний інтерес може також включати немайнові інтереси, що виникають з особистих сімейних, окрім службових відносин, відносин з фізичними або юридичними особами.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає потенційний та реальний конфлікт інтересів, які відрізняються ступенем впливу приватного інтересу на службову діяльність. Потенційний конфлікт інтересів визначається законом як особистий інтерес особи у сфері, де вона здійснює службові або представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність або неупередженість у прийнятті рішень, виконанні або невиконанні будь-яких дій під час виконання цих повноважень. Ключовим критерієм є можливість (ймовірність), а не фактичний вплив; тому він передбачає заходи щодо запобігання трансформації, оскільки зумовлює ризик перетворення на реальний конфлікт.

Реальний конфлікт інтересів існує, коли приватний інтерес фактично впливає

на об'єктивність або неупередженість у прийнятті рішень, або на вчинення чи утримання від будь-яких дій під час виконання службових обов'язків. Основна відмінність між реальним та потенційними конфліктом інтересів полягає в тому, що навіть коли рішення приймаються об'єктивно та неупереджено, особа діє в межах реального конфлікту інтересів, якщо вона має певний приватний інтерес у відповідній сфері. Це положення законодавця відповідає міжнародним стандартам, зокрема рекомендаціям ОЕСР щодо врегулювання конфліктів інтересів на державній службі, які наголошують на запобіганні навіть очевидному упередженню, що проявляється через діяльність державних службовців [7].

Окремою категорією є конфлікт інтересів, пов'язаний з корпоративними правами, що належать державним службовцям. Стаття 36 Закону України «Про запобігання корупції» містить спеціальний механізм запобігання такому конфлікту шляхом зобов'язання певних категорій осіб передати корпоративні права іншій особі протягом 60 днів з дня зайняття посади. Це превентивний захід, спрямований на мінімізацію ризиків використання службового становища для отримання неправомірних переваг у підприємницькій діяльності, що є європейською практикою регулювання конфліктних ситуацій на державній службі. [8]

Законодавство України визначило два основні механізми врегулювання ситуацій конфлікту інтересів: самостійне врегулювання та зовнішнє врегулювання за рішенням керівника. Самостійне врегулювання здійснюється особою, яка позбавила себе відповідного приватного інтересу, з поданням підтверджуючих документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, уповноваженого звільняти з посади або ініціювати звільнення з посади. Цей механізм справді є крайнім способом вирішення конфліктної ситуації, оскільки він вилучає один компонент, приватний інтерес, з відповідної сфери, який разом з іншим компонентом, публічним інтересом, є частиною конфлікту інтересів.

Конфлікт інтересів вирішується

безпосереднім керівником або керівником органу, до повноважень якого належить звільнення або ініціювання звільнення з посади, протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про конфлікт. Стаття 29 Закону України «Про запобігання корупції» визначає можливі заходи зовнішнього врегулювання: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення або участі в його прийнятті в умовах реального або потенційного конфлікту інтересів; встановлення зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання; обмеження доступу особи до певної інформації; перегляд обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи [8]. Вибір конкретного заходу врегулювання визначається керівником з урахуванням характеру конфлікту інтересів, конкретних службових обов'язків особи, організаційних можливостей та принципу пропорційності. У методичних рекомендаціях НАЗК наголошувалося на покладенні лише такого найменш обтяжливого зобов'язання, яке є повністю достатнім для ефективного вирішення конфліктної ситуації. Водночас він несе особисту відповідальність за належне вирішення конфлікту інтересів підлеглого, про який йому стало відомо або через повідомлення працівника, або з будь-якого іншого джерела, включаючи викриття корупції або звернення до НАЗК.

Висновки. Дослідження загальнотеоретичних аспектів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності державного управління розкриває цей правовий інститут як базовий елемент системної боротьби з корупцією та забезпечення доброчесності на державній службі в Україні. Конфлікт інтересів, як правове явище, характеризується об'єктивною суперечністю між приватними інтересами будь-якої посадової особи чи органу влади щодо їхніх повноважень та обов'язків, покладених державою, що створює потенційну або реальну загрозу об'єктивності та неупередженості під час прийняття адміністративних рішень.

У потенційній конфліктній ситуації

існує лише ймовірність або можливість того, що приватні інтереси можуть впливати на об'єктивність у прийнятті рішень; тому необхідні превентивні заходи, щоб вона не переросла у фактичний конфлікт.

Перспективи подальших наукових досліджень конфлікту інтересів у діяльності органів державного управління включають необхідність теоретичної концепції впливу

цифровізації на державне управління, вдосконалення механізмів автоматизованого виявлення потенційних конфліктів на основі аналізу електронних декларацій та інших публічних реєстрів, а також розробку ефективних освітніх програм для підвищення рівня кваліфікації державних службовців щодо етичних стандартів та процедур запобігання корупції.

Література:

1. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: Монографія. Х.: Право, 2005.-304 с.
2. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 247 с.
3. Mamo, Dejen & Ayele, Enat & Teklu, Shewafera. (2024). Modelling and Analysis of the Impact of Corruption on Economic Growth and Unemployment. Operations Research Forum. 5. 10.1007/s43069-024-00316-w.
4. Matei, Ani & Matei, Lucica. (2011). Assessing the Anti-corruption Strategies: Theoretical and Empirical Models. Journal of Management and Strategy. 2. 10.5430/jms.v2n1p23.
5. Ментух Н. Ф. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект / О. Р. Шевчук, Н. Ф. Ментух. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2021. Вип. 64. С. 282–287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_64
6. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 26(6), 1-19.
7. Persson, A., Rothstein, B., and Teorell, J. 2013. Why Anticorruption Reforms Fail-Systemic Corruption as a Collective Action Problem. Governance 26(3): 449–71.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.11.2025).
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р., ратифіковано Законом України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 26.11.2025).

References:

1. Bitiak, Y. P. (2005). Public service in Ukraine: Organizational and legal foundations [in Ukrainian]. Kharkiv: Pravo.
2. Rivchachenko, S. V. (2017). Prevention and settlement of conflict of interest as a method of counteracting corruption [in Ukrainian] (Doctoral dissertation, Candidate of Legal Sciences, Kyiv).
3. Mamo, D., Ayele, E., & Teklu, S. (2024). Modelling and analysis of the impact of corruption on economic growth and unemployment. Operations Research Forum, 5. <https://doi.org/10.1007/s43069-024-00316-w>
4. Matei, A., & Matei, L. (2011). Assessing the anti-corruption strategies: Theoretical and empirical models. Journal of Management and Strategy, 2. <https://doi.org/10.5430/jms.v2n1p23>
5. Mentukh, N. F., & Shevchuk, O. R. (2021). Implementation of Ukraine's state information security policy in the context of corruption prevention: Administrative and legal aspects [in Ukrainian]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 64, 282–287. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_64
6. Deneha, V., Chorny, Y., Shevchuk, O., & Mentukh, N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 26(6), 1–19.
7. Persson, A., Rothstein, B., & Teorell, J. (2013). Why anticorruption reforms fail-Systemic corruption as a collective action problem. Governance, 26(3), 449–471.
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). On prevention of corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
9. United Nations. (2003). United Nations Convention against Corruption (ratified by Ukraine, Law No. 251-V, 2006) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

Стаття надійшла до друку 30 листопада 2025 року

ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮРИДИЧНЕ ДІЛОВОДСТВО: АВТОМАТИЗАЦІЯ РУТИННИХ ПРОЦЕСІВ ТА РИЗИКИ БЕЗПЕКИ

Степаненко Н.В.,

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LEGAL PAPERWORK: AUTOMATION OF ROUTINE PROCESSES AND SECURITY RISKS

Stepanenko N.V.,

PhD in law, associate Professor of the Department
of Theory and History of the State and Law of «KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження впровадження штучного інтелекту (ШІ) у сферу юридичного діловодства України, визначено його потенціал для автоматизації рутинних процесів, підвищення ефективності роботи юридичних установ та проаналізовано ключові етико-правові й безпекові ризики. Розкрито сутність LegalTech як сучасного напрямку цифрової трансформації правової сфери, що ґрунтується на використанні методів машинного й глибокого навчання для класифікації документів, аналізу великих масивів правової інформації, формування прогностичних моделей та підтримки ухвалення рішень. Підкреслено, що використання ШІ дозволяє суттєво скоротити час обробки документів, оптимізувати електронний документообіг, підвищити точність юридичного аналізу та зменшити операційні витрати.

Особливу увагу приділено функціональним можливостям інтелектуальних систем у процесах e-discovery, електронного розкриття доказів, управління цифровими масивами даних та пошуку релевантної судової практики. Наголошено, що в Україні вже застосовуються елементи прогностичної аналітики, зокрема для оцінювання ризику рецидиву, що демонструє зростаючий потенціал LegalTech-інструментів для підтримки судових і юридичних рішень.

Водночас окреслено низку ризиків, що супроводжують інтеграцію ШІ у правове середовище: алгоритмічна упередженість, «ефект чорної скриньки», небезпека надмірної довіри до алгоритмічних висновків (Дилема Кентавра), а також обмеженість машинних моделей у врахуванні моральних, соціальних та контекстуальних факторів (Парадокс Моравека). Акцентовано на проблемах конфіденційності й захисту персональних даних, зокрема потенційних порушеннях адвокатської таємниці при використанні відкритих генеративних моделей ШІ.

Обґрунтовано необхідність формування комплексної регулятивної системи, що поєднує сучасні законодавчі механізми, професійні стандарти, навчання суддів і працівників юридичної сфери, а також запровадження їхньої відповідальності за належний контроль над алгоритмічними рішеннями. Зроблено висновок, що штучний інтелект здатний значно підвищити ефективність юридичного діловодства й підсилити якість правозастосування, проте повинен використовуватися виключно як допоміжний інструмент під контролем юриста або судді, з дотриманням принципів етичності, прозорості, безпеки та пріоритету прав людини.

Ключові слова: штучний інтелект; юридичне діловодство; цифровізація; електронний документообіг; безпека інформації.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 8.

Abstract. *The article provides a comprehensive study of the implementation of artificial intelligence (AI) in the field of legal document management in Ukraine, determines its potential for automating routine processes and improving the efficiency of legal institutions, and analyzes key ethical, legal, and security risks. It reveals the essence of LegalTech as a modern direction of digital transformation in the legal sphere, based on the use of machine learning and deep learning methods for document classification, analysis of large amounts of legal information, formation of predictive models, and decision support. It is emphasized that the use of AI can significantly reduce document processing time, optimize electronic document management, improve the accuracy of legal analysis, and reduce operating costs.*

Particular attention is paid to the functional capabilities of intelligent systems in the processes of e-discovery, electronic disclosure of evidence, management of digital data sets, and search for relevant case law. It is emphasized that elements of predictive analytics are already being used in Ukraine, in particular for assessing the risk of recidivism, which demonstrates the growing potential of LegalTech tools to support judicial and legal decisions.

At the same time, a number of risks associated with the integration of AI into the legal environment are outlined: algorithmic bias, the «black box effect», the danger of excessive trust in algorithmic conclusions (the Centaur Dilemma), and the limitations of machine models in taking into account moral, social, and contextual factors (the Moravec Paradox). Emphasis is placed on issues of confidentiality and personal data protection, in particular potential violations of attorney-client privilege when using open generative AI models.

The need to develop a comprehensive regulatory system that combines modern legislative mechanisms, professional standards, training for judges and legal professionals, and the introduction of their responsibility for proper control over algorithmic decisions is justified. It is concluded that artificial intelligence can significantly improve the efficiency of legal proceedings and enhance the quality of law enforcement, but it should be used exclusively as an auxiliary tool under the control of a lawyer or judge, in compliance with the principles of ethics, transparency, security, and the priority of human rights.

Key words: *artificial intelligence; legal record keeping; digitization; electronic document management; information security.*

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та поява потужних інструментів штучного інтелекту докорінно трансформують сферу юридичного діловодства. У сучасних умовах юридичні установи стикаються з необхідністю опрацювання великих обсягів правової інформації, забезпечення оперативності документообігу та підвищення точності правового аналізу. Водночас інтеграція ШІ у правове середовище породжує нові виклики, пов'язані з етикою використання алгоритмів, ризиками конфіденційності, можливими порушеннями адвокатської таємниці та загрозами алгоритмічної упередженості. Незважаючи на зростання популярності LegalTech-рішень, в Україні досі недостатньо комплексно досліджено питання балансування між ефективністю автоматизації та дотриманням фундаментальних принципів правосуддя. Саме тому виникає необхідність наукового аналізу можливостей, обмежень та ризиків впровадження штучного інтелекту в юридичне діловодство, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і

публікацій. Питання розвитку штучного інтелекту в Україні розкривається у Концепції, схваленій Кабінетом Міністрів України. У наукових дослідженнях проблематику застосування ШІ в юриспруденції, цифровізації юридичного діловодства, електронного документообігу та ризиків алгоритмічних систем розглядають такі науковці, як Граб М.І., Томашівський М.О., Степаненко Н.В., Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Кобрусєва Є.А., Македон О.А., Берназюк Я.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, багато аспектів впровадження штучного інтелекту в юридичне діловодство залишаються недостатньо розкритими. Зокрема, потребують уточнення питання комплексної інтеграції ШІ в робочі процеси юридичних установ, забезпечення інформаційної безпеки при автоматизації документообігу, а також формування чітких стандартів етичного та правового регулювання використання інтелектуальних технологій у правничій діяльності. Недостатньо дослідженими залишаються ризики, пов'язані з алгоритмічною упередженістю, і проблеми

відповідальності за рішення, ухвалені із застосуванням ШІ.

Формулювання мети. Метою статті є комплексне дослідження особливостей використання штучного інтелекту в юридичному діловодстві.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій спричинив незворотну цифрову трансформацію у всіх сферах суспільного життя, зокрема у юриспруденції. Явище LegalTech передбачає використання потужностей штучного інтелекту для оптимізації внутрішнього діловодства, обробки великих обсягів правової інформації та підтримки ухвалення обґрунтованих рішень. Для України, що активно цифровізує судову систему, це означає необхідність інтеграції сучасних методів науки про дані та інноваційних технологій у правове середовище відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні [1].

У юридичному діловодстві ШІ функціонує як інтелектуальна система, що здатна виконувати складні аналітичні завдання, зокрема класифікацію документів, пошук прецедентів та прогнозування результатів справ. Основою сучасних LegalTech-систем є методи машинного та глибокого навчання, що забезпечують оперативність та точність аналізу даних. Граб М.І., Томашівський М.О. наголошують, що використання таких технологій дозволяє значно підвищити ефективність процесів, скоротити час на підготовку документів, зменшити операційні витрати та отримати конкурентні переваги, ми повністю згодні з їх твердженням [2, с. 320]. Водночас навчання ШІ на великих масивах даних несе ризик успадкування історичних упереджень, що ставить питання дотримання етичних норм та забезпечення неупередженості правосуддя.

Автоматизація рутинних процесів у судовому та юридичному діловодстві включає прискорення обробки документів, оптимізацію електронного розкриття доказів, упорядкування цифрових даних та забезпечення швидкого

доступу до судових рішень [3, с. 91]. Особливо важливим є застосування ШІ у сфері e-discovery, де аналізуються електронні листи, бази даних, внутрішні додатки та інформація з соціальних мереж, що дозволяє юридичним фахівцям зосередитися на стратегічному та аналітичному мисленні. Крім того, машинне навчання використовується для створення експертних систем, які надають прогностичну оцінку по суті справи, аналізують патерни в судових рішеннях та підтримують ухвалення рішень на основі обробки великих даних [4, с. 317]. В Україні, наприклад, прогностичні алгоритми машинного навчання застосовувалися для розробки скорингових моделей оцінки ризику рецидивних злочинів, що підтверджує потенціал LegalTech для підвищення точності та оперативності судових рішень.

Водночас застосування ШІ у правовій сфері породжує складні етико-правові та безпекові проблеми. Прогностичні моделі можуть створювати так звану Дилему Кентавра, коли суддя або юрист ризикують втратити критичне мислення, сприймаючи алгоритмічні висновки як остаточні. Важливим є усвідомлення Парадоксу Моравека, що підкреслює неможливість повної заміни людини, оскільки ШІ не здатний врахувати моральний, соціальний та контекстуальний аспект правових процесів [6]. Технології здатні аналізувати великі обсяги даних, але не володіють інтуїцією, емпатією та оцінкою унікальних обставин конкретної справи.

Застосування генеративного ШІ в юридичному діловодстві створює значні ризики порушення конфіденційності та адвокатської таємниці. Неконтрольоване використання відкритих моделей ШІ може призводити до збереження персональних даних на зовнішніх серверах або їх подальшого використання для навчання систем, що є неприйнятним у правовій практиці [7]. Для мінімізації цих ризиків у рамках українського правового поля розроблено рекомендації щодо безпечного використання ШІ, які

передбачають деперсоналізацію даних, застосування захищених корпоративних систем та формалізацію взаємодії з клієнтом. Такі підходи відповідають принципам Концепції розвитку штучного інтелекту, що акцентує увагу на безпечному, етичному та прозорому впровадженні ШІ у всіх секторах суспільного життя.

Однією з найбільш критичних проблем є алгоритмічна упередженість та непрозорість алгоритмів, відома як ефект «чорної скриньки». У разі використання історичних даних алгоритми можуть формувати упереджені патерни, що негативно впливають на неупередженість судових рішень. Непрозорість внутрішніх процесів ШІ створює складнощі для забезпечення мотивованості та обґрунтованості рішень, що є фундаментальними принципами правосуддя.

Управління ризиками та забезпечення етичності застосування ШІ в юридичній сфері можливе через створення

комплексної регулятивної системи, що поєднує законодавче регулювання, навчання суддів та працівників судової адміністрації, а також механізми прозорості та підзвітності систем. Забезпечення належного контролю за якістю вхідних даних і можливістю пояснення результатів алгоритмів сприятиме зменшенню алгоритмічної упередженості та підвищенню довіри до LegalTech-рішень [8].

Впровадження штучного інтелекту в юридичне діловодство відкриває значні можливості для підвищення ефективності, автоматизації рутинних процесів та якісного аналізу даних, проте вимагає чіткого усвідомлення його меж, етичних ризиків та відповідальності людини за кінцеві рішення. ШІ повинен виконувати роль асистента, чия робота підлягає критичній перевірці юристом або суддею, що забезпечує баланс між інноваціями та фундаментальними принципами справедливості, дотриманням прав людини та професійної етики.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Граб М.І., Томашівський М.О. Штучний інтелект у юриспруденції: ефективність, точність і демократизація правосуддя. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 318-322. URL: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.42>.
3. Степаненко Н.В., Лебедь М.О. Цифровізація юридичного діловодства: виклики електронного документообігу та захисту даних. *Legal Bulletin*. 2025. С. 89–96. URL: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-17-C13>.
4. Белов Д. М., Белова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2023. Том 2. № 78. С. 315-319. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50>.
5. Кобрусєва Є.А., Македон О.А. Штучний інтелект та автоматизація рутинних юридичних завдань: перспективи для юристів. *Нове українське право*. 2024. Вип. 5. С. 78-82. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.11>.
6. Берназюк Я. Штучний інтелект у правосудді: ризики алгоритмічної упередженості та дискримінації: доповідь на програмі підготовки суддів Вищого антикорупційного суду / Нац. шк. суддів України. 6 березня 2025 р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/125_AI_Algorithmic_Bias_Discrimination_Risks_bernaziuk.pdf.
7. ШІ витісняє адвокатів – чи існує реальна загроза професії?. НААУ. URL: <https://unba.org.ua/news/10847-shi-vitisnyae-advokativ-chi-isnue-real-na-zagroza-profesii.html>.
8. Як безпечно працювати з ШІ: рекомендації для юристів. *Асоціація правників України*. URL: <https://uba.ua/ukr/news/jak-bezpechno-pracjuvati-z-sh-rekomendaci-dlja-juristiv>.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020, December 2). On approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine [in Ukrainian] (Order No. 1556-p, as of December 29, 2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>
2. Grab, M. I., & Tomashivskyi, M. O. (2024). Artificial intelligence in jurisprudence: Efficiency, accuracy, and democratization of justice [in Ukrainian]. *Law and Public Administration*, (4), 318–322. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.42>
3. Stepanenko, N. V., & Lebed, M. O. (2025). Digitalization of legal record-keeping: Challenges of electronic

document flow and data protection [in Ukrainian]. Legal Bulletin, 89–96. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-17-C13>

4. Belov, D. M., & Belova, M. V. (2023). Artificial intelligence in judiciary and court decisions: Potential and risks [in Ukrainian]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 2(78), 315–319. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50>

5. Kobruseva, E. A., & Makedon, O. A. (2024). Artificial intelligence and automation of routine legal tasks: Prospects for lawyers [in Ukrainian]. New Ukrainian Law, 5, 78–82. <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.11>

6. Bernazyuk, Y. (2025, March 6). Artificial intelligence in justice: Risks of algorithmic bias and discrimination [in Ukrainian]. Presentation at the Judge Training Program, High Anti-Corruption Court, National School of Judges of Ukraine. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/125_AI_Algorithmic_Bias_Discrimination_Risks_bernaziuk.pdf

7. National Association of Advocates of Ukraine. (n.d.). AI is displacing lawyers – is there a real threat to the profession? [in Ukrainian]. <https://unba.org.ua/news/10847-shi-vitisnyae-advokativ-chi-isnue-real-na-zagroza-profesii.html>

8. Ukrainian Bar Association. (n.d.). How to safely work with AI: Recommendations for lawyers [in Ukrainian]. <https://uba.ua/ukr/news/jak-bezpechno-pracjuvati-sh-rekomendaci-dlja-juristv>

Стаття надійшла до друку 19 листопада 2025 року

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343

DOI 10.31732/2708-339X-2025-18-A17

ДОЦІЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПЕРІОДИЧНОСТІ ВИБОРІВ ТА РЕФЕРЕНДУМІВ

Чистякова А.С.,

кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
e-mail: ChystyakovaA@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9495-8143>

THE EXPEDIENCY OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE PERIODICITY OF ELECTIONS AND REFERENDUMS

Chystiakova A.S.,

Candidate of Law, Lawyer,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines
«KROK» University
e-mail: ChystyakovaA@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9495-8143>

Анотація. Стаття спрямована на з'ясування доцільності кримінально-правової охорони періодичності виборів та референдумів на підставі співставлення змісту міжнародних нормативно-правових актів, які врегульовують виборчі та референдумні права, процедури та положень Кримінального кодексу України.

Неоднакові підходи зарубіжних країн щодо змісту та обсягу кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав має своє логічне пояснення і пов'язане воно, перш за все, із специфікою виборчого законодавства, виборчих та референдумних процедур та застосуванням різних виборчих технологій в кожній конкретній країні.

Питання корекції обсягу кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав в Україні є актуальним, оскільки і під час воєнного стану активно обговорюються ідеї щодо впровадження нових виборчих технологій (електронного голосування, проблеми якого пов'язані з ідентифікацією виборця, автентифікацією та таємницею голосування) та інші можливі зміни у виборчих та референдумних процедурах.

У статті аналізуються міжнародні джерела, які містять найкращі практики та стандарти для проведення виборчих та референдумних процедур, робиться висновок про доцільність корекції змісту й обсягу кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав з урахуванням їх змісту.

Так, в результаті дослідження зроблено висновок, що в Україні під кримінально правову охорону підпадають лише окремі елементи виборчих та референдумних процедур, а важливі принципи виборчого права (наприклад, періодичність виборчих та референдумних процедур) перебувають поза межами кримінально-правової охорони. У зв'язку з введенням воєнного стану виборчі процедури в Україні не проводились у передбачені Конституцією України строки, що призвело до тривалого відсторонення та усунення суспільства від прийняття управлінських рішень.

Також зроблено висновок про те, що не всі стадії виборчих та референдумних процедур перебувають під кримінально-правовою охороною. Тому корекція обсягу й змісту кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав має відбуватися у спосіб, коли кримінально-правова охорона охоплює ймовірні порушення на всіх стадіях виборчих та референдумних процедур.

Ключові слова: референдум, вибори, виборчі / референдумні процедури, кримінально-правова

охорона, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінальний закон.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 15.

Abstract. The article is aimed at clarifying the feasibility of criminal law protection of the periodicity of elections and referendums based on a comparison of the content of international regulatory legal acts that regulate electoral and referendum rights, procedures and provisions of the Criminal Code of Ukraine.

The different approaches of foreign countries to the content and scope of criminal law protection of electoral and referendum rights has its logical explanation and is associated, first of all, with the specifics of electoral legislation, electoral and referendum procedures and the use of different electoral technologies in each specific country.

The issue of correcting the scope of criminal law protection of electoral and referendum rights in Ukraine is relevant because even during martial law, ideas are actively discussed regarding the introduction of new electoral technologies (electronic voting, the problems of which are related to voter identification, authentication and secrecy of voting) and other possible changes in electoral and referendum procedures.

The article analyzes international sources that contain best practices and standards for conducting electoral and referendum procedures and concludes on the expediency of correcting the content and scope of criminal law protection of electoral and referendum rights, taking into account their content.

Thus, as a result of the study, it was concluded that in Ukraine only certain elements of electoral and referendum procedures are subject to criminal law protection, and important principles of electoral law (for example, the periodicity of electoral and referendum procedures) are outside the scope of criminal law protection. Due to the introduction of martial law, electoral procedures in Ukraine were not carried out within the time limits stipulated by the Constitution of Ukraine, which led to a long-term suspension and removal of society from making administrative decisions.

It was also concluded that not all stages of electoral and referendum procedures are under criminal law protection. Therefore, the correction of the scope and content of criminal law protection of electoral and referendum rights should occur in a way where criminal law protection covers possible violations at all stages of electoral and referendum procedures.

Key words: referendum, elections, election/referendum procedures, criminal law protection, criminal offenses, criminal liability, criminal law.

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **biobl.:** 15.

Постановка проблеми. У результаті співставлення змісту міжнародних нормативно-правових актів, які врегульовують виборчі та референдумні права та які містять найкращі практики й стандарти для проведення виборчих та референдумних процедур і положень Кримінального кодексу України робиться висновок, що кримінально-правова охорона виборчих та референдумних прав потребує певної корекції. Обґрунтовується доцільність кримінально-правової охорони періодичності виборів та референдумів.

Стан опрацювання проблеми. Існує чимало наукових досліджень предметом яких є виборче право, виборчі права, виборчі процедури, виборчі системи та технології [1], так само є спеціальні дослідження в сфері кримінального права, предметом яких є кримінальні правопорушення, що посягають на виборчі права громадян та їх право на участь у референдумі [2]. Зазначені джерела у їх сукупності дають загальне уявлення про те, які виборчі права та аспекти виборчих процедур є

об'єктами кримінально-правової охорони, так само дозволяють визначити доцільність кримінально-правової охорони виборчих прав та виборчих процедур й актуальність змісту кримінально-правових норм.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Водночас, виборчі та референдумні права та процедури під час воєнного стану, як і доцільність кримінально-правової охорони періодичності виборів та референдумів не були об'єктами глибокого наукового аналізу, що актуалізує подальші дослідження в цій сфері.

Мета статті – сформулювати пропозиції стосовно корекції змісту та обсягу кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн свідчить, що виборчі права та виборчі процедури підпадають, в тій чи іншій мірі, в тому числі і під кримінально-правову охорону. Неоднакові підходи щодо змісту та обсягу кримінально-правової охорони виборчих

та референдумних прав пов'язані, перш за все, із специфікою виборчого законодавства, виборчих та референдумних процедур та застосування різних виборчих технологій в кожній конкретній країні.

Основу регулятивного законодавства, яке врегульовує виборчі процедури в Україні й визначає способи реалізації виборчих прав є Виборчий кодекс України, який увібрав положення основних законодавчих актів, пов'язаних із виборчим процесом: «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» «Про місцеві вибори». Також залишаються чинними закони «Про Центральну виборчу комісію» та «Про Державний реєстр виборців» та ін. Відповідно до Виборчого кодексу України в Україні проводяться такі типи виборів: 1) вибори Президента України; 2) вибори народних депутатів України; 3) місцеві вибори: а) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; б) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; в) вибори сільського, селищного, міського голови; г) вибори депутатів районної ради; г) вибори депутатів обласної ради; д) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

Статтею 6 Виборчого кодексу України передбачено, що виборчі права громадян України – це гарантовані Конституцією України та Виборчим кодексом їхні права на участь у виборах, які проводяться в Україні. Основні виборчі права громадян України включають: 1) право вільно обирати (право голосу на виборах); 2) право бути обраним.

Норми, які прямо пов'язані з реалізацією виборчих прав містяться у: Конвенції про політичні права жінок (ст. 1-3) [3]; Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (ст. 5) [4]; Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 7) [5]; Конвенції про права осіб з інвалідністю (ст. 29) [6], Рамковій Конвенції про захист національних меншин [7]; Європейській хартії місцевого самоврядування [8].

Кодекс належної практики референдумів (Code of Good Practice on Referendums) містить перелік принципів європейської виборчої спадщини, що застосовуються як до виборів, так і до референдумів (загальне, рівне, вільне, таємне та пряме виборче право) та умов для реалізації цих принципів (включаючи повагу до основних прав, стабільність закону, організацію голосування неупередженим органом, наявність ефективної апеляційної системи), пристосовуючи їх до особливостей референдуму [9]. Кодекс належної практики у виборчих справах спрямований на сприяння гармонізації виборчих стандартів та на функціонування еталону для оцінки виборів. [10] Кодекс належної практики щодо політичних партій (Code of Good Practice in the field of Political Parties) наголошує на дотриманні демократії всередині політичних партій [11].

Стаття 3 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який ратифіковано ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [12] передбачає право на вільні вибори відповідно до якої «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу».

Відповідно до ст. 21 Загальної декларації прав людини, «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування».

Вільні вибори повинні відповідати трьом критеріям: їх слід проводити з

певною періодичністю; процедура голосування має бути таємною; має бути забезпечено право людей голосувати вільно (без примусу). Це право містить два аспекти: право голосувати (активний аспект) і право балотуватися й бути обраним (пасивний аспект).

Стаття 25 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права зазначає, що кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Періодичність виборів – один із головних принципів виборчого права, що закріплений, у Декларації про критерії вільних і справедливих виборів, у статті 3 Протоколу Першого до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Безпосередньо принцип періодичності не містить конкретизації щодо проміжку часу, через який мають проводитися вибори. Однак в інших джерелах можна побачити приблизну інтерпретацію даного принципу. Так, Кодекс належної практики у виборчих справах передбачає, що вибори проводяться, як правило, «з періодичністю в 4–5 років, президентські вибори можуть проводитися з меншою періодичністю, хоча не рідше, як раз на 7 років (пункт 57)» [13].

Принцип періодичності пов'язаний, перш за все, з часовими обмеженнями повноважень представницьких та виконавчих органів державної влади. Влада, у разі відсутності періодичності виборів, з великою вирогідністю, набуває ознак авторитарного та/чи тоталітарного характеру.

Аналіз міжнародних нормативно-правових актів та конвенцій, які врегульовують виборчі та референдумні

процедури і змісту ст. ст. 157, 158, 1581, 1582, 1583, 159, 1591, 160 КК України дають підстави для висновку, що в Україні під кримінально-правову охорону підпадають лише окремі аспекти виборчих та референдумних процедур і лише на певних (не всіх) стадіях виборчих та референдумних процесів, а важливі принципи виборчого права (наприклад періодичність виборів) перебувають поза межами кримінально-правової охорони. Так, наприклад, через введення воєнного стану виборчі процедури в Україні не проводились у передбачені Конституцією України строки, що призвело до тривалого відсторонення та усунення суспільства від прийняття управлінських рішень.

Виборчий кодекс України у ст. 20 визначає, що виборчий процес не відбувається, а припинення чи скасування дії режиму воєнного або надзвичайного стану перебіг відповідного виборчого процесу, припиненого у зв'язку з цим, розпочинається спочатку. Одночасно під час інтеграції даної норми в Виборчий кодекс не було враховано, що воєнний стан може мати триваючий / продовжуваний характер, тобто дана норма проектувалася з розрахунку на те, що воєнний стан може бути тільки короткостроковим, як і більшість атипових норм.

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (війни або іншої суспільної небезпеки) передбачений Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 4), а також Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 15). Стаття 15 Конвенції передбачила ситуації правомірного відступу від зобов'язань наступними трьома умовами: (1) відступ може мати місце тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації; (2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не виходять за межі, яких вимагає гострота становища; та (3) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням Держави згідно з міжнародним правом [15]. З відступом від зобов'язань пов'язані також положення ст. ст. 17, 18 Конвенції, які

встановлюють, що «жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції, так само «Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права застосовує термін «надзвичайне становище в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою» і дозволяє відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження». Таким чином, саме наявна та реальна «гострота положення» робить відступ від зобов'язань «правомірним». Одночасно міжнародні джерела кількісних/якісних показників «гостроти» не містять, у зв'язку з чим в кожному конкретному випадку «гострота» визначається кожною країною індивідуально та залежно від конкретних обставин, які не мають єдиних/аналогічних/схожих орієнтирів.

У Сіракузьких принципах тлумачення обмежень та відступу від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (документ ООН E/CN.4/1985/4) пропонуються загальні принципи тлумачення положень Пакту, що відносяться до правомірності. Зокрема, «тлумачення будь-яких обмежень має бути максимально конкретним та будь-які сумніви мають вирішуватися на користь захисту розглядуваних прав» (п. 3 розділу «А» правил); «при застосуванні обмеження, держава не повинна застосувати засоби, які призводять до більшому обмеженню прав, ніж це

необхідно для досягнення мети для якої вводиться обмеження» (п. 11 розділу «А» Правил). Принцип гострої необхідності повинен бути застосований об'єктивно. Кожний відступ від прав має бути спрямований на усунення реальної, очевидної, дійсної або невідвортної загрози і не може застосовуватися виключно у зв'язку з очікуванням потенційної загрози (пункт 54 Розділу «С» Правил); «При визначенні того, наскільки відступ від зобов'язань відповідає гостроті зобов'язань, думка влади країни не може вважатися визначальною (пункт 57 розділу «С» Правил).

Конституційне законодавство багатьох країн передбачає перенесення дати проведення виборів під час надзвичайних ситуацій. Так, за наслідками пандемії COVID-19, мінімум 70 країн по всьому світові відтермінували проведення виборів у 2020–2021 роках [16]. Ситуація з пандемією COVID-19 спровокувала дискусії стосовно пошуку нових технологічних рішень, здатних забезпечити проведення демократичних процедур у форс-мажорних ситуаціях.

Питання доцільності кримінально-правової охорони періодичності виборів є актуальним і таким, що потребує подальших наукових досліджень. Вважаємо, що періодичність виборів має бути забезпечена, в тому числі під час воєнного стану, оскільки вона дозволяє суспільству впливати на прийняття управлінських рішень. Фокус уваги повинен зосереджуватись на пошук таких технологічних рішень, які були б здатні забезпечити дану періодичність виборів та /чи референдумів навіть в форс-мажорних ситуаціях та водночас зберегли б всі стандарти чесних і прозорих виборів. Кримінально-правова охорона виборчих та референдумних прав має включати як безпосередньо охорону періодичності виборів та референдумів, так і технологічних процесів та/або процедур, які таку періодичність забезпечують.

Висновки. Корекція змісту й обсягу кримінально-правової охорони виборчих та референдумних прав має відбуватися з урахуванням змісту

міжнародних нормативно-правових актів, які містять стандарти проведення виборчих та референдумних процедур. Кримінально-правова охорона виборчих та референдумних прав має

включати як безпосередню охорону періодичності виборів та референдумів, так і технологічних процесів та/або процедур, які таку періодичність забезпечують.

Література:

1.Афанасьєва М. В. Конституційно-правове забезпечення виборчих технологій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Одеса, 2004. 22 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U001520>; Корнієнко В.О. Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні.. дис. наукового ступеня доктора філософії, Одеса, 2021, 227 с.; Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Баїте, 2018. 908 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Ключковський-Принципи-виборчого-права.pdf>; Сergyoga С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник центральної виборчої комісії*. 2007. No 1. С. 38–44.

2.Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. доктора юрид. наук, 2006, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, URL: <https://uacademic.info/ua/document/0507U000051>; Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі : кримінально-правова характеристика : [монографія] / Петро Петрович Андрушко. К. : КНТ, 2007. 328 с.; Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав / [П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова та ін.] ; під ред. В. П. Тихого. Х. : Вид-во Кроссрод, 2008. 344 с.; Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження). Автореф. дис... доктора юридичних наук. К., 2006. С. 14-15.; Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 219.; Дробуш І.В. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності у сфері реалізації виборчих прав громадян України. Часопис Київського національного університету права: Український науково-теоретичний часопис. 2006. № 4. С. 58-63.; Горяний С.В. Виборчі права як об'єкт злочину... дис...канд. юрид. наук, Київ, 2014, 223 с.; Кубарева О. В. Злочини, пов'язані з реалізацією виборчого права: суть та загальна характеристика. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. No 1. С. 128–135.; Кубарева О. В. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. No 6. С. 116–122.; Кубарева О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з реалізацією виборчого права : автореф.дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 18 с. ; Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян : дис. .канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 267 с.; Кузнецов М.Г. Транснаціональні виборчі злочини: правова кваліфікація, особливості розслідування та запобігання в контексті національної безпеки України. *Правова позиція*. No 4 (45), 2024, URL:<http://biblio.umsf.dp.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7163/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

3.Конвенція про політичні права жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1952 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156

4.Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

5.Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю Організація Об'єднаних Націй 18 грудня 1979 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207

6.Конвенція про права осіб з інвалідністю Організація Об'єднаних Націй 13 грудня 2006 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

7.Рамкова Конвенція про захист національних меншин 1995 р. Рада Європи, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

8.Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р., Рада Європи. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

9.Code of Good Practice on Referendums adopted by the Council for Democratic Elections at its 19th meeting (Venice, 16 December 2006) and the Venice Commission at its 70th plenary session (Venice, 16-17 March 2007) CDL- AD(2007)008-e. Council of Europe : website. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008rev-cor-e)

10.Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською Комісією на 52 пленарній сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року), CDL-AD(2002)023rev Висновок n° 190/2002. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2002_023_rev_2002_10_30.pdf

11.Code of Good Practice in the field of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 77th

Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009) CDL-AD (2009) 002. Council of Europe, URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2009-002-e>

12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 липня 1997 року N 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>

13. Посібник зі статті 15 ЄКПЛ. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2016. 14 с., URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_ukr

14. Lawless v Ireland № 3 Приложение No 332/57 (A / 3), [1961]. Court of Human Rights : website. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518>

15. Global overview of COVID-19: Impact on elections. International IDEA :. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

References:

1. Afanasieva, M. V. (2004). Constitutional and legal support of electoral technologies in Ukraine [in Ukrainian]. Author's abstract, Candidate of Legal Sciences. Odesa. <https://uacademic.info/ua/document/0404U001520>. Korniienko, V. O. (2021). European electoral standards and constitutional-legal regulation of local elections in Ukraine [in Ukrainian]. Doctor of Philosophy dissertation, Odesa, 227 p. Kliuchkovskiy, Y. B. (2018). Principles of electoral law: Doctrinal understanding, status, and prospects of legislative implementation in Ukraine [in Ukrainian]. Kyiv: Vaite. <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Ключковський-Принципи-виборчого-права.pdf> Sierohina, S. (2007). European electoral standards and electoral legislation of Ukraine [in Ukrainian]. Bulletin of the Central Election Commission, (1), 38–44.

2. Lykhova, S. Ya. (2006). Crimes against civil, political, and social rights and freedoms of citizens under the Criminal Code of Ukraine: Theoretical-legal research [in Ukrainian]. Doctor of Law dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv. <https://uacademic.info/ua/document/0507U000051>. Andrushko, P. P. (2007). Crimes against citizens' electoral rights and their right to participate in referendums: Criminal-legal characteristics [in Ukrainian]. Kyiv: KNT. Andrushko, P. P., Zinchenko, I. O., Lykhova, S. Ya., et al. (2008). Criminal liability for violations of electoral and referendum rights [in Ukrainian]. Kharkiv: Crossroad. Drobush, I. V. (2006). Current problems of criminal liability in the field of citizens' electoral rights in Ukraine [in Ukrainian]. Kyiv National University of Law: Ukrainian Scientific-Theoretical Journal, (4), 58–63. Horyany, S. V. (2014). Electoral rights as an object of crime [in Ukrainian]. Candidate of Legal Sciences dissertation, Kyiv, 223 p. Kubarieva, O. V. (2008). Crimes related to the exercise of electoral rights: Essence and general characteristics [in Ukrainian]. Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs, (1), 128–135. Kubarieva, O. V. (2008). Features of using special knowledge in the investigation of crimes related to the exercise of electoral rights [in Ukrainian]. Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs, (6), 116–122. Kubarieva, O. V. (2010). Investigation of crimes related to the exercise of electoral rights [in Ukrainian]. Author's abstract, Candidate of Legal Sciences, Kyiv, 18 p. Mozol, S. A. (2008). Prevention of crimes against citizens' electoral rights [in Ukrainian]. Candidate of Legal Sciences dissertation, Kyiv, 267 p. Kuznetsov, M. H. (2024). Transnational electoral crimes: Legal qualification, investigation features, and prevention in the context of national security of Ukraine [in Ukrainian]. Legal Position, (4, 45). <http://biblio.umsf.dp.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7163/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. United Nations General Assembly. (1952, December 20). Convention on the Political Rights of Women. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156

4. United Nations. (1965, December 21). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

5. United Nations General Assembly. (1979, December 18). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207

6. United Nations. (2006, December 13). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

7. Council of Europe. (1995). Framework Convention for the Protection of National Minorities. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

8. Council of Europe. (1985). European Charter of Local Self-Government. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

9. Council of Europe. (2006, December 16; 2007, March 16–17). Code of Good Practice on Referendums CDL-AD(2007)008-e. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008rev-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008rev-cor-e)

10. Council of Europe. (2002, October 18–19). Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report CDL-AD(2002)023rev. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2002_023_rev_2002_10_30.pdf

11. Council of Europe. (2008, December 12–13; 2009, March 13–14). Code of Good Practice in the Field of Political Parties and Explanatory Report CDL-AD(2009)002. <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2009-002-e>

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, July 17). Law of Ukraine on Ratification of the Convention for the

Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950, First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7, 11 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вп#Text>

13. Council of Europe / European Court of Human Rights. (2016). Guide on Article 15 ECHR. Derogation in times of emergency. 14 p. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_ukr

14. Lawless v Ireland, № 3, Application No. 332/57 (A/3), [1961]. Court of Human Rights. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518>

15. International IDEA. (n.d.). Global overview of COVID-19: Impact on elections. <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

Стаття надійшла до друку 19 листопада 2025 року

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2026-18

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Випуск 4 (18)/ Issue 4 (18)

Статті автора – матеріал, який відображає винятково точку зору автора. Редакція «Legal Bulletin» не відповідає за достовірність та тлумачення наведеної інформації. Точка зору редакції журналу може не збігатися з точкою зору авторів статей.

The author's articles solely reflect the author's point of view. The editorial board of «Legal Bulletin» is not responsible for the accuracy or interpretation of the provided information. The opinion of the journal's editors may not coincide with the authors' opinions.

Підписано до друку 19.12.2025р.
Формат 257 × 182 мм.
Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк.
арк. 8,2. Наклад 300 прим.
Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих
медіа (ідентифікатор - R30-02916)

Надруковано департаментом поліграфії ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32 тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: print@krok.edu.ua